

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**MUTAFFİFİN SURESİNİN DİN EĞİTİMİ
AÇISINDAN YORUM VE TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYRA TEKİN

Danışman:

PROF.DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI

İSTANBUL, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

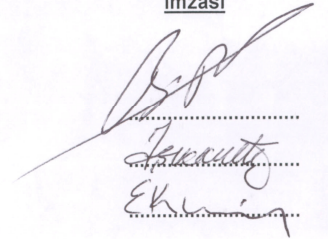
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
SÜMEYRA TEKİN nin MUTAFFİFİN SURESİ'NİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN YORUM
VE TAHLİLİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.07.2008 tarih ve
2008/11-25 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 3.1.12.2008
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. EMİN AŞIKKUTLU
- 3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. EMİNE KESKİNER

.....
.....
.....

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sümeyra Tekin

Anabilim Dalı: Felsefe Ve Din Bilimleri

Programı: Din Eğitimi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı

Tez Türü Ve Tarihi: Yüksek Lisans – Kasım 2008

Anahtar Kelimeler: Veyl, mutaffif, ticaret, siccin, illiyyin, rane, muted, esim, tesnim, rahik, din eğitimi, alay, ceza ve mükafat.

ÖZET

Müslümanlar ve din adamları için temel kaynak olan Kur'an'ı Kerim üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın, Kur'an'ın Din Eğitimi ile ilişkini ortaya koyan çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu sebeple bu alanda farklı çalışmalarında yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçtan yola çıkılarak bu tezde Kur'an'da yer alan surelerden sadece birinin analizi yapılmış, Din Eğitimi ile ilgili genel ilkelere ulaşılmıştır.

İlk olarak Mutaffifin Suresi'nde yer alan kavramlara değinilmiştir. İkinci olarak tez konusu olan Mutaffifin Suresi'nde öncelikle ticaret ile ilgili bir ayetin yer almasından dolayı ticaret konusuna değinilmiştir. Ticaret ile ilgili genel prensipler verilerek, ticaretin önemine, ticarete uyulması gereken kurallara ve Peygamberimiz'in bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. İlgili ayetle ilgili Kuran'daki diğer örnekler üzerinde durularak Kur'an'da yer alan eğitim yöntemlerine değinilmiştir. Son olarak ise surede yer alan iyi ve kötü insan örneklerinden yola çıkılarak yapılan davranışların sonuçlarıyla mutlaka karşılaşılacağı vurgulanmıştır. Din Eğitiminin amacı da insanı güzel sonuçlara ulaştıracak davranışları kazandırmak, kötü sonuçlara dönüşecek davranışlardan ise uzaklaştırmak ve bu yönde eğitim vermektir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Smeyra Tekin

Field : Philosophy and Religion of Sciences

Programme : Education of Theology

Supervisor : Professor Bayraktar Bayraklı

Degree Awarded and Date : Master– November 2008

Keywords : Veyl, Mutaffifeen, trade, Sijjin, Illiyyn, Rn, oppression, disobedience, Tasnm, Rahk, Education of Theology, procession, punishment and reward.

ABSTRACT

A great deal of studies has been made on The Holy Qoran, but unfortunately the studies which are about the realiton of The Holy Qoran with the education of Theology are limited. As a result; different studies on this area are needed. Taking this need into consideration, only one of the the Surah's analysis was made in this thesis and general principles of Theology were reached.

Our research includes three sections; In The First Section; the notion which are in the Surah of Mutafifeen are mentioned. In The Second Section; Trade is the subject as it is the basic subject of the Surah of Al Mutafifeen. General principles, importance, the rules of trade and our Prophet's opinions are mentioned. After that, education methods that Qoran tells us are mentioned. In The Last Section; it is remarked that people who are good or bad will pay back their every kind of behaviours. The aim of the education of Theology is to encourage people to get these good behaviours.

ÖNSÖZ

Eğitim bugün en önemli toplumsal meselemizdir. Geleceğimizi ve nesillerimizi ancak eğitimin ışığında aydınlatabilir ve yükseltebiliriz. Eğitimin ihmal edilmesi neticesinde geleceğimizin ve evlatlarımızın ellerimizden kayıp gidişinin beraberinde getireceği sonuçlar acı verici olacaktır. Bu durum asla karşılaşmak istemeyeceğimiz bir hüsrarla bizi baş başa bırakacaktır. Özellikle de Din Eğitiminin ihmalî çok daha acı verici sonuçlara sebebiyet vermektedir ve bu durum daha da endişe verici boyutlara taşınacaktır. Bizlerin de bu halin baş sorumluları olarak gelecek yıllarda hesaba çekileceğimiz endişesini yüreğimde taşımaktayım. İlahiyat alanında eğitim görmüş ve ilahi sorumluluğu yüreğinde taşıyan her bireyin bu konudaki sorumluluklarından uzak kalamayacağı aşikârdır. Bu sorumluluk ise bizleri bütün hayatımızı kapsayan bir eğitim gönüllülüğüne taşımaktadır.

Bütün hayatı kapsayan dinî eğitim ve bu eğitimi üstlenmeye talip olan bizler kendimizi sürekli geliştirerek ve kalitemizi artırarak daha geniş kitlelere ulaşma hedefinde olmalıyız. Yapılan bu çalışma da bu tür bir gayretin ürünüdür. Söylenen sözlerin ve aktarılan fikirlerin eğitim alanında yeni açılımlar sunması en büyük gayemizdir. Söylenmiş olan en güzel söz elbette Rabbin kelmamıdır. Hangi alanda çalışma yaparsak yapalım en önemli müracaat kaynağımız elbette Kuran-ı Kerim olacaktır. Bizlerde Din Eğitimi alanında bu en mühim kaynaktan yeterince istifade edebilmek için detaylı bir inceleme yapmaya çalıştık.

Sûre incelemeleri son yıllarda yoğunluk kazanan çalışmalardan birisi olarak dikkatimizi çekti. Bir sureyi detaylı olarak ele alarak Din Eğitimi alanında kullanabileceğimiz çıkarımlar oluşturma gayretinde olduk. Böylece bu çalışmamız ortaya çıktı. Amacımız elbette insanlığa faydalı olabilmek ve gelecek nesillerimizin bizden istifadesini sağlayabilmektir.

Bu çalışmamın ortaya çıkması esnasında desteklerini ve değerli vakitlerini benden esirgemeyerek yardımlarını lütfeden hocam Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı'ya, nezaketiyle ve eleştirileriyle bana yol gösteren hocam Yrd. Doç. Dr. Emine Keskiner'e ve bugünlere gelmemi sağlayan bana emek veren bütün hocalarıma teşekkürlerimi bir borç bilmekteyim. Özel olarak da kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın'ın hakkını ödeyemem. Değerli eşime de çalışmam esnasındaki katkılarından ve sabrından dolayı şükranlarımı bildiriyorum. Beni yetiştiren ve bugünlere getiren aileme de saygılarımı sunuyorum.

İstanbul, 2008

Sümevra Tekin

İçindekiler

GENEL BİLGİLER	2
ÖZET	3
ÖNSÖZ.....	5
KISALTMALAR	8
GİRİŞ.....	2
1. KONU:.....	9
2. METOD	9
3. AMAÇ.....	9
4. ARAŞTIRMANIN PLANI.....	10
5. MUTAFFİN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	10

I.BÖLÜM

MUTAFİFİN SURESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.Veyl:.....	11
2. Mutaffif	12
3.Siccin	12
4.Merkum.....	14
5. Muted.....	15
6. Esim	16
7.Rane	16
8. İliyyûn	18
10. Mukarrebûn	20
11. Rahîk.....	20
Rahîkin Özellikleri.....	22
12. Tenafüs.....	25
13. Tesvib	26

II. BÖLÜM

SURENİN MESAJLARI

1. SURENİN TİCARET AHLAKI İLE İLGİLİ MESAJLARI	27
1.1. Ticari ve Ahlaki Prensipler	35

1.1.1.	Müşteriyi Aldatmamak.....	35
1.1.2.	Malını Olduğundan Farklı Göstermek İçin Yalan Yere Yemin Etmemek:	36
1.1.3.	Hileli Ölçüp Tartmamak.....	38
1.1.4.	İhtikâr(Spekülasyon) Yapmamak:.....	38
1.1.5.	Müşteriye İyi Davranmak	39
1.1.6.	İyi Mal İle Kötü Malı Karıştırarak Satmamak(İğtişâş):	39
1.1.7.	Müşteri Kızıştırmamak (Neces):	39
1.1.8.	Malları Pazar Dışından Piyasaya Arz Edilmeden Önce Karşılıyarak Üretici Ve Tüketicilere Zarar Vermemek.....	40
1.1.9.	Mallardan Çalmamak ve Çalıntı Malı Satın Almamak:	40
1.2.	İslam'da Ticarete Verilen Önem.....	41
1.3.	Toplumsal Denge	49
2.	MUTAFFİFİNİN DİĞER BOYUTLARI	56
3.	YANLIŞ DAVRANIŞLARDAN SAKINDIRMADA YÖNTEMLER.....	61
3.1.	İman Duygusu ile Sakındırma	61
3.2.	Geçmişten Örnekler Vererek Sakındırma.....	64
3.3.	Vicdan Eğitimi İle Sakındırma	71
4.	ÖLÇÜ VE TARTIDA EKSİK YAPMANIN SONUÇLARI.....	73

III. BÖLÜM

MUTAFFİFİN SURESİNDE İYİ VE KÖTÜ OLARAK NİTELENDİRİLEN KİMSELER

1.	YALANLAYANLARIN ÖZELLİKLERİ.....	77
1.1.	Sözlü Olarak Alay Ederler:	78
1.2.	Beden Diliyle Alay Ederler	80
1.3.	Şımarık Davranışlar Sergilerler:	81
1.4.	Müslümanları Sapıklıkla İtham Ederler:	82
2.	KÂFİRLERİN AHİRETTEKİ DURUMLARI	87
3.	İYİLERİN AHİRETTEKİ MÜKÂFATLARI.....	91
3.1.	Nimetlerin Yüzde Tezahürü.....	94
4.	CEZA VE MÜKÂFAT KONUSUNDA KURANÎ PRENSİPLER	95
	SONUÇ	99
	KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

AHAD	Ahilik Araştırma Dergisi
a.s.	Aleyhis Selam
Bkn.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİFD	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Vakfı
Mad.	Maddesi
r.a.	Radiyallahu anh
S.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.s.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	Tercüme
thk.	Tahkik
UÜİFAD	Uludaę Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. KONU:

Tezin konusu ticaret ahlakına değinen, amellerin gönülde biriktiğini söyleyerek yapılan davranışların sonuçları hakkında uyarıda bulunan, ahiretteki sorgulamanın neticesinde insanların hangi gruplara ayrılacağını açıklayan, kibirlenip insanları küçük görerek alay edenleri ele alan, Medine’de inen ve 36 ayetten ibaret olan Mutaffifin suresidir. Surenin iniş sebebi, insanların ticaret yaparken yaptıkları aldatici davranışlarıdır. Günümüzde de bu ve benzeri davranışların yaygın olarak görülmesi bize bu konu hakkında araştırma yapma ihtiyacı hissettirmiştir. Bu surede toplumsal öneme haiz meselelere değinildiği için incelenmesi gerektiği düşünülmüştür. Eğitim açısından da önemli mesajları ihtiva etmesi bakımından Mutaffifin suresi seçilerek incelenmiştir.

2. METOD

Araştırma metotlarından dökümantasyon metoduyla çeşitli kitap ve makaleler incelenmiş ve diğer ayetlerle bağlantılar kurulmuştur. Tümdengelim ve tümevarım metotlarıyla da ayetlerden eğitimle ilgili genel ilkeler çıkarılmıştır.

Konunun işlenişi esnasında öncelikle ayetlerin doğru anlaşılması maksadıyla muhtelif tefsirlere müracaat edilmiş, eğitimle ilgili konularda ise genel ve din eğitimi ile alakalı eserlerden yararlanılmıştır. Suredeki konuların çeşitliliğinden dolayı da başta ekonomi ile ilgili olmak üzere çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir.

Bölümler belirlenirken ayetlerin sırası takip edilmeyerek muhtevaya göre gruplandırılmış ve temel esaslar belirlenmiştir. Öncelikli olarak sözlükler ve çeşitli kaynaklardan yararlanılarak surede bulunan kavramlar ele alınmış, daha sonra suredeki konulara geçilmiştir. Bu bölümde, o konu hakkında tefsirlerde bulunan açıklamalara değinilip hadislerden de yararlanılmıştır.

3. AMAÇ

Amacımız, Mutaffifin Suresini bütün yönleriyle ele alarak özellikle Din Eğitimi açısından yorumlamaktır. Bu surenin prensiplerini ve ilkelerini Din Eğitimi açısından tespit etmek suretiyle, çağdaş eğitime Kur’an’ın katkısını Mutaffifin suresi

açısından bakarak ortaya koymak başlıca gayemizdir. Ayrıca ekonomik ve sosyal konulara da değinilerek bazı açılımlarda bulunmak da amaçlanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN PLANI

Araştırmanın Giriş bölümünde konunun seçimi ve amacı, araştırmada kullanılan metot ve teknikler, araştırma planı ve Mutaffin Suresi ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir.

İlk bölümde Surede yer alan kavramlar ele alınmış, ikinci bölümde surenin açıklaması yapılarak ayetler hakkında yorumlarda bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise “ekonomik denge ve toplum” başlığı altında İslam’ın ekonomiye ve mal kavramına bakışı ve ekonominin toplumsal hayattaki etkilerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde ise eğitim açısından mükâfat ve ceza kavramlarına değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise konu özetlenerek, elde edilen sonuçlara ve genellemelere yer verilmiştir.

5. MUTAFFİN SURESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Mutaffin Suresi Medine’de nazil olmuştur. 36 ayettir. Mushafta 83. Sure olarak yer almaktadır.

Suremizde başlıca; ölçü ve tartıda hile yapıp doğru davranmayanların âhiret hesabı ve azabıyla tehdit edilmesi, ahlaksızlığı huy edinen insanların, amel defterlerinin aşağılarda olduğu haber verilerek, kendilerine aşağılayıcı bir azap hazırlandığına, iyilik ve faziletin, güzel ahlak ve doğruluğu şiar edinenlerin amel defterlerinin “İllyin”de olduğuna, suçlu günahkârların, dünyada müminlerle alay ettikleri konu edilerek, ahirette o şaşkın sapıkların alay konusu edileceğine işaret edilmiştir. Surenin sonunda, Ahirette müminlerin, inkârcı günahkârların hazin akıbetini müşahede ettikçe gülecekleri konu edilerek inkârcılar uyarılmaktadır.

I.BÖLÜM

MUTAFİFİN SURESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.Veyl:

Mutaffifin Suresinin 1. Ayetinde yer alan ve surenin ilk kelimesi olan Veyl ifadesi “ağır zarar, kötülük, hüznün, azap, helak” gibi anlamlara gelir.¹

Müfredat'ta Veyl'in maddi ve manevi anlamda çirkinlik olduğu ve kederi ifade için kullanıldığı belirtilmiştir.² Ateş, azabın en meşakkatlisi, helak³ ve şiddetli azap⁴ olarak da tanımlanmıştır.

"Veyl, cehennemde bir vadidir. Kâfir orada, kırk yıl batar da dibine ulaşamaz."⁵ Veyl'in İbn Abbas tarafından “İçinde Cehennem ehlinin irinlerinin aktığı bir vadi” olarak açıklanmıştır.⁶ Ayrıca Cehennemde bir dağ olduğu, kâfirlerin içine atıldığı iki dağ arasında bir vadi veya Cehennem de bulunan çirkin ve kötü bir vadi olduğu da söylenmiştir.⁷

Veyl belaya uğramış her sıkıntılı kimse için kullanılır. Sana veyl olsun denildiğinde muhatabın, bela ve musibeti hak ettiği dile getirilmiş olur.⁸

Veyl kelimesi her ne kadar Türkçeye “yazıklar olsun” şeklinde çevrilmiş olsa da bu kelimenin kapsadığı anlam o kadar basit değildir. Affı ve mağfireti bol olan Yüce

¹ Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubi, **el-Cami li Ahkami'l-Kuran**, Riyad: Daru'l Ilmu'l Kütüb, 2003, XX: 120; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, İstanbul: Matbaati Ebüzziya, 1935, VIII: 5648.

² Ragıb El-İsfehani, **Müfredat**. Beyrut: Daru'ş-Şamiyye, 2002, s. 888.

³ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, **en-Nüketü ve'l Uyün Tefsiru'l Maverdi**, Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1992, VI: 226.

⁴ Şehabeddin Seyyid Mahmud el-Alusi, **Ruhu'l Me'an'i fi tefsiri'l Kur'ani'l Azim**, Beyrut: Daru'l Fikr, 1997, XV: 120; Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Muhammed el-Havlani eş-Şevkani, **Fethu'l Kadir el-cami beyne fenneyi'r rivaye ve'd diraye min ilmi't Tefsir**, Kahire: 1834, V:530.

⁵ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi, **Sünen-i Tirmizi Tercemesi**, ter. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre yay, ts,Tefsir, Enbiya, 3164.

⁶ Kurtubi, XX: 250.

⁷ Alusi, XV: 120.

⁸ İsmail Hakkı Bursevi, **Ruhu'l Beyan**. Damla yay, İstanbul 1995, IX: 536.

Allah'ın insanlar için böyle bir ifade kullanması, sözü edilen insanların Cenabı Hak yanındaki durumlarının hiç de iyi olmadığını ortaya koymaktadır.⁹

2. Mutaffif

Mutaffifin Suresi 1. Ayetinde yer alan bir diğer kavramımız olan Mutaffifin ifadesi, mutaffif kelimesinin çoğuludur. Bu kelime "Tatfif" kelimesinin ismi failidir. Tafaf kökünden alınırsa kelime; kaba doldurulan şeyin, kabın tam ağzına varmayıp biraz aşağıda kalması manasındadır.¹⁰ Onun için ölçü eksik bırakıp da tam yapmayana mutaffif denilir ki ancak "tafaf"ına kadar dolduruluyor demektir.¹¹ Kelimenin kökü "tafif" olarak alınırsa; mutaffif az ve cüz'i bir şey anlamındadır. "Tatfif" ise az bir şey eksiltmek, çalmak anlamındadır. Ölçüde biraz çalana "mutaffif" denir.¹² Bu kelime bir kimsenin malını veya hakkını alan kimseyi ifade etmektedir.¹³

Ayetlerde geçen ve mutaffifin kelimesinin manasını açıklayan (İktâlû) ifadesi ise, "ölçerek almak" anlamına gelen "keyl"den türemiştir. (Yestevfün) de "tam ölçerler" demektir. Keyl, "hem metre, hem de gramla ölçmek" anlamına gelmektedir. Aslında (kalu) ve (vezenü) aynı anlama gelmektedir.¹⁴ Fakat vezene, "tartı ile vermeyi ifade etmektedir; "metre ile verme" ye de kâl denilmektedir. Ancak bu iki kelimenin arasında yer alan "yahut" edatı, her iki kelimenin yaklaşık anlam taşıdığına işaret etmektedir. Kâlû "ölçü ile verdiklerinde", vezenû "tartı ile verdiklerinde" şeklinde de manalandırılabilir.¹⁵ Mutaffif olan kimse kendi lehine olarak başkasına zarar veren kimsedir.¹⁶

3.Siccin

İncelediğimiz Surenin 7. ayetinde¹⁷ bulunan Siccin kelimesi "devamlı", "şiddetli", "kötülerin kitabının konulduğu yer", "cehennemde bir dere", ayrıca "açık ve

⁹ Muhammed Fatih Kesler, **Kuran'ı Kerim'de İnsan Tipleri**, Akçağ yay, Ankara 1995, s. 47.

¹⁰ Süleyman Ateş, **Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları, 1991, X: 366.

¹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer er-Razi, **Mefatihul Gayb**, ed.: Suat Yıldırım ve diğerleri. Ankara: Akçağ yay, 1988, XXII: 562.

¹² Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri** (Tefsir), İstanbul : Bayraklı Yay, 2007, XX: 416; Ateş, X: 366, Elmalılı, VIII: 5650.

¹³ Alusi, XV: 122.

¹⁴ Bayraklı, Tefsir, XX: 416.

¹⁵ Bayraklı, Tefsir, XX: 416.

¹⁶ Alusi, XV: 122.

¹⁷ "Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak "Siccîn"dedir. Siccîn'in ne olduğunu sen ne bileceksin. O, kodlanmış bir kitaptr." (7-9. Ayetler)

ortada", "dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı", "devamlı şey", "şiddetli vuruş", "açık açık geldi" manasına gelir.¹⁸ Siccin kelimesinin siccil ile aynı manayı ifade ettiği ve şiddet manasında kullanıldığı da söylenmiştir.¹⁹

Siccin'in yerin yedi kat altında siyah bir kaya olduğu ve altına facirlerin kitabının konulduğu, şeytan ve zürriyetinin bulunduğu yerin yedi kat altı, Cehennem'de bulunan ağız açık bir kuyu olduğu²⁰ da söylenmiştir. Bu kelimenin hapsedilme manası da ifade edilmiştir.²¹ İkrime'ye göre Siccîn, hüsrân ve horlanmak demektir.²²

Muhammed Abduh'a göre ise bu kelime Eski Habeş dilinde "balçık" manasında "sençöne" olarak kullanılmaktadır. Yemen Araplarının Habeş ahalisiyle çok fazla içli dışlı oluşlarından bu kelimenin Habeşliler'den alınmış olabileceği düşünülmektedir. Illiyyin'in zıddı olan siccin kelimesinin tesseffül (alçalma) manasında kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim balçıkta da alçaklık/düşüklük manası olduğu aşikârdır.²³ Abduh, "kötülerin amellerinin pisliğini tasvir için "siccin" kelimesinde balçığa yakın adi bir mânâ bulmak üzere Habeş'in İnyubiyye lüğatindeki "sençüne"ye kadar dolaşmak uzak olmaz" demiş ise de bunun zorlama bir mana olduğu açıktır.²⁴

Cenabı Hak, 7.ayette mutaffifleri fâcirler olarak nitelendirmiş ve onların suçlarının yazıldığı kitaba "siccin" denmiştir. Sonra da Hz. Peygamber ve kavminin bilmediği bir kelime olduğundan "siccin" kelimesini bizzat Yüce Allah açıklamıştır.²⁵ Bu kelimenin anlamını Yüce Allah vermiş ve onu Rabça olarak tanımlamıştır.²⁶ "O, kodlanmış bir kitaptır."

Bu ayette geçen "kitab" kelimesine de şu manalar verilmektedir:

a) Facirlerin isimleri,

¹⁸ Firuzabadi, **Kamusu'l Muhit**. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1986, s. 1554.

¹⁹ **El- Mucemu'l Cami li garibi müfredati'l Kur'ani'l Kerim**. Thk. Abdülaziz İzzed Seyrevan. Beyrut: Darü'l İlm li'l Melayin, 1986, s. 187.

²⁰ Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensari İbn Manzur, **Lisanu'l Arab**, Beyrut: ts, XIII: 203; Kurtubi, XX: 257-258; Alusi, XV: 127; Şevkani, V: 530.

²¹ Maverdi, VI: 226.

²² Maverdi, VI: 226; Kurtubi, XX: 258; Yazır, VIII: 5655.

²³ Muhammed Abduh, **Tefsirü Cüzi Amme**, Suse: Daru'l-Maarif, ts, s. 41.

²⁴ Yazır, VIII: 5655.

²⁵ Ahmed Mustafa Meragi, **Tefsiru'l Meragi**, Matbaatü Mustafa el- Babi'l Halebi, Kahire 1961, XXX: 75.

²⁶ Bayraklı, Tefsir, XX: 421.

b) Amellerin kayıt defteri,

c) Kıyamette verilecek mahkeme kararı.²⁷

d) Facirlerin amellerinin yazılması anlamında kitabet.

Ahirete inanmayıp, ölçü ve tartıyı eksik yapanların bilgisi kayıt altına alınarak ahirette önlerine konacaktır. 7.ayette bu yazının “siccin”de korunduğu, 9. Ayette de “siccin”in “kaydedilmiş bir yazı olduğu ifade edilmiştir. Gerek ayetlerin bağlamı gerekse müfessirlerin açıklamaları dikkate alındığında “siccin”in, amellerin düzenli ve eksiksiz kaydedildiği, inkârcıların ve günahkârların bütün eylemlerinin yazıldığı bir kitap (kütük) olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Yapılan her davranışın kayda geçirilmesi ve bir kitapta yer alması meraka konu olan bir husustur. Kuşkusuz Allah Teâlâ kullarının neler yaptığını bütün ayrıntılarıyla bilmektedir; bunun için yapılanların yazılmasına, yazıcılara, şahitlere, belgelere ihtiyacı yoktur. Ancak O, kendisiyle insanlar arasındaki ilişkileri, onların kendi aralarında uygulayacakları usullere göre düzenlemektedir. İnsanlar arasındaki hak ve sorumlulukları düzenlemenin en sağlıklı yolu, her şeyi kayda geçirmek; hesaplaşma aşamasında ise belge ve tutanakları ortaya koyarak hakkın yerini bulmasını, adaletli bir sonucun alınmasını sağlamaktır. İşte kıyametteki hesaplaşma da böyle olacaktır.²⁹ Kayda alınan belgeler kıyamette yalanlayanların önlerine sunulacaktır. İşte o zaman acı gerçeklerle karşılaşacaklardır.

4.Merkum

Surenin 9. ayetinde geçen başka bir kavram da merkûm kavramıdır. Merkum da “doğru yazılmış, mühürlenmiş veya numaralanmış” demektir. Onun için bu kelimeye kodlanmış bir kitap manası verilebilir.³⁰

İbn Kesir’e göre bu ayet (kitâbün merkûm) Siccin’in tefsiri olmayıp, kâfirleri siccine götüren mahkeme kararıdır. Yani facirlerin³¹ siccine gidecekleri kesin karara

²⁷ Ateş, X: 369.

²⁸ Hayrettin Karaman vd, **Kuran Yolu**, Ankara: DİB yay, 2004, V: 504.

²⁹ Razi, XXII: 564.

³⁰ Bayraklı, Tefsir, XX: 421; Ateş, X: 369.

³¹ Facir; sözlükte “yalancı, zinakar ve asi” anlamına gelen “feci” kavramından türeyen bu kelime, din istilahında; inkar, şirk yalan, zina, hırsızlık gibi Allah ve Peygamber’in haram kıldığı fiilleri işleyen, kafir, münafık, müşrik ve asi'lere, doğru yoldan sapan ve ahlak dışı davranışlarda bulunan kimselere denir. Çoğulu, füccar ve feceredir. Kur'an da facir kelimesi nankörler anlamındaki keffar kelimesi ile,

bağlanmış demektir.³² Süleyman Ateş de bu yorumu desteklemektedir.³³ Ancak bu zorlama bir yorumdur.³⁴ İbn Kesir'in açıklaması doğru gibi görünse bile, onun "kodlanmış, mühürlenmiş, yazılmış bir kitap olduğu" tanımını Kur'an yapmaktadır.³⁵

Fahrettin Razi ayete, "facirlerin kitabının hallerini tafsilatıyla açıklayan, kendisine müracaat edilen bir asıl kitap veya facirlerin kitabının siccin denilen kitaba nakledilmesi" şeklinde mana vererek, siccin kelimesinin tefsiri kabul etmenin Cenabı Hakk'ın muradına uzak düşmeyeceği görüşündedir.³⁶ Bütün bu görüşleri şu manada birleştirebiliriz: Merhum, şüphe ve kuşkudan uzak, her türlü yakıştırmadan kurtulmuş, her görenin anlayacağı şekilde yazıları sağlam bir sicilde yazılı olan bir kitaptır. Eksiksiz icra edilecektir.

5. Muted

12. ayette bulunan Mu'ted kelimesi, "hak olan, doğru olan yoldan çıkmak" anlamına gelen i'tida kökünden türemiştir. Muted, bir kimsenin, haddi aşması, hak olan yoldan sapması, dışarı çıkması demektir. Haddi aşan, ahlâkî sınırları tanımayan, Yüce Allah'ın koyduğu sınırları geçen, hakları tanımayıp çiğneyen insana bu sıfat verilmektedir.³⁷ Bu haddi aşma, söz ve fiilleri de içerir.

"İ'tida", kişinin şehvî ve gadabî hisleriyle meşgul olmasıdır. Zaten böyle olan kimse de, "esîm'dir. "Şehvî ve "gadabi" istekleriyle meşgul olan kimse, nadiren ibadet ve taate vakit bulabilir. Böylece de bu, çoğu kez bu kimsenin, kıyamete (bihakkın) iman etmesine mani olur.³⁸ O günü ancak düşünme ve ibret almaktan uzak, kör taklide

çoğul şekli alan fecere, kafirler anlamındaki kefere kelimesi ile birlikte birer ayette geçmiştir. Yine bu kelimenin çoğulu olan füccar üç ayette geçmiş ve muttakiler ile ebrarın zıddı olarak kullanılmıştır. Kur'an da füccarın; din gününü yalanlayan, haddi aşan, çok günah işleyen, Allah'ın ayetlerine eskilerin masalları diyen, işledikleri suçları kalplerini karartmış olan kimseler olduğu bunların yakıcı ateş içinde (cahim) zindanda (siccin) olacakları bildirilmiştir. Karagöz, İsmail. Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara: DİB Yay, 2006, facir mad. 168.

³² Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Hadislerle Kuran'ı Kerim Tefsiri**. Daru'l Vefa, Dımaşk 1996, III: 615.

³³ Ateş, X: 370.

³⁴ Musa Öziş, **Mudaffifin Suresi Tefsiri**, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 1997, s. 67.

³⁵ Bayraklı, Tefsir, XX: 421.

³⁶ Razi, XXII: 571.

³⁷ Bayraklı, XX: 422, Razi, XXII: 571.

³⁸ Razi, XXII: 571.

saplanmış kimseler yalanlar, ayrıca onlar şehvetlere öyle dalmışlardır ki, şehvetlerin ötesindeki manevi lezzetleri görememektedirler.³⁹

Kur'an'ın, haddi aşma (i'tida) kapsamı içerisinde çöküşü hak eden toplumların özelliklerini anlatırken kullandığı önemli kavramlardan biri de israftır. İrafta başkalarının haklarına el uzatma anlamı açık olmaksızın, her ne şekilde olursa olsun ölçüyü taşıma, aşırılıkta bulunma anlamları göze çarpmaktadır. Kur'an'da tüm aşırı ölçüsüz ve aşırı eylem için israf sözcüğünün kullanıldığını görüyoruz. İraf, yani ölçü tanımamak, Kur'an'da müşrik ve kâfirlerin doğal nitelikleri olarak zikredilir.⁴⁰

6. Esim

Esim kelimesinin kökü olan “İsm sevaptan alıkoyan fiil, sonunda karşılığında ceza gelen günah, şer'an kaçınılması gereken şey” demektir. İsm'in çoğulu asam olup, ismi yapanlara asim veya esim denilir. Ve büyük oranda topluma karşı haddi aşarak işlenen günahları isim kelimesiyle ifade etmektedir. İsm hem büyük, hem de küçük tüm günahları kapsamakta; kasıtlı olarak yapılan kötü fiil için kullanılmaktadır.⁴¹

Surenin 12. Ayetinde geçen Esim ifadesi ile “Aşırı derecede günaha düşkün, günaha batmış, ahlâkî endişeden uzak bir hayat yaşayan, günah kavramına inanmayan, harama aldırış etmeyen kişi” ifade edilmektedir. Esîm; fiillerinde günaha ve masiyete aşırı dalmak; sözlerinde ise genellikle yalan konuşmak ve sözünde durmamaktır.⁴²

İslami terminolojide günah kavramı, çok genel kavram olup Allah'ın emir ve yasaklarına uymamayı, yani meşruiyetini Allah'ın varlığından alan her şeye başkaldırıcı ve meşru olamayan şeyler yapmayı ifade etmektedir.⁴³

7.Rane

Surede 14. Ayette geçen (râne), “bir şeyin üstünü pas basıp her tarafının paslanması” anlamına gelen rayn kelimesinden türemiştir. Rayn, günahların kalbe galip gelmesi ve onu ele geçirmesidir.⁴⁴

³⁹ Bursevi, IX: 540.

⁴⁰ Okumuş, **Kur'an'da Toplumsal Çöküş**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 155, 157.

⁴¹ Okumuş, s. 149-151.

⁴² Bayraklı, Tefsir, XX: 422, Abduh, s. 43.

⁴³ Okumuş, s. 148.

⁴⁴ Kamus, s. 1551.

Kalbi günah ve sıkıntının basması ve günah üstüne günah kazanarak kalbi katılaştırmak anlamına da gelmektedir.⁴⁵ Kalbe, günah ve karanlık basmasına mecazen böyle denilmiştir. Yani ayna ve kılıç gibi olan kalbin, günah ile tozlanmasına rayn denmiştir.⁴⁶ Rayn bir şeyin üzerindeki örtüdür. Kötü huylar bir duman gibi birbiri üstüne yığılarak nihayet kalp aynasını karartır. Allah'tan perdelenmiş hale gelir. İşte bu hal, kalbin mühürlenmesi ve raynıdır. Zeccac, 'rayn, pas ve ince bulut gibi kalbi örtüp bürür' der.⁴⁷ Rayn'ın günahın çokluğunu ifade ettiği de söylenmiştir. Rayn'ın kişinin kalbine gelen düşünceleri ifade ettiği de belirtilmiştir.⁴⁸ Kalpler müessir vasıfların kuşattığı bir ayna gibidir, iyi hasletler kalbe girerse kalp aynasının cilasını, ışık ve parlaklığını artırır ve orada artık hakkın açıklığı parıldar. Onda dinde arzu elden işlerin hakikati inkişaf eder.⁴⁹ Kötü hasletlerin bürüdüğü bir kalp ise paslanmış, kilitlemiş kalplerdir. Kalbin pas bağlaması manen ölmesi demektir. En büyük ölüm ise kalbî fonksiyonları icra eden aklın ve anlayışın ölümüdür.

Amellerin kalbin üzerinde pas bağlaması konusunda Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Kul bir günah işlediği zaman, kalbine siyah bir nokta düşer. Günahı bırakır, mağfiret diler, tövbe ederse; bu siyah nokta kalkar ve kalp temizlenir, parlar. Yine günaha dönerse, siyahlık fazlalaşır. Öyle olur ki, bütün kalbi kaplar."⁵⁰ Mutaffifin Suresi 14. Ayeti olan "Kazandıkları kalplerinin üstünde pas tutmuştur." ifadesi ile ilişki kurulduğunda bu hadiste geçen siyahlığın yukarıdaki ayette geçen kalbin üzerine pas bağlamayı ifade ettiğini görürüz.

Önceleri silinmesi kabil bir mürekkep gibi iken bundan sonra basılmış, silinmez bir hale gelir. Diğer bir ifade ile alışkanlıklar ikinci bir tabiat haline gelir. Bu hadis ve ayet ahlâkın ve dinin kıymetinin, devam ve alışkanlıkta olduğunu güzel bir şekilde anlatmaktadır.⁵¹

⁴⁵ Bayraklı, Tefsir, XX: 423; Mustafa İbrahim, **el- Mucemul- Vasit**, İstanbul: Çağrı yay, 1986, I: 386.

⁴⁶ Ateş, VI: 379.

⁴⁷ Veli Ulutürk, **Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor**, İzmir: Çağlayan Yayınları, 1985, s. 260-261.

⁴⁸ Kurtubi, XX: 259-260.

⁴⁹ Ulutürk, s. 259.

⁵⁰ Müslim, İman, 231; Tirmizi, Tefsir, sure:83; Muvatta, Kelam:18; Ahmed b. Hanbel 5/386; İbn Mace , Zühd, 29.

⁵¹ Ulutürk, s. 262.

Bir başka rivayette ise “Günah üstüne günah işlemenin, onları yapan kişi için kocaman bir ateş halini alacağı ve kişinin cehenneme girmesine sebep olacağı”⁵² ifade edilmektedir.

8. İlliyyûn

Mutaffifin Suresi'nin 18. Ayetinde⁵³ yer alan diğer bir kavramda ‘illiyyûn kavramıdır. ‘İlliyyûn; sözlükte yükselmek anlamındaki ‘uluv kökünden türeyen ve “üst makam, yüksek derece” manasına gelen ‘illiyy kelimesinin çoğuludur. Süleyman Ateş ‘illiyyin’in ‘uluvv kökünden mübalağa sıfatı olduğunu söyler.⁵⁴

Bu kavram hakkında âlimler, “Dördüncü veya yedinci kat sema, sonsuz bir yükseklik, en yüksek mekân, iyilerin amellerinin kayda geçirildiği defter, Sidretü'l-münteha, Cennet, Mele-i a'lâ'daki melekler” gibi farklı tanımlar yapmışlardır.⁵⁵

Kamus'ta ‘illiyyin’in “müminlerin ruhlarının çıktığı yedinci kat sema olduğu” belirtilir.⁵⁶

Bu konuda Ragıb el-İsfehani “ifadenin çoğul yapısından hareketle bunun yüce bir mekân ve makamdan ziyade buraya ulaşan kimseleri ifade ettiğini” söylemektedir.⁵⁷

‘İlliyyin ifadesi, siccin karşılığında kullanılmıştır. Siccin aşağı, karanlık, dar yer anlamını verirken, ‘İlliyyin, tam tersi manada çok yüce yer anlamını vermektedir. Fâcirlerin kaydı siccin kütüğünde iken, iyilerin kaydı da ‘illiyyin'dedir. Siccin'de olanlar, dar zindanlarda (yani cehennemde), ‘İlliyyin'de olanlar ise geniş yerlerde (yani cennette) bulunacaktır.⁵⁸

İyilerin amellerinin yazıldığı bu defterin ‘illiyyin diye anılması, hem iyi amellerin insanı ilahi yüceliklere ulaştırıcı olmasından, hem de bu defterlerin yüce bir mevkide bulunmasından dolayıdır. Aynı şekilde kötülerin defterlerinin konacağı yer,

⁵² Kenzu'l-Ummâl, 4/10203-10204(benzer hadis).

⁵³ “Hayır, (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı "İlliyyûn"dadır. "İlliyyûn"un ne olduğunu sen ne bileceksin. O kodlanmış bir kitaptır. Ona, Allah'a yakın olanlar şahit olur.”(18-21. Ayetler)

⁵⁴ Ateş, X: 372.

⁵⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, **Camiu'l Beyan an Te'vili ayi'l Kuran**, Beyrut: 1988, XXX: 64-65; Razi, XXII: 570; Şevkânî, V: 466; Maverdi, XV: 229.

⁵⁶ Kamus s. 1694.

⁵⁷ İsfehani s. 583.

⁵⁸ Kurtubi, XX: 262; Maverdi, XV: 229.

hem bunlarda kayıtlı bulunan kötülüklerin insanı cehenneme sürükleyici olması, hem de bu defterlerin çok aşağı bir mevkiye bulundurulması sebebiyle bu adla anılmıştır.⁵⁹

Yüce Allah bu kelimeye tıpkı siccîn gibi farklı bir mana yüklemekte, onun kodlanmış, yazılmış, mühürlenmiş bir kitap olduğunu ve Allah'a yaklaştırılmış meleklerin ya da O'na yakın kullarının şahit olduğu kitabın kendisi olduğunu ifade etmektedir. Böylece 'ılliyyîn kodlanmış, Yüce Allah'a yaklaştırılmış olanların şahitlik ettiği bir kitap olarak tanımlanmaktadır. Bu kodlama ise insanların amellerine göre yapılmaktadır.⁶⁰

9. Ebrar

22. ayette yer alan Ebrar kelimesi; berr veya bârr'ın çoğuludur. Berr, hayır işini çokça yapan manasında kullanılmaktadır. Hiçbir şeye zerre miktarı eziyet vermeyen kimseler Ebrar olarak nitelendirilmiştir. İman düzeyinde iyiliği, doğruluğu şiar edinen, Cenabı Hakk'ın rızası doğrultusunda iyilik yapan, doğru yolda yürüyen kimsenin sıfatı olarak kullanılmıştır.⁶¹ Ebrar, Allah'a, Rasulü'ne, Ahiret gününe inanan ve dünyada ameli salih işleyen kişi olarak da tarif edilmektedir.⁶²

Bu surede anlatılanlara bakarak ebrar'ın, tatif'i yapmayan ve onu alışkanlık veya meslek haline getirmeyen, kıyamete ve o günün hallerine, öldükten sonra dirilmeye inanan hakkında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu dünyada Yüce Allah'ın kendisine verdiği varlığa ve bu varlığın içerdiği tüm nimetlere karşı nankörlük etmeyip, gerekli olan şükür ve hamd ibadetlerini yerine getirip, görevlerini gücünün yettiği ölçüde yapan, yasaklardan kaçınan insanlar iyiler, yani **el-ebrar** olarak sunulmaktadır. El-ebrar, el-füccarın tam zıddıdır. Yargı gününü yalanlayıp, kendisine okunan Allah'ın ayetlerini alaya alan, tam alıp noksan satan yoldan çıkmış kimselerin amel defteri aşağıların aşağısında kodlanmış bir kitap⁶³ halinde iken, iyilerin amel defterleri de yücelerin yücesinde kodlanmış bir kitap⁶⁴ olarak bulunmaktadır.⁶⁵

⁵⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, İlliyyin mad, s. 123-124.

⁶⁰ Bayraklı, Tefsir, XX: 426.

⁶¹ Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri**, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1989, XIII: 6664.

⁶² Vehbe Zuhayli, **Tefsirü'l- Münir**, İstanbul: Bilimevi, 2003, XXX: 125.

⁶³ Mutaffifin Suresi. Kur'an. Ayet 7.

⁶⁴ Mutaffifin Suresi. Kur'an. Ayet 18.

⁶⁵ Bayraklı, Tefsir, XX: 425.

Ebrar kelimesinin kökü olan birr kavramı Bakara Suresinin 177. Ayetinde tanımlanmaktadır. Ayet şöyledir: “Gerçek iyilik, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah’a, Ahiret Günü’ne, meleklerle, Kitab’a ve Peygamberlere inanan, servetini çok sevse de akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve köleleri özgürlüklerine kavuşturmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan, zekâtı veren, söz verdiği zaman sözlerini tutan; felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir. İşte onlar sadakatlerini gösteren ve takva sahibi olanlardır.” Bu ayet, birr anlamındaki iyiyi genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Buna göre; iman, ibadet ve ahlâk esaslarına bağlanıp iyi işler yapmak kişiyi “ebrâr” sınıfına dâhil etmektedir.

10. Mukarrebûn

21. Ayette geçen bir diğer kavramımız ise mukarrebûn’dur. Mukarrebûn’un melekleri ifade ettiğini söylene de, Muhammed Abduh, mukarrebun ifadesinin meleklerle açıklanamayacağını söylemektedir. Ona göre, mukarrebûn melekler şeklinde yorumlanırsa meleklerin fücûrân kitaplarına tanık olamayacakları ifade edilmiş olacaktır. Hâlbuki melekler fücûrân kitaplarını da görmektedir.⁶⁶

Nisa suresinin “Kim Allah’ ve Resulüne itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehitler ve salih kişilerle birlikte dir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!” mealindeki 69. Ayetinden hareketle mukarrebun’un peygamberler, şehitler, siddikler ve salihler olduğunu söyleyenler de vardır.⁶⁷ Kurtubi’ye göre, Mukarrebun en faziletli cennet ehlidir.⁶⁸

11. Rahîk

Mutaffifin Suresinin 25. Ayetinde ifade edilen Rahîk’ten maksat, hiçbir şeye karışmamış halis şarap, en eskisi, en hoşu, lezzeti ve neşesi çok olan ancak akîf melekeleri gidermeyen bir içecektir.⁶⁹ Rahik her şahsa özel olarak sunulacak ve onu içen ebrarın her noktasında haz ve güzellik dolaşacaktır.⁷⁰

⁶⁶ Abduh, s. 45.

⁶⁷ Ateş, X: 372.

⁶⁸ Kurtubi, XX: 266.

⁶⁹ Kamus 1144; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed- Dineveri, **Müşkilü’l Kuran**, thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: 1973, 519; Yazır, VIII: 5661.

⁷⁰ Haluk Nurbaki, **Amme Cüzü Yorumu**, İstanbul: Damla yay, 1986, s. 136.

Kuran'da genellikle insanlarda eksik de olsa bir çağrışım yapması ve sonuçta bir arzu uyandırması için cennet nimetleri dünya hayatında haz, tat ve zevk veren bazı maddeler için kullanılan kelimelerle, isimlerle anılmış, bu yönde tasvirler yapılmıştır. Burada da müminlere “misk ile mühürlenmiş nefis bir içki”nin sunulacağı bildirilmektedir. “İçki” diye çevirdiğimiz “rahîk” kelimesi Arapça'da “saf ve iyi cins şarap” için kullanılır.⁷¹

Saffat Suresinde (3/47) cennet içkisi tanıtılırken “İçenleri sarhoş etmez” buyrulmuştur. Secde Suresinde de (32/17) daha genel bir ifadeyle “Yaptıklarına karşılık olarak onlar için saklanan mutlulukları hiç kimse bilemez” buyrularak cennet nimetlerinin dünyadakilere göre mahiyet farkına, onların bu dünyada bilinen ve tadılandan büsbütün farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu fark, cennet nimetlerinin sırf iyi ve mutluluk verici oluşundadır. Esasen cennetin esenlik, mutluluk ve erdem yurdu olacağına dair pek çok ayet, oradaki nimetlerin -dünya dilindeki kelimelerle ifade edilse de- insanlar arasında kıskançlık, huzursuzluk, çekişme, mutsuzluk, haksızlık, hastalık, keder gibi olumsuzluklar doğuracak türden olmayacağını açıkça göstermektedir.⁷²

Cennette sunulacak olan içkinin, Saffat Suresinin 46 ve 47. Ayetlerinde “Bembeyaz, içenlere lezzet veren, içinde tiksindirici bir şey bulunmayan sarhoş etmeyen ve kendilerinden geçirmeyen” şeklinde ifade edilmesinden hareketle rahîk'in beyaz şarap olduğunu iddia edenler de mevcuttur.⁷³

Bu içecekler Muhammed Suresinin 15.ayetinde şöyle anlatılmaktadır: “Bozulmayan su; tadı bozulmayan süt; süzme bal ve içenlere lezzet veren içecek.” Bu nimetler, onların takvalarına, ihlâslarına hiçbir şey karıştırmamalarından ve mallarına haram katmamalarından dolayı verilecektir. Niyetine, ihlâsına hiç şüphe karıştırmayan; malına haram katmayan; yaptığı yardıma hiç gösteriş karıştırmayanlara katıksız ve hiç bozulmayan, sonu misk kokulu içecekler sunulacaktır.⁷⁴

⁷¹ Taberi, XXX: 105; Muhammed b. Tahir b. Muhammed et- Tunusi İbn Aşur, **Tefsiru't Tahrir ve't Tenvir**, Tunus: ed- Daru't-Tunusiyye, 1973, XV: 205.

⁷² Kuran Yolu, V: 507.

⁷³ Razi, XXII: 580.

⁷⁴ Bayraklı, XX: 428.

Rahîkin Özellikleri

Rahîk'in Muhammed Suresinin 15. Ayetinde anlatılan "içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar" ifadesindeki şaraptan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira ayette rahîk'in tam 4 özelliği zikredilmiştir.⁷⁵ Bu özellikler şunlardır:

1) Mühürlü: Bu kelimenin manası üzerinde çeşitli görüşler mevcuttur.

a) Eskiden beri adet olarak kendisine değer verilen ve korumaya alınan şeylere mühür vurulur. "Cennet halkının, dünyada olduğu gibi, kıymetli şeylerin mühürlenip, ağzının sıkıca kapatılıp korunması gibi, korunmak suretiyle onlara bir ikram olsun diye, ağzı mühürlenmiş içkilerden içmeleri muhtemeldir. Hak Teâlâ'nın da, "İçenler için bir lezzet olan içki nehirleri..." {Muhammed, 15} diye ifade ettiği gibi, cennette akan başka içki ırmakları da vardır. Fakat bu mühürlü içkiler, o akan içkilerden daha kıymetlidir. Razi'nin tercih ettiği görüş budur.⁷⁶

b) İçiminde kendisi için bir hitâm, yani netice bulunan şey olduğunu söylemişlerdir.

c) Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'den rivayet olunduğuna göre mahtum, "karışmış" manasındadır. Çünkü ona misk kokusu karışmamış olsaydı, onda misk kokusu bulunmazdı demiştir.

d) Mücâhid, "mahtûm"a, çamurla (ağzı sıvanmış) manasını vermiştir. Vahidî'ye göre: "O içki (kaplarının) çamurla (ağzının) sıvanıp, iyice kapatılması ile kastedilen, iyi kimseler onun mührünü bozup ağzını açıncaya kadar, hiçbir elin ona dokunmamasıdır."⁷⁷

2) Hıtamühü misk: sıfatların ikincisi "Sonu misktir" ifadesidir. Misk son derece güzel, nefis ve çarpıcı bir kokudur.⁷⁸ Bu ifade hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür.

a) Kesimi misk. Yani içildiği zaman sonu misk kokar. İçilirken tat alma lezzetinin mükemmelliğini gidermemek için misk kokusu içimin sonunda duyulmaya başlar. Bu hal hem o kokunun, hem de o içkinin hoş niteliklerinden birini teşkil eder.

⁷⁵ Razi, XXII: 580.

⁷⁶ Razi, XXII: 580.

⁷⁷ Razi, XXII: 580.

⁷⁸ Yıldırım, 6666.

İçildiği zaman sonsuz sefasından dolayı gerek içenlerde ve gerek bulunduğu kapta bir keder, bir tortu bırakmaz, yalnız bir misk kokusu bırakır.

b) Hıtam kelimesi hâtem gibi mühür manasına geldiğinden “hıtamı misk” demek mührü misk demektir. Bu şaraba lezzetini azaltacak yahut tadını bozacak herhangi bir şeyin girmesine, katılmasına karşı mühürlenmiştir. Mühür ise misktir.⁷⁹

c) Bu ifadenin lezzetini ve kokusunun güzelliğini ifade için bir temsil olduğu da söylenmiştir.⁸⁰

Buradan anlaşılmalıdır ki rahîk dünya şarabına hiç benzememektedir. Zira dünya şarabı içildiğinde miskin tam aksi bir koku duyulur.

3) “İşte yarışanlar bunun için yarışınlar.”

Bu cümle, o saf şarabın nitelikleri arasında geçen bir ara cümlesidir. Bundan sonraki niteliklerini açıklamaya geçmeden önce, tam bu misk kokusunun duyulduğu anda ona imrendirecek süratle bu konuda yarışa teşvik için bu cümle araya sokulmuştur. Yani yarışacak olanlar dünya şaraplarında, lezzetlerinde değil o gün iyilere sunulacak olan bu sonu misk kokulu saf şarapta, özellikle bu misk olan sonu elde etme hususunda yarışsın, imrenme yarışına girsin anlamı kastedilmektedir.⁸¹

Sonucu misk olan manevi ödüllerin uğruna, manevi yarışma açılmaktadır. Böyle bir yarışma Tevbe 100’de de görülmektedir. *“Zulüm ve kötülüğün egemen olduğu diyardan göç edenler ile Din’e sahip çıkan ve koruyanların ilklerine, önde gelenlerine ve bir de iyilik yolunda onları izleyenlere gelince, Allah onlardan hoşnuttur; onlar da Allah’tan. O, onlar için içlerinde yerleşip sonsuza kadar yaşayacakları, derelerin, ırmakların çağıldadığı bahçeler hazırlamıştır. İşte en büyük bahtiyarlık budur!”*

Bayraktar Bayraklı bu konuda şunları söylemiştir: “Yüce Allah Kur’an okulunda insanlığa bir iş haritası çizmekte, ona çalışmasının amacını ve yönünü çizmekte ve bunu yarışma alanı olarak belirlemektedir. Çalışmalarımızın amacı büyük kurtuluş, sonucu misk kokulu hoş bir ödül olmalı, bu tutku haline getirilmeli, akıl ve gönül nefisle beraber ona doğru gitmelidir. Bu amaç insanlığı sonucu misk gibi güzel

⁷⁹ Abdurrahman es-Sadi, **Tefsiru’s-Sadi**, çev. Beşir Eryarsoy, I-V. İstanbul: Guraba yay, 2006, V: 480.

⁸⁰ Şevkani, V: 536.

⁸¹ Yazır, VIII: 5662.

işlere yöneltecek, dünya kan, pislik ve günah kokmayacak, güzelliklerin kokusu her yanı dolduracaktır.”⁸²

“İman ve amelde ileri geçenler de ileridedirler. İşte onlar Allah’a yaklaştırılmış olanlardır.” (Vakıa Suresi 10-11) Bu dünyada amelleriyle Allah’a yaklaşanlar, ahirette Allah’a yaklaştırılacaklardır. Manen yüce şahsiyetli ve manevi yarışmayı kazanmış olan bu kişiler, tesnim denen en yüksek pınardan içecekler ve makamları yükseltilecektir. Bu kişiler aynı zamanda Bakara suresi 197. Ayetinde belirtilen takva gıdası ile gıdalanmış, aklın, imanın ve ihlâsın çeşmelerinden içmiş ve kendini her türlü haramdan arındırmış kimselerdir.⁸³

Kur’an okulu doğrudan doğruya manevi bir yüceliş yarışması açmıştır. Bu yarışmanın hem şartları hem de ödülü tespit edilmiştir. Bu ödüle ise manevi yarışmada ipi göğüsleyenler erişecektir. Allah’ın yolundan yürüyüp, Allah’a yaklaşanlar tesnim denen pınardan içeceklerdir.

4) “Karışımı tesnimdendir.” Ayeti rahîk’in son sıfatıdır. Onu yüksek olanlar içer, içenleri yükseltir.⁸⁴

Bu çeşme ya cennetteki içeceklerin en kıymetlisi olduğu için yahut "Bu su yukarıdan akar, böylece onların kaplarına dökülür, dolar" diye rivayet edildiği üzere, yuksekten aktığı için yahut da doldurma özelliğinin kuvvetli ve hızlı oluşundan ötürü her şeye yetip, hepsini doldurmasından ötürü yahut da akarken, çağlayarak akışından ötürü, "tesnîm" diye isimlendirilmiştir.⁸⁵ Tesnim Cennet’te müminler üzerine ihtiyaç nispetinde meleklerin sık sık serptiği nefis kokulu bir şerbet olduğu da belirtilmiştir.⁸⁶

İbn Abbas (r.a)’a tesnim sorulunca o, "Bu, Allah’ın "Hiç kimse, göz aydınlığı (müjde) olarak kendileri için nelerin gizlendiğini bilemez" (Secde, 17) ayetiyle bahsettiği şeylerdendir" demiştir. "Tesnîm, Allah Teâlâ’nın ehli cennet için saklı tuttuğu (sürpriz olarak hazırladığı) şeylerden biridir."⁸⁷

⁸² Bayraklı, XX: 429.

⁸³ Bayraklı, XX: 429.

⁸⁴ Yazır, VIII: 5663.

⁸⁵ Razi, XXII: 582.

⁸⁶ Yıldırım, 6666.

⁸⁷ Razi, XXII: 582.

Bir başka rivayette ise İbn Abbas “Cennettekilerin içtiği içkilerin en şerefli ve en güzeli Tesnim’dir. Çünkü Allah’a yaklaştırılmış kullar, onu katıksız olarak içerler. Kitapları sağlarından verilen iyi kullara ise, içecekleri karıştırılarak sunulur.” demiştir.⁸⁸

Allah Teâlâ, "tesnîm'in, en faziletli kullar olan mukarreb kullarının içeceği bir cennet çeşmesi olduğunu hemen sonraki ayetle açıklamıştır. “*Tesnim çeşmesinden ancak huzura yaklaştırılmış olanlar (mukarrebun) içer.*”⁸⁹

12. Tenafüs

Mutaffifin Suresi 26. Ayetinde yer alan Tenâfüs kelimesinin aslı, insanların ilgi duyduğu hoş şeydir. Herkes onu kendi için arzu eder. “Tenafüs’ün alameti, kalbin ona bağlanması, vicdanın ona yönelmesi, hatırlanıldığı zaman yerinde duramama, insanlardan uzaklaşma, yalnızlığa alışma, geçmiş günahlara ağlama, Allah’ın kelamını düşünme, nimetleri şükür ve sevinçle karşılama ve Allah’a yalvarmadır.”⁹⁰

El-Münâfese, “başkasında görülen bir erdeme, olgunluğa ve yüceliğe imrenip, ona yetişip onu geçmek uğruna nefislerin yarışması duygusu, isteği ve tutkusu” dur. Bununla nefis yücelir, doyum noktasına doğru yol alır ve mesafeler kat eder. Güzel şeyler, erdem ve olgunluk uğruna yapılan bu yarışma; olgunluk, başarı ve yücelmenin düşmanı olan hasetten çok farklıdır. Münafasede yarışmacı, olgunluğa, erdeme, başarıya ve ilahi ödülü almaya daima açıktır. Karşısındakinin başarısının, olgunluğunun geri kalmasını değil, kendisinin ona yetişerek geçmesini ister ve ona odaklanır. Bu yarışma ise, "çalışanlar bunun için çalışsınlar."(Sâffat, 37/61) emri gereğince iyi işte yarış ile olur. Bu yarışı yapanlar, her zaman sonucu misk kokan, güzelliklerle sonuçlanan işler yaptıklarından ahirette de bu sonuçla karşılanacaklardır.⁹¹

Allah Teâlâ’nın bu nimetlere alabildiğine teşvik edişi, onların son derece kıymetli olduğunu gösterir ve gayretimizi bulanık, hızlıca son bulan nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli nimetler için yansıtmak gerektiğine bir işaret etmektedir.⁹²

⁸⁸ Abdurrahman b. Ebi Bekir Celalüddin es-Suyuti, **ed- Dürrü'l-mensur fi't-tefsîri'l me'sur**, Beyrut 1983, VIII: 452; Razi, XXII: 583; Yazır, VIII: 6663.

⁸⁹ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 28. Ayet.

⁹⁰ Bursevi, IX: 546.

⁹¹ Bayraklı, XX: 428; Yazır, VIII: 5663.

⁹² Razi, XXII: 581.

Ayetlerde dikkati çeken hususlardan biri de bireyin sürekli kendisiyle yarışması gerçeğidir. Çünkü “rekabet, denetim altında tutulmadığı takdirde, kişilik çöküntülerine ve sinir yıpranmalarına sebebiyet verebileceğinden, devamlı kontrol edilmeli ve sürekli olarak motivasyon aracı şeklinde kullanılmalıdır.”⁹³ Özellikle ‘arkadaşlığı, yardımlaşmayı, toplumsal ruhu ve insancıl olmayı sarsmamasına’ dikkat edilerek, birey daha ziyade kendi kendisiyle rekabete yöneltilmelidir.”⁹⁴

13. Tesvib

İncelediğimiz Surenin son ayetinde yer alan Tesvib ve İsabe kelimeleri ise sevap vermek demektir. Sevap, ameli karşılığında kula dönen şeydir. Sevap da aslında "ceza" gibi, iyi veya kötü herhangi bir şeyin karşılığıdır. Daha sonra sevap, daha çok hayırda kullanılır olmuştur. Nitekim dilimizde "ceza" da yaygın olarak şerde kullanılmaktadır. Burada tesvib cezalandırmak manasındadır. Ayette geçen soru da, sorulan şeyin gerçekleştiğini ifade için sorulan bir sorudur.⁹⁵ Bunun sevap kelimesinin kullanılarak sorulması, kâfirlerin alay ederek gülmelerine karşı bir alay ifade etmek üzere "Onları elem verici bir azapla müjdele."(Âli İmran, 3/21) şeklinde de ifade olunabilir.⁹⁶ İyiden yana değişim göstermeyenlerin yeri cehennemdir.⁹⁷

⁹³ Yaşar Fersahoğlu, **Kur'an da Zihin Eğitimi**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996, s. 75-76.

⁹⁴ Yunus Vehbi Yavuz, **İslam'da Zekat Müessesesi**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983, s. 124.

⁹⁵ “Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?”Mutaffifin Suresi. Kur'an. Ayet 36.

⁹⁶ Yazır, VIII: 6664.

⁹⁷ Bayraklı, Tefsir, XX: 434.

II. BÖLÜM

SURENİN MESAJLARI

1. SURENİN TİCARET AHLAKI İLE İLGİLİ MESAJLARI

Kur'an, ölçü ve tartıyı tam ve adaletle yapmaya, alış-veriş de adaletli olmaya o kadar önem vermiştir ki bu hususu konu alan ve ticari ilişkilerde hilekârlık yapanları anlatan müstakil bir suresi vardır.

Mutaffin suresinin ilk ve ana konularından biri ismine konu olan ticaret ahlakıdır. Burada Yüce Allah, ticaret ahlakında haksızlık yapan, insanları kandıran ve haram lokma yiyen kişilerin durumunu ele almakta ve onlara çok önemli ve ciddi tehditlerde bulunmaktadır. Bu konudaki ayetlerden ilki şudur: *“Eksik ölçüp tartanların vay haline!”*⁹⁸

Bu ayette Cenabı Hak, sosyal hayatta fertlerin birbirlerine güvenini sarsan, maddeyi amaç haline dönüştüren, Kuran'ın önemle üzerinde durduğu hak ve adaleti baltalayan, bu sebeple de insanların mutluluğuna gölge düşüren bir hastalığa dikkat çekmektedir. Bu hastalık, ekonomik düzeni ve toplumsal dengeleri bozan eksik ölçüp tartma ve böylece haksız kazanç sağlamaktır. Cenabı Hak surenin girişinde yapılan bu işin kötülüğüne tehditkâr bir söz kullanmaktadır: *“Mutaffiflerin vay haline”*

İlk bakışta anlamı tam anlaşılamayan birinci ayet, önemine binaen ikinci ve üçüncü ayetlerde izah edilerek açıklanmıştır. *“Onlar insanlardan bir şey aldıkları zaman tam ölçüp tartarlar. Kendileri bir şey sattıkları zaman onlara eksik ölçüp tartarlar.”*⁹⁹

Ayetlerdeki ifade, mutaffiflerin kendi çıkarlarını düşünerek, insanlara zarar verecek şekilde haddi aşmak suretiyle ölçtüğlerine işaret içindir. Satın alma yoluyla

⁹⁸ Mutaffin Suresi. Kur'an. 1. Ayet.

⁹⁹ Mutaffin Suresi. Kur'an. 2. Ve 3. Ayet.

veya başka bir sebeple bir şey alıp da alacaklarını kendileri ölçtükleri zaman insanların aleyhine olarak bol ölçerler. Dolgun bir şekilde, yani tamam almak isterler ve hatta basa basa almak için baskı altına alıcı bir şekilde hareket ederler.¹⁰⁰

“Üretim faaliyeti, yalnız yapana çıkar sağlamak için değil diğer müminlerin çıkarını sağlayabilecek bir nitelikte olmalı” prensibi surede zikredilen ve helake sürükleyen eksik ölçüp tartma ve kendi lehine olacak şekilde karşı tarafı aldatma davranışına çözüm olabilecek bir ilkedir. Sadece kendi çıkarını değil de diğer müminlerin çıkarını da gözetten bir birey başkalarının hakkına girip ona zulmetmeyecek ve kendinden çok karşı tarafın haklarını düşünmesini sağlayabilecektir.

Cenabı Hakk’ın bu ayetlerdeki ölçmeyi ve tartmayı yasaklamasının hikmeti hiç kuşkusuz sosyal adaletin ekonomi ayağını kontrol altına almak ve onu bir temele oturtmak olmalıdır. Zira adaletin, doğruluğun ve dürüstlüğün mevcut olduğu bir toplumda insanların müreffeh bir hayat yaşayacaklarından şüphe duyulamaz. Toplum içindeki anarşiyi çoğaltacak en ufak bir müdahaleye Cenabı Hakk’ın tavrı çok açık, net ve ağır ifadelerle doludur.¹⁰¹

Bu ayette sosyal yapıda yer alan fertlerin birbirine karşı güvenini sarsan; kardeşlik bağlarını koparan, maddeyi amaç olarak ön plana getiren önemli bir hastalığa neşter vurulmaktadır. Zira insanların mutluluğunun temeli, iman düzeyinde yükselen hak ve adalettir. Allah’a ve ahirete inanan kimse elbette hak ve adaleti, şahsı aleyhine bile olsa her şeyin üstünde tutar. Tahkiki iman bunu gerektirir.¹⁰²

Çalışma hayatında gözetilmesi gereken hususların başında yer alan ve bugün millet olarak en çok ihtiyaç duyulan husus; yapılan işin sağlam, hilesiz ve dürüst yapılmasıdır. Çalışma hayatında tam olarak verim alınabilmesi için dürüstlük şarttır. Yapılan iş, kişilere güven ve itimat duygusunu vermelidir. Kişi görmüş olduğu hizmetten endişe ederek kandırılmış olabileceği düşüncesiyle karşı karşıya bırakılmamalıdır. Güven ve itimadın kalmadığı bir toplumda, sosyal dayanışmadan, kişilerin şeref ve haysiyetinden, toplumun birlikteliğinden söz edilemez. İslam dini, itikatta, ibadette, ahlakta, muamelatta ve çalışma hayatında kısaca her alanda dürüstlük prensibine son derece önem vermiştir. Esasında imanın temelinde de dürüstlük vardır.¹⁰³

¹⁰⁰ Hamdi Yazır, VIII: 5651.

¹⁰¹ Öziş, s. 57.

¹⁰² Yıldırım, XIII: 6657.

¹⁰³ Saffet Sancaklı, **Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi**, İstanbul: Elif Yayınları, 2004, s. 63.

Bu hususlar düşünülduğünde mutaffiflere yani dürüst davranmayanlara neden en ağır hitap olan veyl ifadesiyle hitap olunduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam Dini ölçü ve tartıda hile yapmayı yasakladığı gibi, diğer semavi dinler ve hukuki sistemler de bu fiilleri suç sayarak yasaklamıştır.¹⁰⁴ Ancak Kuran'ı Kerim'de bu haklara tecavüz yasaklanıp haram kılınırken hem maddi hem de manevi müeyyidelere yer verilmiş; özellikle manevi müeyyideye ruhtar ve vicdanlar üzerindeki olumlu tesiri dikkate alınarak ağırlık verilmiştir. Maddi müeyyide ise, devletin yetkili kurumlarına bırakılarak caydırıcı ve ıslah edici tedbirlerin alınıp uygulanması ön görülmüştür.¹⁰⁵

Ekonomik hayat, geleneği kültürü, dini, ahlakı, sanat ve maneviyatı olan bir toplum içerisinde şekillenir. Dolayısıyla ekonomiyi din ve ahlaktan ayrı, düşünmek mümkün görünmemektedir.¹⁰⁶ Hayat bir bütündür ve tüm olan biten birbirinin içine girmiştir. Hayatın her bir parçasındaki olumluluk veya bozukluk, diğer parçalara etki eder. Bir toplumun; kültür, siyaset, yargı, ahlak, eğitim ve ekonomisi bozuk olduğu halde dini yaşantısının doğru olması veya tüm bu alanların doğru olup da dini yaşantının bozuk olması mümkün değildir.¹⁰⁷ Başta ekonomik olmak üzere hayatın tüm alanlarında doğru yaşayabilmek dinimizi de yaşatabilmeyi sağlayacaktır. Bu bakımdan ekonomik hayatın dosdoğru uygulanması gerekmektedir. Aslında diğer bütün alanlarda ekonomiye bağlı olduğu için ekonomik hayatı tam manasıyla istikamet üzere olan bir toplumda diğer alanlarında istikamet üzere olacağını söyleyebiliriz. Çünkü karnı aç olan insanlardan ahlaki bir davranış beklemek mümkün değildir.

Hz. Peygamber Medinelilere Mutaffifin suresinin ilk ayetlerini ayetleri okuyup şu yorumu yapmıştır:

“Beş şey beş şeyle beraberdir. ‘Ya Rasulallah, nedir o beş şeyle beraber olan beş şey?’ denildi. Buyurdu ki: ‘Bir toplum verdiği sözü yerine getirmese, Allah onlara düşmanlarını saldırtır. Allah'ın indirdiğinden başkası ile hükmederse aralarında yoksulluk yayılır. İçlerinde fuhuş çıkarsa, ölüm çoğalır. Tartıyı eksik yaparlarsa bitkiden yoksun bırakılırlar, kıtlık ile cezalandırılırlar. Zekâtı vermezlerse onlardan yağmur tutulur.’”¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bknz. Levililer. Tevrat. 19/35.

¹⁰⁵ Yıldırım, XIII: 6658.

¹⁰⁶ Okumuş, s. 184.

¹⁰⁷ Murtaza Mutahhari, **İslamî İktisadın Felsefesi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 8.

¹⁰⁸ Münâvi, Feydu'l Kadir 3\452. Benzeri rivayet için bknz. İbn Mace, Fiten,22.

Hız. Peygamber sosyal ilişkilerde, hukukta, cinsel ahlakta, ekonomide ve yardımlaşmada ölçünün önemi üzerinde durmakta, bu alanlardaki dengelerin veya ölçünün bozulmasının nelere mal olacağını vurgulamakta ve müminleri uyarmaktadır.¹⁰⁹ Zulüm, cürm ve fık, toplumsal hayatın kalitesini bozmaktadır. Sosyal hayatın kalitesini bozmak da, kötünden yana değişime neden olmaktadır. Kaliteli hayat, Yüce Allah'ın oluşturmak istediği bir yaşam tarzıdır. Ona dokunmak, Allah'ın kullarının hayatını adileştirmek, helak olmak için yeterli olmaktadır. Yüce Allah insanların hayatını çok önemsemekte ve o hayata büyük değer vermektedir. Çeşitli ayetlerde zulüm, cürm ve fısın sebep olduğu değişim anlatılarak bu konuda ciddi bir eğitim yapılmaktadır.¹¹⁰ Kaliteli eğitim, toplumu tahrip edecek olan fikir ve davranışlardan koruyan eğitimidir. Değişimi, gelişimi ve kaliteyi yakalamak gibi değerli bir faaliyeti gerçekleştirmek kadar, onu korumak da oldukça zor ve gereklidir. Eğitim, topluma irtifa kazandırırken ve kaliteyi yükseltirken, gerçekleştirdiği değişim süreçlerini de korumayı ihmal etmemelidir.¹¹¹

Hız. Peygamberin ticaretle ilgili olarak bizlere miras bıraktığı diğer sözleri ise şu şekildedir. Bu kutlu sözlerde helal kazanca teşvik ve haramdan sakındırma ilkesi dikkati çekmektedir.

Hız. Peygamber ölçü ve tartıda adalete riayet için şu ilkeyi getirmiştir.

"Tarttığınız zaman tartınızı ağır yapın."¹¹²

Ayrıca bir başka hadisi şeriflerinde ölçünün yapılmasının bereketi artıracığını buyurarak¹¹³ ölçü konusunda hassas davranılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Hız. Peygamber'in ticaret konusundaki diğer tavsiyeleri ise şunlardır:

**"Hız. Peygamber ölçek ve terazi kullananlara şöyle hitap etti: Sizler bizden önce gelip geçen kavimleri helâk eden iki işi üzerinize almış bulunmaktasınız"¹¹⁴

¹⁰⁹ Bayraklı, Tefsir, XX: 419.

¹¹⁰ Bayraktar Bayraklı, **Kuran'da Değişim Gelişim Ve Kalite Kavramları**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay, 1999, s. 206.

¹¹¹ Bayraklı, Kur'an'da Değişim Gelişim Kalite, s. 249.

¹¹² Ebu Davud, Buyu, 7; Tirmizi, Buyu, 64; İbn Mace, Ticarat, 34; Nesai, Buyu, 54; Darimi, Buyu, 47.

¹¹³ Buhari, Buyû, 52; İbn Mace, Ticarât, 39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 131.

¹¹⁴ Tirmizi, Buyû, 9.

***"Ey insanlar! Allah Teâlâ hazretleri tayyiptir, tayyipten başka bir şey kabul etmez. Allah'ın müminlere emrettiği şeyler, peygambere emretmiş olduklarının aynısıdır. Nitekim Allah Teâlâ hazretleri (peygamberlere):

"Ey peygamberler, temiz olanlardan yiyin ve salih amel işleyin" (Mü'minûn 51) emretmiş, müminlere de:

"Ey iman edenler, size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yiyin" (Bakara 172) diye emirde bulunmuştur."

Sonra seferi uzatıp, saç başı dağınık, toz-toprak içinde kalan ve elini semaya kaldırıp: "Ey Rabbim, ey Rabbim" diye dua eden bir yolcuyu zikredip, dedi ki:

"Bu yolcunun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır ve (netice itibariyle) haramla beslenmektedir. Peki, böyle bir kimsenin duasına nasıl icâbet edilir?" buyurdular."¹¹⁵

Bu hadisi şerifte açıkça görülmektedir ki, insanlar haramdan sakındırılmaya çalışılmakta, bunun neticesinde dualarının kabul olunmayacağı etkili bir ifadeyle anlatılmakta ve helal rızka yönlendirilmektedir. Bu uyarılardan biri de ateşten sakındırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

***"Bir kısım insan vardır, Allah'ın mülkünden haksız bir surette mal elde etmeye girişirler. Hâlbuki bu, Kıyamet günü onlara bir ateştir, başka değil."¹¹⁶

Ateşe götüren ve ondan daha da kötüsü Allah'ın lanetine uğratan ve zarar üstüne zarar olan bir başka davranış ise mümin kardeşini aldatmak ve onu zarara uğratmak olarak açıklanmıştır.

** "Resûlullah (a.s): Bir taraftan "Mü'mine zarar veren veya hile yapan mel'ündür (lanetlenmiştir.)"¹¹⁷ Buyururken diğer taraftan da "Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi içinde istemedikçe mümin sayılamaz"¹¹⁸ buyurarak Müslümanların birbirlerine karşı davranış ilkelerini ortaya koymuştur.

¹¹⁵ Müslim, Zekât, 64; Tirmizi, Tefsir, Bakara 36; Darimi, Rikak, 39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 328.

¹¹⁶ Buhari, Hums 7; Tirmizi, Zühd, 41.

¹¹⁷ Tirmizi, Birr, 27.

¹¹⁸ Buhari, İman, 7.

**"Kim mü'mine zarar verirse Allah da onu zarara uğratar. Kim de mü'mine meşakkat verirse, Allah da ona meşakkat verir."¹¹⁹ İfadeleri ile "Müminler birbirini sevmekte ve merhamet etmekte bir vücut gibidir. Onun her hangi bir uzvu rahatsızlandığı vakit, diğer uzuvları da rahatsız olur ve onun için ızdırap çekerler."¹²⁰ İfadeleri de Müslümanların birbirlerine karşı davranış ilkelerinin bir başka boyutudur.

** "Müslüman diğer müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir."¹²¹

Bütün bu uyarılara karşın Efendimiz tarafından bir yandan da dürüst ve güvenilir tüccarın derecesinin yüksekliği belirtilerek doğruluk ve güvenilirlik yönünde teşvikte bulunulmuştur.

** "Emin ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli (ayette sırat-ı müstakim ashâbı olarak zikredilen) peygamberler, siddikler, şehitler ve salihlerle beraberdir."¹²²

Bu hadiste ise ticarete dürüstlüğü'nün ehemmiyetine binaen bu vasfı gerçekleştiren tüccarların ahirette mevkilerinin yüksekliğine işaret edilmektedir. Dürüst tüccarın derecesi o kadar yüksek tutulmuştur ki canlarını Allah'a satan şehitlerle aynı dereceye yükseltilmişlerdir. Bu hadiste; ticarete dürüstlüğe teşvik olduğu gibi, zımnen bu konuma ulaşmanın ve ticarete dürüstlüğü'nün zorluğuna da işaret edilmektedir. Bu zor yolu aşan tacirler ise cennet derecelerini de aşacak ve herkesin gıpta ettiği bir konuma ulaşacaktır.

** "Kıyamet günü tüccarlar fâcirler (günahkârlar) olarak diriltilecekler. Ancak Allah'tan korkanlar, iyilik yapanlar ve doğruluktan ayrılmayanlar müstesna"¹²³

** "Satışında, satın alışında, borcunu ödeyişinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın".¹²⁴

Bu hadiste satışta cömertlik yapılması teşvik edilmektedir. Kendine daha çok almak, fazla fazla tartmak yerine karşı tarafın lehine davranmak teşvik edilmektedir.

¹¹⁹ Tirmizi, Birr, 27.

¹²⁰ Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 65.

¹²¹ Buhari, İman, 4-5.

¹²² Tirmizi, Buyû, 4; İbn Mace, Ticarat 1.

¹²³ Tirmizi, Buyû, 4; İbn Mace, Ticarat 3.

¹²⁴ Buhari, Buyû, 16; Tirmizi, Buyû, 75.

Bir başka rivayette ise adaletli ve helal bir ticaretin ancak bu konudaki sağlam bilgiyle gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir.

**Hz. Ömer (r.a.): "Bizim çarşımızda dini bilen kimseler satıcılık yapsın" buyurmuştur.¹²⁵

** "Sıdk insanı birr'e (Allah'ı razı edecek iyiliğe) götürür, birr de cennete götürür. Kişi, doğru söyler ve doğruyu arar da sonunda Allah'ın indinde sıddik (doğru sözlü) diye kaydedilir. Yalan da kişiyi haddi aşmaya götürür. Haddi aşmak da ateşe götürür. Kişi yalan söyler ve yalanı araştırır da sorunda Allah'ın indinde yalancı diye kaydedilir."¹²⁶

Bu hadis-i Şerifte ticaret dâhil hayatın her alanında dürüst ve doğru sözlü olunması gerektiğini, yapılan davranışların insanda alışkanlık haline dönüştüğünü ve böylece kişinin ebedi yolunu çizdiğini ifade etmektedir. Ticarete doğru sözlü olmanın ve yalan söylememenin elzem oluşundan dolayı bu hadisi burada naklettik. Ticarete yalan söylemenin bir diğer boyutu da bir başka hadisi şerifte bereketin gitmesi olarak açıklanmıştır.

Bir hadisi şerifte¹²⁷ ise rızık konusunda acele etmeden rızık beklenilmesi gerektiğine ve rızıkının insanı mutlaka bulacağına değinilmektedir. Daha sonra elde edebileceklerini aceleyle çabucak elde etmek isteyen ve bu yolla harama düşecek olan kimseler (tacirler) uyarılarak helal rızık konusunda hassas olmaları gerektiği ifade buyrulmuştur. Bir başka hadisi şerifte ise insanları bekleyen tehlikeye işaret edilmiş ve önceden uyarılarda bulunulmuştur. Bu tehlike haram ve helale dikkat etmeme, harama düşme korkusuyla kalbin titrememesi tehlikesidir.

¹²⁵ Tirmizi, Vitr, 21.

¹²⁶ Buhari, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103-105; Muvatta, Kelam, 16; Ebu Davud, Edeb, 88; Tirmizi, Birr, 46.

¹²⁷ "Ey insanlar Allah'a karşı muttaki olun ve (dünyevi) talepte mutedil olun. Zira hiçbir kimse yoktur ki, (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızıkını eksiksiz elde etmeden ölmüş olsun. Rızık gecikse bile ona mutlaka kavuşacaktır. Öyleyse Allah'tan korkun ve talepte mutedil olun, (gayr-ı meşru yollara sapmayın), helal olanı alın, haram olanı terk edin."

**"Öyle devir gelecek ki, insanoğlu, aldığı şeyin helalden mi, haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacak."¹²⁸

Rezin şu ziyadede bulunmuştur: "Böylelerinin hiçbir duası kabul edilmez."

Bu hadisi şerifte ise helal ve temiz kazanç övülerek bu yönde teşvikte bulunulmuştur.

** "Muhakkak ki yediğinizin en temizini kendi kazancınızdan olmalıdır. Muhakkak ki evlatlarınız da kendi kazancınızındandır."¹²⁹

** *"En temiz kazanç hangisidir?"* sorusuna Hz. Peygamber, *"Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı olduğunu"* söylemiştir.¹³⁰

Son olarak hayatımızın her anında geçerli olması gereken en önemli ilkeyi beyan eden Efendimizin şu sözlerine yer vermek gerektiği kanaatindeyim.

Ashaptan Süfyan b. Abdullah bir gün Hz. Peygamber'e gelerek "Ya Rasulallah! Bana İslam'ı öylesine tanı ki, onu bir daha senden başkasına sormaya ihtiyaç hissetmeyeyim" dedi. Rasulallah da "Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!" buyurdu.¹³¹

Bu sözü duyan bir kimse kendini nasıl aldatabilir ve dürüstlükten uzaklaşarak aslında dininden uzaklaştığını fark etmeyebilir.

Ölçü ve tartı konusunda uyarılarda bulunan ayetleri¹³² kendi şahsında uygulayan ve yaşadığı toplumun en dürüst insanı olarak bizlere örnek olan Hz. Peygamberin çizdiği bu yolda yürümek ve O'nun müstesna örneğinde yaşamak başta tüccarlar olmak üzere tüm insanların vazifesidir.

Efendimizin bizlere yaptığı şu veciz uyarısı da oldukça manidardır.

"Ben sizin namınıza fakirlikten korkmuyorum. Lakin ben sizin namınıza dünyanın sizden öncekilere serildiği gibi, sizin önünüze de serilmesinden, sizin de yarış

¹²⁸ Buhari, Buyû, 7, 23; Nesai, Buyû, 2.

¹²⁹ Ebu Davud, Buyû 79; Tirmizi, Ahkâm, 22; Nesai, Buyû, 1; İbn Mace, Ticarat, 1, 64.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 141.

¹³¹ Müslim, İman, 62; ayrıca bk. Tirmizi, Zühd, 60; İbn Mace, Fiten, 12.

¹³² Enam 152; Rahman 8-9; Hud 84-85, 112; Araf 85; Şuara 181-182; Fussilet 30-32; Ahkaf 13-14; İsrâ 35 ve Mutaffifin 1-5.

etmenizden, dünyanın onları helak ettiği gibi, sizi de helak edeceğinden korkuyorum."¹³³

1.1. Ticari ve Ahlaki Prensipler

Rızkın onda dokuzunun ticarete olduğunu ifade ederek ticareti teşvik eden İslamiyet, bu büyük ekonomik faaliyetin güzel ahlak ve hukuk disiplini içerisinde cereyan etmesine de büyük önem vermiştir. Dolayısıyla, ticari hayatın altyapısını oluşturan mükemmel hukuki ve ahlaki kural ve kaideler koymuştur. Bu kurallara uygun olarak hareket edip, bunlara bağlı kalmak İslami ticari hayatın temel şartıdır. Bu kural ve kaidelerin bir kısmı hukuki bir diğer bir kısmı da ahlakidir.¹³⁴

1.1.1. Müşteriyi Aldatmamak

Tacir dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü ile müşteriye güven vermelidir. Çünkü mümin güven ve emniyet insanıdır.

Müslüman tüccar, kalitesiz malı, kaliteli malla karıştırmamalı, kötüyü iyiden ayırmalı, malın kusuru varsa açıkça söylemelidir. Müslüman alıcı da uyanık olmalı aldanmamalıdır. Müslüman üretici/satıcı/tüccar karşısında bile Müslüman tüketiciden istenen müteyakkız ve uyanık davranmalıdır. Şuurunda olmadan aldanmaya meydan vermek, sonradan vuku bulacak anlaşmazlıkta sorumlu olmak ve sosyal, adli mekanizmayı uğraştıracak bir dizi problemlere meydan vermemek için problemi kökünden çözmek şeklinde davranmak gerekmektedir.¹³⁵

Nitekim diğer bir hadislerde Allah Resulü, *'Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkça ortaya koyarlarsa, alışverişleri helal ve mübarek olur'*¹³⁶ buyurarak, alıcı ve satıcı her iki tarafın da birbirlerine karşı dürüst ve samimi davranmalarını, güveni ortadan kaldıracak davranışlardan sakınmalarını tavsiye etmektedir.¹³⁷

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün çarşıda bir yiyecek yığınının rastlayınca elini yığına daldırıp çıkardı. Parmaklarına rutubet bulaştı. Adama: "Ey satıcı nedir bu?" diye çıktı. Adam: "Ey Allah'ın Resûlü, yağmur ıslattı, deyince bunun

¹³³ Buhari, Rikak, 7, Cizye,1, Megazi, 12; Müslim, Zühd, 6.

¹³⁴ Abdülaziz Beki, **İslam'da Ticaret Ahlakı ve Ahkâmı**, Kayseri: 1996, s. 11.

¹³⁵ Arslan, Hüseyin, "İslam'da Tüketici", İktisat ve Din, Der. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1994, s. 240.

¹³⁶ Buhari, Buyu, 19.

¹³⁷ Muhlis Akar, "İslam'ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlaki Prensipler", Diyanet İlmi Dergi, cilt 39, sayı 1, 2003, s. 60.

üzerine: "Bu yaşlığı üste getirip, herkesin görmesini sağlayamaz mıydın? Kim bizi aldatırsa o bizden değildir" buyurdu.¹³⁸ Bu hadisi şerifte de dürüstlüğün önemi vurgulanmakta, en ufak bir aldatmaya meydan vermemek için, satıcının ürünündeki tüm ayrıntıları (üstün ve farklı özellikleri yanında kusurlu ve eksik özelliklerini de) ortaya koyması gerektiğini vurgulamaktadır.

Günümüzde son derece önem verilen ve ürünlerin satışını arttırmak amacıyla sıkça başvurulan reklam kampanyalarında da malın tanıtılma sınırı aşılarak, işe yalan ve mübalağa karıştırılırsa; hile ve aldatma gerçekleşmiş olur. Bazen malı iyi, bazen de fiyatı makul göstermek için bu yola başvurulur ki, her iki halde de elde edilen kazanım haram olur. Ayrıca adalet yanıtıldığı için, inanç bazında da büyük günah işlenmiş olur.¹³⁹

Müslüman işadamı(tüccar)'nın kişisel menfaatlerini düşünüp koruması onun en doğal hakkı olmakla beraber; özgürlüklerden, yasal ve doğal haklardan yararlanırken, başkalarına zarar vermekten de kaçınması gereklidir. Müslüman bir iş ve ticaret adamı her şeyiyle emniyet ve güven insanı olmalıdır.¹⁴⁰

1.1.2.Malını Olduğundan Farklı Göstermek İçin Yalan Yere Yemin Etmemek:

Ticari maksatla veya başka maksatla yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, Allah'ın yüce adını onun haram kıldığı hususlarda kullanmak, basit menfaatler için insanları 'vallahı, billahi... vs' diyerek 'Allah(ın adı) ile aldatmak'¹⁴¹, daha sonra yaptıkları 'yeminlerini az bir bedele satmak...' büyük günahlardandır. "*Kıyamet gününde yüce Allah bunlarla konuşmayacak, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Ve onlar için çok acıklı bir azap olacaktır.*"¹⁴²

Rasulullah diğer bir hadislerinde de: '*Gerçeği gizleyip yalan söyleyerek yapılan alışverişin bereketini, Allah Teâlâ'nın yok edeceğini*'¹⁴³ bildirerek, Müslüman tüccarları bu tip gayri ahlaki davranışlardan sakındırmaya çalışmışlardır. "*Ticarette*

¹³⁸ Müslim, İman, 164; Tirmizî, Büyû, 74; Ebu Dâvud, Büyû, 50; İbnu Mâce, Ticarât, 45. Metin, Müslim'inkidir.

¹³⁹ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000, s. 268.

¹⁴⁰ Akar, s. 66.

¹⁴¹ Fatır 5.

¹⁴² Ali İmran 77.

¹⁴³ Buhari, Buyu, 26; Müslim, İman, 117; Müsakat, 131.

yalan yemin, (tüccarın zannınca) mala rağbeti artırır. (Hâlbuki gerçekte) kazancı giderir."¹⁴⁴ (Hadis'in metni Buhârî ve Müslim'deki metindir. Ebu Dâvud'da "Bereketi giderir" şeklindedir.)

Bir başka rivayette ise; *"Alıp-satanlar" birbirlerinden ayrılmadıkça (vazgeçmekte) muhayyerdirler. Alıp-satanlar alış-verişi sıdk ve doğruluk üzere yapar (kusuru) beyan ederlerse alış-verişleri her ikisi hakkında da mübarek kılınır. Yalan söylerler (kusurları) gizlerlerse, belli bir kâr sağlasalar bile, alış-verişlerinin bereketini kaybederler."* Buyrulmaktadır. Bir başka rivayet şöyledir: *"Alış-verişlerinin bereketi yok edilir: Yalan yemin malı rağbetli, kazancı bereketsiz kılar."*¹⁴⁵

Ticarette yalanla beraber başkalarını aldatma da kınanmıştır.

Satış esnasındaki yemin, kötü malı iyi göstermek için inançları istismar ederek, Allah'ın adını kullanıp malı satmak şeklinde gerçekleşmektedir. Bu açıdan, tam bir sahtekârlık olan böyle bir alışveriş, hem aldatma hem de hileli bir işe Allah alet edildiği için iki yönlü bir vebal meydana gelmektedir.¹⁴⁶

Bu vebalin sonucu ise Hz. Peygamber tarafından şu şekilde dile getirilmiştir. *"Üç kişi vardır, Kıyamet gününde Allah onlara ne konuşur, ne nazar eder ne de günahlardan arındırır, onlar için elim bir azap vardır!"* buyurdu ve bunu üç kere de tekrar etti. *"Ey Allah'ın Resûlü! Öyleyse onlar büyük zarara ve hüsrana uğramışlardır. Kimdir bunlar?"* diye soruldu. *Şöyle saydılar: "(Elbisesini kibirle, yerlere kadar salıp) süründüren, yaptığı iyiliği başa kakan, malını yalan yeminlerle reklam eden kimseler!"*¹⁴⁷

Bu hadiste ise çok ağır ifadeler kullanılarak yalan sözlerle, başkalarını aldatarak mal satan tüccarlar uyarılmaktadır. Rabbinin rahmetinden mahrum kalmaktan daha ağır ne olabilir? Bu, azapların en büyüğüdür.

Bir başka hadisi şerifte ise bu kötü durumdan kurtulmanın yolu gösterilmektedir. Bu yol, sadakayla arınmaktır. *"Ey tüccarlar satış işine yemin ve yalan bulaşmaktadır, siz (Rabbin gadabını söndüren) sadaka karıştırın"*¹⁴⁸ Burada bir fakirin

¹⁴⁴ Ebu Davud, Buyû 26; Müslim, Müsâkât 13; Ebu Davud, Buyû 6; Nesai, Buyû 5.

¹⁴⁵ Buhari, Buyû 19, 22, 44, 46; Müslim, Buyû 47; Ebu Davud, Buyû 53; Tirmizi, Buyû 26; Nesai, Buyû 3, 7.

¹⁴⁶ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 268.

¹⁴⁷ Müslim, İman 171; Ebu Davud, Libas 28; Tirmizi, Buyû 5; Nesai, Buyû 5.

¹⁴⁸ Ebu Davud, Buyû 1; Tirmizi, Buyû 4; Nesai, Eymân 7.

gönlünü yaparak Rabbinizin gönlünü alın ve rahmetine kavuşun manası ifade edilmektedir.

1.1.3. Hileli Ölçüp Tartmamak

Toplumları temelinden sarsan, çöküş ve yıkışlarına sebep olan ahlaksızlık türlerinden biri de ölçü ve tartıda haksızlık yapmaktır.¹⁴⁹ Rasulullah 'ın da geçmiş milletlerin helakine sebep olan günahlardan birinin eksik ölçüp tartmaları olduğu beyan etmesi¹⁵⁰, konunun önemini gösterir.

Alışverişleri ölçerek yapmayı, doğru ölçerek ve tartılar kullanmayı, ölçüp tartarken namuslu davranmayı emreden Rasulullah (sav) piyasadaki ölçü birimleri için standart belirlemeyi geciktirmeyerek şu talimatı vermiştir.¹⁵¹ “*Ölçek Medine'nin ölçüğü tartı Mekke'nin tartısıdır.*”¹⁵²

Rasulullah (sav) ile Hulefa'yi Raşidin'in buyruk ve uygulamalarından ölçü-tartı meselesine ciddiyetle eğildiği açıkça görülür. Çünkü fiyatlarla miktarın arasında pozitif bir ilişki vardır. Bir malın tutarı üzerinde oynayamayanlar, ölçü ve tartıda hile yaparak verecekleri miktarı azaltıp birim fiyatını dolaylı yoldan artırır. Tüketici, hangi bedeli hangi kalitedeki, kaç birim mala ödediğinden emin olmalıdır. Diğerleri gibi haksız iktisap ve haksız rekabet imkân vererek hem tüketicinin hem de rakip üreticinin yahut satıcıların zarara uğratılmasına zemin hazırlayan ölçü-tartı sahtekârlığının önüne geçmek hisbe teşkilatının başlıca görevlerindedir.¹⁵³

1.1.4. İhtikâr(Spekülasyon) Yapmamak:

İhtikâr, fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla malların piyasadan çekilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. “İnsanların ihtiyaçlarının sömürülmesi yoluyla daha az emekle daha kolay kazanç sağlama mantığına dayanan bir ruhi bozukluğun doğurduğu anti-sosyal bir davranış tarzı olan bu muamele; özellikle temel ihtiyaç maddeleri söz konusu olduğunda toplumun zarar görmesine sebebiyet verdiği gibi, uzun müddet devamı halinde de sosyal ve iktisadi bunalımlara yol açabilir.”¹⁵⁴

¹⁴⁹ Akar, s. 61.

¹⁵⁰ Tirmizi, Buyu, 9.

¹⁵¹ Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İstanbul: İz Yayınları, 1997, s. 205.

¹⁵² Ebu Davud, Buyu, 8; Nesâî, Zekât, 44, Buyu 54.

¹⁵³ Kallek, s. 206.

¹⁵⁴ Kallek, s. 56.

“Günahkâr bir kişiden başkası (iman etmiş olarak) ihtikârcılık (stokçuluk) yapamaz”. “Her kim Müslümanların ihtiyaç duyduğu bir şeyi saklarsa, Allah onu kıyamet gününde cehennem ateşiyle yakacaktır.” “Malı piyasaya süren rızıklanır. Onu saklayan ise Allah’ın lanetine uğrar. Her kim Müslümanların ihtiyaç duyacakları bir şeyi kırk gün saklayarak ihtikârcılık yaparsa o Allah’tan Allah’ta ondan uzak durur.” Şeklindeki hadislerden de anlaşılacağı üzere ihtikârcılık haram kılınmıştır.¹⁵⁵

1.1.5. Müşteriye İyi Davranmak

Şüphesiz alıcı ve satıcıların birbirlerine karşı sevgiyle yaklaşmaları ve iyi davranmaları İslam’ın toplum bireyleri arasında hedeflediği birlik, beraberlik ve diyalogun sağlanmasına büyük oranda katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra bireyler arasında cereyan eden ticari ilişkiler, sadece mal ve bedel değişimi olmaktan öte, manevi bir boyut da kazanmış olmaktadır ki; bu da inanan kimseler için ayrı bir değer ifade etmektedir.¹⁵⁶

1.1.6. İyi Mal İle Kötü Malı Karıştırarak Satmamak (İğtişâş):

“Ğaşş’”, aldatmak anlamına gelen bir kelimedir. Ticarete belki de en çok başvurulan aldatma yollarından birisi, adi ve kötü malı iyi malın içine karıştırarak satmaktır. Doğruluk ve dürüstlük, İslam’ın odak noktasını oluşturduğuna göre, dengeyi bozan ve insan haklarını zedeleyen böyle bir tavrın insanlık suçu olduğu açıktır.¹⁵⁷

1.1.7. Müşteri Kızıştırmamak (Neceş):

Bir pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı olan üçüncü bir kişi(veya kişiler) sanki alıcıymış gibi devreye girerek gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat teklif etmek suretiyle onu yanıltır. Böylece talip olduğu malı başkasına kaptırmak istemeyen ilk teklif sahibi, ister istemez daha yüksek meblağ ödemek zorunda kalabilmektedir. Bu durum pazarlık halindeyken olabileceği gibi akdin kesinleşmesinde sonra da vuku bulabilmektedir.¹⁵⁸

İşte serbest rekabet ortamını zedeleyip haksız rekabete yol açan, kardeşlik ilişkilerini zedeleyen ve bir rantiyer sınıfı oluşturarak tüketicinin zarar görmesine zemin

¹⁵⁵ Ahmed En- Neccar, **İslam Ekonomisine Giriş**, Çev. Ramazan Nazlı. İstanbul: Hilal Yayınları, ts, s. 69.

¹⁵⁶ Akar, s. 62.

¹⁵⁷ Başkurt, Kur’an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 268.

¹⁵⁸ Kallek, s. 116.

hazırlayan bu tür muameleler Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış; *‘Bir malı alıyor görünerek kıymetini arttırmayınız.’*¹⁵⁹ *‘Neceş yapmayın. Bir kimse kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın’*¹⁶⁰ gibi hadisler ile Müslüman tüccarın bu tür olumsuz davranışlardan sakınması gerektiğini vurgulamıştır. *“Alıcı olmadığınız hâlde, fiyatları kızıştırmak için) müşteri ile satıcının aralarına girmeyin.”*¹⁶¹

Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber sadece bireysel aldatmalar konusunda uyarıda bulunmamış bu aldatmanın gruplaşarak (çeteleşerek) yapılmaması konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Günümüzde aldatmanın boyutlarının ne kadar derinleştiğini hatırlatmak gereksizdir. Artık aldatmalar, dolandırıcılıklar yüzlerce kişiden oluşan ve hatta devletlerin katılımıyla oluşturulan çeteler/şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Aldatmanın boyutları da bu grupların gücü nispetinde büyük olmaktadır.

1.1.8. Malları Pazar Dışından Piyasaya Arz Edilmeden Önce Karşılıyarak Üretici Ve Tüketicilere Zarar Vermemek

1.1.9. Mallardan Çalmamak ve Çalıntı Malı Satın Almamak:

Üretimde kalitesiz madde kullanmak, ürün içerisinde kullanılan yan maddelerde gerekli ölçülere ve oranlara dikkat etmemek, kullanım tarihi geçtiği halde üzerine etiket yapıştırarak hileli yollarla insanlara mal satmak, vergisini aldığı halde faturasını vermemek gibi. “Zulme rıza zulümdür” mantığını bir prensip kabul eden İslam, böyle bir anlayışı da insan haklarının çiğnenmesi ve dengenin zulüm yönünden bozulması olarak değerlendirmektedir.¹⁶²

Kumar, aldatma, hile, gasb, inkâr, mal sahibinin izni dışında malını yeme, fuhuş, domuz ve alkolik maddelerin satımı, faiz ve rüşvet gibi yollarla elde edilecek her türlü kazanç, haksız ve batıl bir kazançtır.¹⁶³

¹⁵⁹ Buhari, Buyu, 60; Müslim, Buyu, 13.

¹⁶⁰ Buhari, Buyu, 58, 64, 70; Müslim, Buyu, 11.

¹⁶¹ Buhari, Buyû, 58; Müslim, Buyû, 11, Nikah, 52; Ebu Davud, Buyû, 46; Tirmizi, Buyû, 65; Nesai, Buyû, 21; İbn Mace, Ticarat, 14.

¹⁶² Başkurt, Kur’an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 268.

¹⁶³ Beki, s. 11.

1.2. İslam'da Ticarete Verilen Önem

Kur'an ve sünnette ahlak, Allah'a saygı temeline dayalı, "ferdi ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü" haline gelmiş olan "İslam'ın öğretileri" anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, Kur'an ölçülerinde ahlak kavramı, Allah'ın bütün yarattıklarına karşı merhametli olmayı, beşeri ilişkilerde dürüstlük ve güvenirliliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri ihtiva etmektedir.¹⁶⁴

Ticaret ahlakı ise, ticaret yapan özel ya da tüzel kişi veya kişilerin yapacağı ticaret faaliyetlerinde uymaları veya sakınmaları gereken durum ve davranışları düzenleyen ahlak kurallarının bütünüdür.¹⁶⁵

Ticari hayat, toplumun ihtiyaçlarını dürüstlük, doğruluk, insaf ve merhamet gibi İslam ticaret ahlak ölçülerine uygun olarak yerine getirmek suretiyle pazar ve piyasaya istikrar kazandırmaya elverişli olduğu gibi aldatma, yalan, hile, sömürme, dolandırma, malın kusurunu gizleme gibi çeşitli nameşru yollara başvurarak ekonomik istikrarı bozmaya da müsait bir yapıdadır. Dolayısıyla, bir taraftan saadet kapısı görevini yaparken; diğer taraftan manevi felaket yolu olarak da kullanılabilir.¹⁶⁶

Bu sebeple İslam dini, itikadi, ahlaki ve hukuki prensipleriyle her hareketin meşru çizgisini çizmiş ve bu çizginin dışına çıkmayı da yasaklamıştır. Bu arada ticari hayatın da meşru çizgisini çizerek İslam boyasıyla boyamış ve İslam ahlakıyla renklendirmiştir. İslami olmayan kazanç yollarını da batıl olarak nitelendirerek insanlığa bildirmiştir.¹⁶⁷

İslam'da hukuki ilişkilerde olduğu gibi, ticari ilişkilerde de hak ve adalet fikri ön planda tutulmuş, akit serbestisi ilkesi benimsenmiş, tarafların akde ilişkin rızalarını zedeleyen ve onları barış ve kardeşlik ortamından uzaklaştıracak olan her türlü olumsuz durumu önleyici tedbirler alınmıştır. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak mülkiyetin ve alın terinin korunması, hile, sömürü ve haksız kazanca cephe alınması, üretken

¹⁶⁴ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 228.

¹⁶⁵ Beki, s. 9.

¹⁶⁶ Beki, s. 10.

¹⁶⁷ Beki, s. 10.

sermayenin övülmesi, çalışma ve üretmenin teşvik görmesi, güçlü ve haksıza karşı haklının savunulması, haksız zararın tazmin ettirilmesi gibi prensipler getirilmiştir.¹⁶⁸

Ticaret adeta ekonominin can damarıdır. Ticaret olmadan ekonomi olmaz.¹⁶⁹ İslam'da ticaret; helal kazanç yollarından biridir. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insanlara alışverişi helal kıldığını bildirir.¹⁷⁰ Cuma namazını kıldıktan sonra rızıklarının kazanmak üzere yeryüzüne dağılıp, 'Allah'ın lutfundan talep etmelerini ister'¹⁷¹; iç ve dış ticareti teşvik eder¹⁷²; haccın hikmetleri arasında 'dünyevi ve uhrevi menfaatlerini görmeyi ve elde etmeyi'¹⁷³ de sayar; hacda ticaretin ibadet samimiyetiyle bağdaşmayacağını düşünerek ticaret yapmaktan kaçınanlara 'Rabbinizden rızık(fadl) istemenizde biz günah yoktur.'¹⁷⁴ Diye cevap verir; diğer yandan ticaret erbabına ticari ilişkilerini yürütürken, Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi dini ve toplumsal görevlerini aksatmamaları gerektiği mesajını verir.¹⁷⁵ Ayrıca; birbirlerinin mallarını haksız yollarla alıp yememelerini, bunun helal olmayacağını; ancak karşılıklı rıza ile yapacakları ticaretin meşru ve helal olacağını¹⁷⁶ ifade ederek yapılması istenen ticaretin meşru ve helal ölçülere uygun olması gerektiğine dikkatleri çeker.¹⁷⁷

Kişinin kazancını helal yoldan elde etmesi, İslami prensiplere uygun olarak ticari ve iktisadi davranışlar sergilemesi, iş ve icraat yapması da ibadet sayılmıştır. Hayatın bütün alanlarını geniş anlamda ibadet kapsamına alan İslam; ticareti de ibadet olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁸

İslam ferdin her şeyden önce kendi kendine yeterli olmasını istemektedir. Başkalarına yük olan insan kınanmıştır. Çalışmak ibadet sayılarak ona maddi sonucun ötesinde sonsuza uzanan bir boyut daha verilmiştir.¹⁷⁹

İslam dininde çalışmak "ilahi bir emir" yani yerine getirilmesi gereken kaçınılmaz bir farz ibadettir. Zira bir mümin çalışma dışındaki diğer ibadetleri

¹⁶⁸ Hüseyin Algül ve diğerleri, İlmihal, İstanbul: İsam Yayınları, 2002, II: 342-343.

¹⁶⁹ Bakara Suresi. Kur'an. 198. Ayet.

¹⁷⁰ Bakara Suresi. Kur'an. 275. Ayet.

¹⁷¹ Cuma Suresi. Kur'an. 10-11. Ayet.

¹⁷² Müzzemmil Suresi. Kur'an. 20. ayet; Fatır Suresi. Kur'an. 12. ayet; Rum Suresi. Kur'an. 46. Ayet.

¹⁷³ Hacc Suresi. Kur'an. 28. Ayet.

¹⁷⁴ Bakara Suresi. Kur'an. 198. Ayet.

¹⁷⁵ Nur Suresi. Kur'an. 37. Ayet.

¹⁷⁶ Nisa Suresi. Kur'an. 29. Ayet.

¹⁷⁷ Akar, s. 56.

¹⁷⁸ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, İstanbul: Erkam Yayınları, 1993, s. 8-9; Akar, s. 55.

¹⁷⁹ Faruk Beşer, **İslam'da Sosyal Güvenlik**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 1987, s.185.

aksatmamak koşuluyla çalışma faaliyetinde bulunması halinde hem dünyevi hem de uhrevi görevini yerine getirmiş, kendine ve topluma yararlı olduğu için Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmış olur. Çünkü çalışma sonunda elde edilebilecek ürünler yalnız çalışana değil diğer müminlere de faydalı bir boyutta olacak ve böylelikle pazar ve mübadele ekonomisinin söz konusu olduğu bir toplumda, toplumu oluşturan bütün müminler elde edilen toplam hasıladan ihtiyaçlarını giderebilme imkanını bulmuş olacaklardır.¹⁸⁰

Bu izahtan da anlaşıldığı üzere ticaret ve ekonomik hayata katkıda bulunularak meydana getirilen canlılık topluma fayda sağlamakta, böylece ticaretle uğraşan dürüst kimseler topluma faydalı bir birey olarak katkıda bulunmaktadırlar. Öyleyse çalışmak, üretmek ve ekonomiye yön vermek Yüce Allah'ın bizlerden istediği bir faaliyet olup ilahi bir emirdir. Zekât, sadaka, infak ve karzı hasen gibi Kur'an'da sürekli olarak emredilen mali ibadetlerin yerine getirilmesi için mali gücü yüksek müminlere ihtiyaç vardır. Müminler hayatın her alanında güçlü olmak zorundadır. Tüm çağlarda olduğu gibi bugün de ekonomiye ve paraya hükmedenlerin dünyaya hükmettiği gerçeği bizlere, Allah için adaleti kuvvetle ayakta tutan Kur'an'ın emirlerini hayat prensibi haline getirmiş müminlere şiddetle ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Hız. Hatice ile evlenmeden önce Hız. Peygamber'in de ticaret yaptığı ve çok dürüst bir tüccar olduğu kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁸¹ Ayrıca Hız. Hatice, Hız. Ebubekir, Hız. Osman, Hız. Abbas, Abdurrahman b. Avf gibi ashabın büyüklerinin de ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. İslam'a ilk inananlar arasında fakir müslümanlar da olduğu gibi ticaretle uğraşan zengin kimselerin de bulunmasında bir incelik olduğu kanısındayım. Böylece zengin Müslümanlarca desteklen İslam daveti, başta savaşlar olmak üzere, imar ve inşa sırasında, zorlu kıtlık yıllarında bu zengin sahabelerin desteğiyle güçlenerek yayılmıştır. Bizzat Efendimizin eşi Hız. Hatice'nin serveti de ilk davet yıllarında, boykot yıllarında çok faydalı ve zaruri bir ihtiyaç olmuştur. Ayrıca bu durumun bizler içinde bir inceliği olduğunu düşünmekteyim. Büyük meblağlara ulaşan servet sahibi zengin müslümanların mallarını İslam için, toplumun ve fakirlerin menfaati için düşünmeden sarf etmeleri, bugünün müslümanlarına da örneklik

¹⁸⁰ Erol Zeytinoğlu, "İslamiyet'te Üretim ve İnkisam", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 9, 2002, s. 68.

¹⁸¹ Detaylı bilgi için Yüksel A. Turan, "Bir Tacir Olarak Hız Peygamber", Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hız. Muhammed (s.a.v) –Özel Sayı- Ankara 2000.

oluşturmakta ve onlarında aynı şekilde davranmaları noktasında tarihi bir hatırlatma olmaktadır.

Hz. Peygamber, kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve ailesini geçindirmesini, fakire, yoksula yardım için çalışmayı, Allah yolunda cihat, gündüzleri oruç ve geceleri namazla geçirme ile adeta bir tutmuştur.¹⁸²

Üreten ve ekonomiye katkıda bulunan insan değerlidir.¹⁸³

“*Kuvvetli mümin, zayıf müminden daha hayırlı ve sevimidir.*”¹⁸⁴ Hadisinde hayırlı müminden kasıt, sadece manevi açıdan değil, maddi açıdan da güçlü ve kuvvetli olanıdır. Yine varlıklı olan ve tasadduk eden kimsenin övüldüğü “*Üstteki(veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır*”¹⁸⁵ hadisinde de veren yani güçlü, kuvvetli ve zengin olan kimsenin hayırla vasıflandırıldığı görülmektedir. “Zira üstün olmanın yolu vermektir. Vermek için ise varlık sahibi olunmalıdır. Bunun yolu ise çalışmaktır. Hem ferdi hem de toplumsal açıdan geçerli olan bir husustur. Çünkü ilim ve teknoloji açısından ilerlemiş devletler, geri kalmış devletlere verdikleri gerek ilmî, gerek teknolojik ve gerekse mali ve nakdi yardımlarla üstünlüklerini ve hâkimiyetlerini devam ettirmektedirler. Böylece verdikleri için üstün olmaktadır.”¹⁸⁶

“*Bir kimse kardeşine yardım ettiği sürece, aynı şekilde Allah da o kimsenin yardımında olur.*”¹⁸⁷ Burada sözü edilen yardım çeşitli yardımları içermektedir. Hem maddi hem de manevi yardımları kapsamaktadır.¹⁸⁸

“*Her müslümanın sadaka vermesi gerekir.*” Diyen Hz. Peygambere “*Ey Allah’ın Nebisi ya hayır yapacak malımız yoksa.*” Diyenlere karşı cevabı şu şekilde olmuştur. “*O zaman çalışsın. Böylece hem kendine faydalı olmuş olur, hem de başkasına tasadduk eder.*”¹⁸⁹ Bu hadiste Efendimizin etrafındaki müslümanlara karşı teşviki ve hayır konusunda yarışmaları için alternatif bir yol göstermesi oldukça manidardır. Hem kendine hem de başkalarına yardımcı olacak şekilde çift yönlü bir

¹⁸² İbrahim Sarıçam, **Hz.Peygamber’in Çağımıza Mesajları**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 40. Hadis için bk. Buhari, Nafakat, 1.

¹⁸³ Sancaklı, s. 46.

¹⁸⁴ Müslim, Kader, 34; İbn Mace, Mukaddime, 10.

¹⁸⁵ Buhari, Zekat, 18,50, Nafakat, 2; Müslim, Zekat, 94-97, 107, 124; Ebu Davud, Zekat, 28, 39; Tirmizi, Zekat, 38, Birr, 77, Zühd, 32; Nesai, Zekat, 53,60.

¹⁸⁶ Adem Dölek, **Edebî Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller**, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 306-307.

¹⁸⁷ Müslim, Zikir, 38; İbn Mace, Mukaddime, 17.

¹⁸⁸ Sancaklı, s. 49.

¹⁸⁹ Buhari, Zekât, 30.

hedef çizerek çalışmaya teşvik etmekte ve bu konudaki mazeretleri açıklamasıyla gidermektedir. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki müslümanın ihtiyaçlarını giderme ve üstelik başkalarına da yardıma bulunma konusunda mazereti olamaz. Bu tavsiyeyi dinleyen kimselerin ise çalışmamaları, üretimde bulunarak diğerlerine katkıda bulunmamaları düşünülemez. Bu hadisi uzun vadeli bir hedef olarak düşünmeli ve yardım konusunu çok boyutlu olarak düşünmeliyiz. Bugün ihtiyaç duyduğumuz insanlar, hayır ve yardım konusunda birbiriyle yarışan, küçük büyük demeden tüm insanlık için toplumsal paylaşmaya dönüşen bir birlikteliğe sahip insanlardır.

Çalışarak mal edinip, bu malını Allah yolunda sarf eden kişinin gıpta edilecek kişilerden olduğu da hadislerde belirtilmektedir.¹⁹⁰

Müslümanları üretime ve atılıma yönelten bir etken de ibadetlerdir. Mali ibadetlerle ve çeşitli hayırlarla manevi kazançlarını artırma isteği onları daha çok kazanmaya sevk edecektir.¹⁹¹

Çalışmak ve rızkı kazanmak peygamberlerin yoludur. Bizde o kutlu yoldan gitmekle yükümlüüz.

Hz. Muhammed(sav) de her alanında olduğu gibi, ticari alanda da doğru sözlü ve dürüst kişiliği nedeniyle 'el-Emin' yani 'en güvenilir kişi' diye anılmıştır. Peygamber olduktan sonra da bu özelliğini sürdürmüş, ticari hayata ölçüler getirmiş ve '*Doğru sözlü ve güvenilir tüccar, (ahirette) peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraberdir*'¹⁹² buyurarak müminlerden dürüst ticaret yapmalarını istemiş; kendisine hangi kazancın daha üstün olduğunu soranlara ise: '*Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir*'¹⁹³ şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.s) : '*Doğru sözlü ve güvenilir tüccar, (ahirette) Peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraberdir*' buyurarak bir yandan madde içerisinde yüzen insanın nefis mücadelesine işaret ederken; diğer yandan da uluslar arası arenada sürmekte olan bu ekonomik yarışta veya savaşta iktisadi cihada dikkatlerimizi çekmiştir.

¹⁹⁰ Buhari, Fedailü'l Kuran, 20; Müslim, Salatü'l Misafirîn, 266.

¹⁹¹ Celal Yeniçeri, **İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi**, İstanbul: İFAV, 1996, s. 34.

¹⁹² Tirmizi, Buyu, 4; İbn Mace, Ticarat, 1; Darimi, Buyu, 8.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 466, IV, 141.

¹⁹⁴ Akar, s. 57.

Şüphesiz İslami prensiplerle bağdaşan tüm ekonomik faaliyetlere katılma hakkını İslamiyet insanlara tanımıştır. Ancak, ticari faaliyetlerin dürüst, yararlı ve güven içerisinde yürütülmesini sağlamak amacıyla, bu faaliyetlere ilişkin bazı kurallar da getirmiştir. Bunlar iş adamı ve ticaret erbabı tarafından benimsenip tatbik edildiği takdirde, piyasada görülen bir çok bozukluk ve aksaklıklar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. İslam'da ticaret, ahlaki değerlerle iç içedir.¹⁹⁵

Mevcut pazarlar ve onların bozuk düzeni müslümanlara yaramadığı için Hz. Peygamber'in yaptığı ilk iş kendi hâkimiyetinde şer'i ahkâmın yürürlükte olduğu müstakil bir pazar kurmak olmuştur. Medine pazarlarında genellikle müşrik veya Yahudi tacirler hüküm sürüyorlardı. Doğal olarak onlar ticari faaliyetlerini ya kendi dini anlayışlarına ya da cahiliye adetlerine göre yürütüyorlardı. Hâlbuki İslam bunlardan bazısını yasaklıyor ve yeni piyasa kuralları koyuyordu. Her türlü gayr-i meşru muameleleri uygulamaları şüphesiz zorlaşacak, karşılıklı güven kolay sağlanamayacaktı.¹⁹⁶

Burada Peygamber (sav) aynı zamanda bizlere bir mesaj da vermiş bulunmaktadır. Efendimiz bizlerden kendi kurallarımızın geçerli olduğu, hâkimiyetin sağlandığı ekonomik bir yapı kurmamızı da istemektedir. Ekonomide hâkimiyet olmadığı takdirde müslüman tüccarların kendi prensiplerini hayata geçirmesi de zor olacaktır. Düzene uymak zorunda kalan mümin tüccarlar istemeden bazı yanlışlara da göz yummak zorunda kalacak, bir süre sonra da aynı davranışları sergilemeye başlayacaklardır. Bu duruma düşmemek için İslami bir ekonomi, İslami bir piyasa ve pazar oluşturmak ve güç sahibi olmak gerekmektedir.

Peygamberimizin kurduğu ilk pazar Beni Saide bölgesindeki kabristandı. Bu bölgenin seçilmesinde amaç, insanları dünya lezzetine dalmaktan meneden ölümü ve mahkeme-i kübra'da kurulacak adalet terazisini hatırlatmak suretiyle alıcı ve satıcıyı manevi denetim altında tutmaktır.¹⁹⁷

Rasulullah (sav) sadece pazar kurmakla kalmamış, pazarın değerini arttıracak kadar önemli bazı cazip kuralları da kuruluşu ile birlikte vazetmişti. Rasulullah (sav) iki önemli kural koymuştu: 1) Pazar vergisi alınmayacak ve 2) Devamlı sabit yerler edinilmeyecekti. Pazar yerlerinin sahiplenmeme ilkesi, tüccar arasında adaleti

¹⁹⁵ Akar, s. 65.

¹⁹⁶ Kallek, s. 190.

¹⁹⁷ Kallek, s. 192.

gözetmek, buna karşılık sabah erken kalkanın o gün için kullanabileceği yere tezgâh kurmasına izin vermek suretiyle tembellik ve gevşeklik göstermeden ticarete sarılmasını özendirip ticari hayatı canlılık kazandırmak gibi gayelere matuf olsa gerektir.¹⁹⁸

Yeni pazarın bir özelliği de Mescid-i Nebevinin yanında, Buthan vadisi’de, Medinenin hemen merkezinde, giriş çıkış yolları üzerinde yer almış ve şehrin tümüne hizmet verecek konumunda olmasıydı.¹⁹⁹ Bu durum ticaretin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ticaret hayatın merkezinde bulunan hayati öneme sahip bir faaliyettir. Kurulan pazarın Mescid-i Nebevi’nin hemen yanına kurulması da oldukça manidardır. Bu husus bize ticaretin ibadetle iç içe oluşunu hatırlatmaktadır. Ayrıca tüccar ve müşterilerin ibadetlerini kolaylıkla yapabilmesi, dünyayla meşgulken ibadetlerin ihmal edilmemesi içinde caminin hemen yanına kurulmuş olabilir.

Cami ve pazarın şehrin merkezinde iç içe yer almaları aynı zamanda İslam da dünya ile ahiretin çatışma değil uyum içinde yürüdüğünün resmidir; dünya nimetlerinin kapısı olan pazara giren insanları ahiret saadetinin kapısından uzaklaştırmama gayretinin yansımasıdır.²⁰⁰

Hız. Ömer devrinde de kurulacak yeni şehir için seçilen bölgenin merkezinde cami ve pazar yeri belirlendikten sonra güçlü bir atıcının dört yöne attığı okların düştüğü noktalardan ötesi parsellenerek yapılaşmaya çalışılmıştır.²⁰¹ Bu uygulama, hayatın merkezinde yer alan cami ve pazarın vazgeçilmez birlikteliğini, önem ve değerini ortaya koymaktadır. Bütün yollar bu noktada birleşmektedir. Hayat, ibadet ve muamelat birbirinden ayrılmayan ve hep birlikte değerlendirilmesi gereken bir bütünlükten oluşmaktadır.

Diğer yandan tarihe baktığımızda, ticaretin Müslümanlar tarafından sadece bir geçim yolu değil; aynı zamanda İslam’ı tebliğ etme vasıtası olarak da yapıldığını görürüz. Dünyanın en uç noktalarına kadar İslam’ın Müslüman tüccarlar vasıtasıyla ulaştığı bir gerçektir. İslam medeniyeti Avrupa’ya ilk defa İspanya ile adımını atarken, bunda Müslüman tüccarların rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Aynı şekilde Afrika, Asya ve Avrupa’nın birçok bölgelerine İslamiyet Müslüman tüccarlarla

¹⁹⁸ Kallek, s. 192, 195.

¹⁹⁹ Kallek, s. 192.

²⁰⁰ Kallek, s. 198.

²⁰¹ Kallek, s. 197.

girmiştir. “İslam dini ticaret yolları boyunca gelişmiştir. Ticaret merkezi durumundaki şehirler, İslamî bilgi merkezleri haline gelmiştir.”²⁰²

I.M. Lewis *Islam in Tropical Africa* (New York, 1966) adlı esere yazdığı önsözde şöyle diyor: “Müslüman tüccar mı müslümanlaştırıyor bu insanları, yoksa bilim adamları mı yahut din adamları mı, bunu belirlemek güç. Çünkü İslam’da bu iki faaliyet ekseriya birbiriyile bağlantılıdır ve genellikle de aynı kişinin şahsında toplanmıştır.”²⁰³ Askeri yayılma ile gelen fütihat imkânlarının ötesinde İslam’ı Avrasya steplerine, Hint Okyanusu’nun ötesine ve Büyük Sahra’nın gerisine taşıyanlar tüccarlar olmuştur.²⁰⁴

Tüccarlar ticaret yolları açmış, dış dünyadan tecrit edilmiş halde yaşayan toplumları dış tesirlere açık hale getirmiş iseler de, kendileri İslam propagandası yapmamış, onun insanlara aşılmasında katkıda bulunmamış, bu işi aynı kanallardan toplumlara giriş sağlayan profesyonel kadroya, din adamlarına bırakmışlardır. Tüccarlar İslam’ı bizzat taşımamışlar ancak İslamlaştırmada aktif rol almışlardır.²⁰⁵

Tacirlerin müslümanlaştırma sürecine direkt katkıları ticaret yaptıkları sınıfı İslam’a ısındırmak yoluyla olmuştur.²⁰⁶ Her ticari kervanda en az bir tane olan din adamları da İslam’ın ticaret yollarında iz bırakmasını sağlamıştır.²⁰⁷

Eskiden tacirler sefere çıktıklarında gerektiğinde danışmak üzere yanlarında fıkıh bilgisi olanları götürmüşlerdir. Bazı âlimler tacirin dürüst bir fakih arkadaşının olması şarttır demiştir. Ömer b. El Hattab’ın şu sözü manidardır, “Allah’a yemin olsun, siz çarşı pazarı ret ederseniz erkekleriniz yabancı erkeklere, kadınlarınız yabancı kadınlara muhtaç olur.”²⁰⁸

Ticaretin önemine değindikten sonra ticaretin ve onun sonucunda meydana gelen ekonomik hayatın toplumsal fonksiyonlarına değinilmelidir. Şüphesiz ekonomideki dengeler, toplumsal dengeyi sağlayıcı bir fonksiyona sahiptirler. Toplumsal dengelerin teminatı ise bireylerdir. Toplumu oluşturan kimseler, o toplumun

²⁰² Nehemia Levtzion, “Batı Afrika’da Tüccar-Âlim-Din adamı Üçgeni”, çev. Selahattin Ayaz, *İktisat ve Din*, Der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayınları, 1994, s. 157.

²⁰³ I.M. Lewis, *Islam in Tropical Africa*, New York, 1966, s.20’dan aktaran, Levtzion s. 157.

²⁰⁴ Levtzion, s. 158.

²⁰⁵ Levtzion, s. 159.

²⁰⁶ Levtzion, s. 159.

²⁰⁷ Levtzion, s. 159.

²⁰⁸ Refik Yunus El-Mısrî, **İslam İktisat Metodolojisi**, çev. Hüseyin Arslan. Birleşik Yayınları, 1989, s. 138.

şekillenmesinde etkin rol oynamaktadırlar. Bireylerin denge ve itidal üzere olması o toplumunda dengede kalmasının teminatıdır.

1.3. Toplumsal Denge

Toplum hayatı, insanların belirli amaçlar etrafında birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu bakımdan toplumlar, kuru birer insan yığını veya basit bir sürü değildirler. Her toplumun, bir şekli, yapısı, yerleşmiş olan gelenekleri, değer yargıları, uyulmakta olan kanunları ve kaideleri vardır. Buna göre toplum, bir vücuda benzemekte ve birbirleriyle uyumlu çalışan çeşitli organları bulunmaktadır. Ancak, nasıl ki vücudun herhangi bir bölgesinde, bir arıza meydana geldiğinde, vücudun herhangi bir bölgesinde, bir arıza meydana geldiğinde, vücudun tamamı ondan rahatsız olursa, toplumda meydana gelecek olan bozukluklar da, tüm toplumu rahatsız eder. Bu sebeple, toplumu ayakta tutan dini, ahlakî, ekonomik ve sosyal değerlerin korunması gerekmektedir.²⁰⁹

Bütüncül bir şekilde Kur'an ayetlerine bakıldığında, birey ile toplumun bağımsız bir şekilde birbirinden ayrı birer gerçeklik olarak ele alınmadığı, birey ile toplumun birbirini tamamladığı, toplumun bireyden dolayı anlam kazandığı, birey hem bireysel, hem de sosyal planda sorumlu tutulduğu, toplumsuz birey, bireysiz toplum düşünülemediği anlaşılmaktadır.²¹⁰

Fert, toplumun kalbi ve çekirdeğidir. O bozulursa toplum bozulmaktan kurtulamaz. Toplumların siyasi, iktisadi ve sosyal dengeye kavuşması ferde bağlıdır. Toplumların iyileşme süreci de bozulma süreci de fertle başlar, çünkü ferdin nizam cemiyete, cemiyet nizamı daha büyük bir insan topluluğu demek olan millete, milli nizam da devlete sıçrayacaktır. Bozulma da yine fertten başlar. Ferdi bozulma cemiyete, cemiyetin bozulması millete, milletin bozulması devlete, devletlerin bozulması da bütün insanlık ailesine sirayet eder. Her iki gelişmenin de yayılma özelliği vardır.²¹¹

Kur'an'ın beşeriyete hem fert, hem toplum noktasında yüklediği misyon her hususta dengeli olmak, inanmak ve dengeli yaşamaktır. Kur'an her iş ve davranışta, sosyal, siyasi, iktisadi hayatta ve ferdin beşeri münasebetleri esnasında, her şeyde dengeyi tavsiye etmiştir. Sevgide, kinde, hissi hayatta, hükümde, yorumda, kısacası

²⁰⁹ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 226.

²¹⁰ Okumuş, s. 77.

²¹¹ Faruk Gürbüz, Kur'an'da Denge, İstanbul: Denge Yayınları, 1997, s. 173.

insanın en yüksek fonksiyonlarından en küçük kıpırdanışlarına kadar her faaliyetinde denge ve itidal istenmiştir. İnsanın toplumsal hayatta bir denge kurması için önce kendi iç âleminin dengeli olması gerekir.²¹²

Hayat, maddi ve manevi cephelere ayrılmadan ele alınmalıdır. Madde – ruh, dünya- ahiret, geçmiş-gelecek, fert-toplum, fert-çevre, insan- Allah bunların hepsi bir bütünün iç içe girmiş parçalarıdır. Hayatı bu bütünlük içerisinde ele alanlar, hem psikolojik hem de sosyal hayatta dengeyi sağlama başarısını göstermektedirler. Bu dengeyi kuramayanların, hem ruh hem de sosyal dünyalarında sürekli fırtınalar esmekte, iniş- çıkış ya da gidiş- geliş şeklinde cereyan eden ritimler, bir türlü düzene girmemektedir.²¹³

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, toplumda düzeni ve dengeyi kurmak için önce ferdin terbiyesine yönelmek gerekir. Önce ferdin dengeli davranış ve düşünceler sergileyen ideal bir tip olmasına gayret göstermek gerekmektedir. Bunun yolu da Kur'an ahlakıyla ahlaklanmaktır. Çünkü Kur'an bütünüyle ölçüler ve dengeler kitabıdır. Hz. Peygamber bu konuda insanlığa bir örnektir. Resulullah'ın ahlakını soranlara Hz. Ayşe şöyle cevap vermiştir: 'O'nun ahlakı Kur'an'dan ibaretti.' Bu bakımdan Kur'an'daki denge Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu altmış üç senelik hayatın ta kendisidir diyebiliriz. Eğitim faaliyeti de Kur'an'daki denge anlayışının fertlere yansımalarıdır.²¹⁴ 'Kamil ve mükemmel bir mümine bakan, onun hem psikolojik dünyasında ve hem de fonksiyonel dünyasında Kur'an'ı okuyabilecektir.'²¹⁵

İnsanın kendi içinde de tutarlı olması, istek ve arzularını dengelemesi, Allah'ın ona yüklediği insan olmanın bir gereğidir. Öyle ki, "doğru yol" diye insana takdim edilen yolun temelini "denge" oluşturmaktadır. Çünkü hangi gerekçeyle dayalı olursa olsun, ya da hangi yönden gelirse gelsin, dengenin bozulması, insanın sarsılmasına ve hedeften sapmasına sebep olur. O halde, insan için dengeyi korumak, en önemli görevlerdendir. Bu bakımdan, Hz. Peygamber de Kur'an'da ki denge, yani itidal, vezn, mizan(ölçü) sırrı üzerinde çok durmuştur.²¹⁶

²¹² Gürbüz, s. 222-223.

²¹³ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 305.

²¹⁴ Z. Şeyma Arslan, "Hadid Suresinin Eğitim Açısından Yorumu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 1999, s. 129.

²¹⁵ Gürbüz, s. 171.

²¹⁶ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 27.

Eğitim faaliyeti, insanın psikolojik yapısındaki mizanı, ölçüyü, ahengi, dengeyi sağlama sıfatıdır. Mizanı insanın psikolojik âleminde de aramak gerekir. Kur'an'da insanın akıl, beden ve ruh dengesini kurmada tek ölçünün ilahi hükümler olduğu belirtilir. Akıl, ruh, beden dengesini sağlayan insan muttaktır.²¹⁷ İslam, hem insan şahsiyetindeki unsurlar arasında hem de sosyal hayatta²¹⁸ bir dengenin bulunmasını ister ve eğitimde de bunu gaye edinir. Hem insanın kendi içinde hem diğer insanlar arasında hem de toplumlar arasında bu dengeyi arar.²¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli kavramlar çerçevesinde 'adalet' emredilmiştir ki yüzü aşkın ayette adalete atıfta bulunulur. Bu ayetlerde adl, kıst, mizan vb. kavramları kullanıldığı gibi dolaylı olarak adaleti ima edecek ifadeler de yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de zulm, ism, dalal gibi çeşitli veçhelerde zuhur edebilecek adaletsizlikleri takbih eden iki yüzü aşkın ayet vardır. İslam da adalet kavramı; hak yememek, dengeyi gözetmek, itidalden ayrılmamak ve doğru yoldan sapmamak gibi insani ve sosyal değerlerin bir bileşkesidir.²²⁰ Kuran'ın bu ilkesiyle, doğruluk ve adalet üzerine kurulmuş olan bir ahlak toplumunu varlık alanına çıkarmayı amaçlamaktadır.²²¹ Kuran maddi imkân ve kaynakların elli ellerde toplanmasını ve başkalarına karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmasını uygun görmemektedir.²²²

Farabi bir toplumun gerçekten medeni olabilmesi için en üst yöneticiden aşağıya doğru, bütün fertlerin kendi aralarında uyumlu, konulmuş bir takım hükümler ve davranış kuralları dâhilinde birbiriyle irtibatlı, belli ölçü ve sınırlar ile adalet (denge) içerisinde yaşamasının gerekli olduğunu söyler.²²³ Doğruluk, dürüstlük, iffet, namus, adalet ve hukuk değerleri toplumun sağlıklı olarak ayakta kalmasını temin eden, bozulma ve dejenerasyonunu önleyen faktörlerdir.²²⁴

Doğruluk ve dürüstlüğü benliğinin bir parçası haline getiren, onunla bütünleşen, doğruluğunu yaptığı her işe uygulayan kimselere İslami literatürde

²¹⁷ Şerafettin Gölcük, **Kur'an ve İnsan**, Konya: Esra Yayınları, 1996, s. 212.

²¹⁸ İrfan Başkurt, "İslam Eğitimine Dair Bazı Temel İlkeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, 2002, s. 102.

²¹⁹ Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, 7.basım. İstanbul: 2002, s. 167.

²²⁰ Macid Hadduri, **İslam'da Adalet Kavramı**, çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991, s. 24-26.

²²¹ Fahrettin Yıldız, **Kuran Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak**, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 249.

²²² Bkz, Zariyat 19; Enam 141; İsrâ 26; Rum 36.

²²³ Farabi, *Kitabü'l Mille ve Nusus*, thk. Muhsin Mehdî, Dâr el-Maşrik, Beyrut 1968, s.45'dan aktaran Başkurt, *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, s. 29.

²²⁴ Başkurt, *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, s. 50.

dosdoğru anlamına gelen Sıddık denilmektedir.²²⁵ (özellikle tüccarlardan beklenen de bu sıddık vasfıyla donanmalarıdır. Hayatlarında doğruluğu bir prensip haline getiren ve adaleti titizlikle koruyan kimseler olmaları istenmektedir.)

İnsan önce inançlarına ve onun tek kaynağı olan Allah'a, sonra içinde yaşadığı topluma karşı dürüst olması gerektiğini bilmelidir. Aynı zamanda kişi kendine karşı da dürüst olmalıdır. İnanıcı ile davranış bütünlüğünü sağlayan insanların hem psikolojik yapıları, hem de toplum içindeki durumları, düzenli, psikolojik ve sosyal çatışmalardan uzak, kimliği oturmuştur.²²⁶ Olaya zıt istikametten bakarsak, kendine ve topluma karşı dürüst davranmayan ve doğruluktan sapan kimselerin inançları ile davranışları arasında bütünlük oluşturamadıkları, psikolojik ve sosyal açıdan karmaşa içinde oldukları ve kimlik bütünlüğu sağlayamadıkları söylenebilir.

Ekonomik, siyasi, toplumsal ve sosyal alanlarda istikrarı yakalayan ve dengeye kavuşan toplumlar ideal toplum olacaktır.

Ahirette yapılacak son yargı ve davranışların değerlendirmesi, insan davranışlarına disiplin getirir. Kur'an'ın ahirete ait bütün uyarılarının temelinde, insanı gelip geçici hayatın üstüne çıkarmaya, davranışlarını “uzun vadeli hedefleri ve işlerin sonunu gözetemeyen” sağlam bir temele oturtmaya sevk etmek yatmaktadır.²²⁷

Devamlı değişme halinde olan toplum, her ne kadar dinamik bir karaktere sahip olsa bile, bünyesinde asla değişmemesi gereken temel değerler bulunmalıdır. Toplumu yaşatacak olan bu değerlerin, “toplumun hakkı” olarak değerlendirilmesi, toplum açısından önemli bir yaklaşımdır.²²⁸ Toplumu yaşatacak olan bu değerler ise adalet ve mizandır.

Mizan kulların haklarını belirleyen bir alettir. Bu alet aynı zamanda dengeyi de temsil etmektedir. Varlık âleminde kusursuz olarak işleyen mizan, beşerî boyutlarda zaman zaman insanın kendi egosu doğrultusunda bozulmaktadır. İnsan hemcinsleriyle olan münasebetlerde hakları belirleyen objektif ve sübjektif mizanları sürekli bir biçimde bozduğu için huzura hasret kalmıştır.²²⁹

²²⁵ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 143.

²²⁶ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 46.

²²⁷ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 344.

²²⁸ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, 227.

²²⁹ Gürbüz, s. 59.

Allah'ın ölçülerine uymamak, önce fertlerin ve toplumun dış dünyasını, sonra da iç dünyasını harap eder. Toplumda yaşanan sıkıntılar hep Allah'ın koyduğu ölçülerin çiğnenmesinden kaynaklanır. Allah'ın koyduğu ölçüler muhafaza edildiğinde ise evrende kurduğu denge yaşayacaktır.²³⁰ Toplumun genel ahlak ve ruh düzeyi ne kadar yüksekse hürriyet ve eşitliğe de, refah ve saadet o nispette mükemmel olacaktır. Aksine bu düzey, ne kadar alçak ise toplumun gerek hürriyet ve eşitliği, gerekse refah ve saadeti o mertebede noksan olacaktır.²³¹ Unutulmamalıdır ki, ekonomik dengeleri bozmak, haksız kazanç ve rant sağlamak, ölçü ve tartıda hile yapmak, müşteriye aldatmak, ekonomik gücü kötüye kullanmak vs. gibi, yaparı yüce Allah'ın rızasından uzaklaştıran durumlar her çağın ticari ve iktisadi problemleridir ve milletleri çöküş ve yıkılışa götüren sebeplere dendir.²³²

Ekonomik denge ile toplumsal denge arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Şüphesiz ekonomik dengenin, adaletin bozulması, bütün toplumsal dengeleri bozacaktır. Karl Marks felsefesinde ekonomi, alt yapıyı oluşturur. Oradaki düzensizlikler üst yapıda da bozulmalara yol açar. Hukuk, din, ahlak, sanat gibi üst yapıyı oluşturan müesseseler, alt yapıyı oluşturan ekonomiye dayanmaktadır. Alt yapıdaki çatlamlar, üst yapıdaki müesseselerde depremler meydana getirecektir. Ancak burada gözden kaçan bir husus vardır: ekonominin ana unsuru insandır. Ekonomik değerlerin yani alt yapının bozulmasına sebep olan, insanın psikolojisi yani manevî yapısıdır. Ekonomik değeri elinde tutmak isteyen ve onun topluma yayılmasını engelleyen manevi yapıya sahip insanlar grubu dengeyi bozacaktır. Başkasını düşünen, fedakâr ve cömert olan insanlar da ekonomik değerlerin topluma yayılmasının bir ibadet olduğunun bilincinde olacağından, bu insanların geliştirdiği ekonomik alt yapı da üst yapının bozulmasına sebep olmayacaktır. Yani; alt yapının da bir alt yapısı vardır, o da insanın manevî yapısıdır. İşte Allah Teâlâ'nın pek çok ayeti bu alt yapının alt yapısını oluşturmaktadır. Ekonomik değerler öğretilerek manevî alt yapının meydana gelmesi amaçlanmaktadır.²³³

Meşru kazanç, huzurlu ve temiz toplum için sağlam bir zeminin oluşturulması şarttır. Bunu da ancak ahlaki olgunluğa eren, hak ve haram yemekten sakınan, kendine,

²³⁰ Gürbüz, s. 97-98.

²³¹ Okumuş, s. 144-145.

²³² Akar, s. 66.

²³³ Bayraklı, Kuran'da Değişim Gelişim Kalite Kavramları, s. 188-189.

çevresindekilere ve yaratana karşı sorumluluk duygusuna sahip olan dürüst insanlar gerçekleştirebilirler.²³⁴

Evrende, canlı cansız bütün varlıklarda bir denge bulunmaktadır. Ancak evrendeki bu muvazene iradi değildir. Bu dengeyi Cenab-ı Hak kurup koruduğu için, evrende denge hali süreklidir. Bu yüzden de evren huzur içerisinde. İşte Allah, tabiattaki bu dengeyi toplumda insana kurdurtmak istemektedir. Yüce Allah, Kur'an vasıtasıyla yeryüzünde, evrendeki dengelerin çok boyutlu ve evrendeki kadar mükemmelini beşeriyetin hür iradesine kurdurtmak istemektedir. İnsan cemiyetlerinde, istenen bu dengenin kurulması, insanın hür iradesine tevdi' edilmiştir. İşte insan, evrende Allah'ın kurup koruduğu dengeler gibi birtakım dengeleri kendi ruhani ve cismani dünyasında ve kendine tevdi' edilen müesseselerde kurmadıkça büyük, çok yönlü ve derin şuarsuzluklar yaşayacaktır. Kur'an ile insanlığa yüklenen ilahi teklifler beşeriyetin fert ve cemiyet; madde ve ruh planında bir takım dengelerini kurmaya yöneliktir. Kur'an bir insanlık oluşturmak ve o insanlığa ait iç intizamı tesis etmeyi amaçlamaktadır. Bir dünya inşa etmek istemektedir.²³⁵

Kur'an İslam toplumunda iç düzenin sağlanmasını istemiş, sosyal, siyasi ve ekonomik istismarların tamamını yasaklamıştır. Bu toplumun vazifesi, yeryüzünü ıslah etmek, oradan bozgunculuğu, haksızlık ve ahlaksızlıkları söküp atmak suretiyle yaşanabilir ahlaki, sosyal ve siyasi bir düzen kurmaktır.²³⁶ Bu sebeple de ahlakın; fert ve toplumdaki ahlaki çöküntü ile toplumu geri götüren ve saygınlığını kaybettiren davranışlar toplamı olmaması için, açık ve gizli, kötülüğün hiçbir çeşidine yaklaşılmamalıdır. Toplumun haklarını korumaya yönelik bu temel prensip, toplum içerisinde yaşamının ve toplumun bir ferdi olmanın gerektirdiği ahlaki ve toplumsal kuralları kanunlaştırmaktadır.²³⁷

Kur'an'ın oluşturmak istediği İslam toplumu, temelde tevhit inancına bağlı bir kardeşlik toplumudur. Doğruyu emreden, kötülükten alıkoyan ve Allah'a inanan en hayırlı toplumdur. Aşırılıklardan arınan, öteki toplumlara örnek olan; düşman karşısında kuvvetli, kendi aralarında merhametli; iyilikte yarışan ve yardımlaşan; işlerini aralarında şura (danışma) ile yapan; fitne ve fesat çıkarmayı, kargaşaya kapı açmayı en büyük suç sayan; sosyal adalet dengesinin bozulmasına izin vermeyen; bir toplumdur.

²³⁴ Fahrettin Yıldız, s. 280.

²³⁵ Gürbüz s. 10,17,64.

²³⁶ Fahrettin Yıldız, s. 249.

²³⁷ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 228.

Böyle bir toplumda hiçbir haksızlığa ve ahlaksızlığa yer verilmez, kişilerin itibarına ve onuruna gölge düşüremez.²³⁸

Kınalızâde Ali Efendi'nin de belirttiği gibi, “sevgi doğal, adalet ise sunidir. Biri normal diğeri ise zorlamaya dayanır. Sevgi, birliği gerekli kılar, ikiliği ortadan kaldırır. Adalet ise ikilikten sonra gerekli olur. Çünkü adalet, insaf'tır. İnsaf, yarım anlamına gelen “nısf” sözcüğünden türemiştir. Buna göre her şeyin yarısı kendisinin, yarısı başkasınıdır.²³⁹ Kuran bu sebeple rahmet, sevgi, adalet ve herkese/her şeye aynı gözle bakmayan insanların dengeyi bozacaklarını ifade etmektedir.²⁴⁰

Cenabı Hakk “Sakın dengeyi bozmayın” buyururken, adeta kâinattaki dengeler bozulduğu zaman nasıl kozmik felaketler baş göstermeye başlıyorsa, sizinde beşeri münasebetlerde, ferdi davranış ve ahlaki ilkelerde dengeyi bozmanız beşeri münasebetler ve insanî sistemlerin kıyametini hazırlıyor manasını ifade etmektedir. Allah tarafından belirlenen haklara saygı olmadan “denge”, adalet, huzurlu bir evren ve insan düşünülemez.²⁴¹

Allah insanı adl üzere yani düzgün, eli ayağı, gözü kulağı bütün organları birbirine denk gelecek ve dünya hayatını sürdürmesini sağlayacak şekilde yaratmış, tam bir denge üzerine var etmiştir.²⁴² Allah insanı nasıl adl üzere yarattıysa, onun da yeryüzünde adl üzere davranmasını, yani her zaman koyduğu mizana uygun hareket etmesini ister.²⁴³ Adlin başı “tevhit”tir, çünkü ancak tevhit üzere bulunduğu zaman adaleti gerçekleştirmek mümkün olabilir. Kâinattaki mizanı belirleyen ve insanın hayatı içinde bir mizan koyan Allah, tevhit üzere yaşayıp, Allah'ın mizanına uyarak adaletli davranılmasını emretmektedir.²⁴⁴

Bilim adamları, istikamet ilkesinin işlemlerini “Söz, inanç ve düşünceye uygun davranışlar sergilemek” olarak özetlenmektedir. Bu bütünlük, doğru yolda yürümek ve istikamet üzere olmak anlamına gelmektedir. Eğitim, ilkeli ve prensipli olma anlamına da gelen istikamet kavramı üzerinde önemle durmalıdır. Çünkü istikamet üzere olma hayatın hiçbir alanında kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir prensiptir. Toplumlarda

²³⁸ Fahrettin Yıldız, s. 249.

²³⁹ Kınalızade Ali Efendi, **Devlet ve Aile Ahlakı**, haz. Ahmet Kahraman, İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts s. 210-212.

²⁴⁰ Başkurt, Din Eğitime Dair, s. 100.

²⁴¹ Gürbüz, s. 38, 94.

²⁴² Bkz. İnfitar 7.

²⁴³ Bkz. Nisa 58.

²⁴⁴ Ali Ünal, **Kur'anda Temel Kavramlar**, İstanbul: Nil Yayınları, 2003, s. 252.

yaşanan sahtekârlıklarla ilgili tüm ahlakî bozulmuşluğun temelinde, istikamet ilkesinin bulunmayışı yatmaktadır. Eğitim ve eğitimciler, bu konu üzerinde ciddiyetle durularak denge, adalet ve adalet istikrarın geçerli olduğu bir toplum oluşturma gayretinde bulunmalıdırlar. Ancak, bu özelliklere sahip bir toplum oluşturabilmek için en başta gelen biri, eğitici ve yol göstericilerin istikamet üzere olmaları ve bu gaye uğrunda çalışmalıdır. İlahi dinlerin bütün gayesi, istikamette olan kişiler yetiştirmeye yöneliktir. Bu sebeple Allah peygamberlerine bile istikamete çağırabilmesi için, kendisinin de o yolda yürümesini şart koşturmuştur. İstikamet, ferdî ve sosyal hayatın bütün alanları için gerekli olan güveni oluşturulmasında en önemli etkidir. Güven bunalımının psikolojik, siyasi, sosyal ve ekonomik dengeleri alt – üst ettiği bir gerçektir.²⁴⁵

Buraya kadar Mutaffifin ifadesinin ticari boyutu tüm yönleriyle ele alınmıştır. Mutaffifin ifadesi sadece ticari olarak açıklanmamış, farklı anlamlarda da yorumlanmıştır. Aşağıda bu yorumlara değinilecektir.

2. MUTAFFİFİNİN DİĞER BOYUTLARI

Ölçü ve tartıda hile yapmak olarak açıklanana mutaffifinin kapsamı bir hayli geniştir. İmalattan hammaddenin karışımına, toptancıdan, perakendeciye ve devletin kontrolünden toplumdaki otokontrole kadar uzanır.²⁴⁶ Mesela bir işverenin, kiraladığı ücretlinin, işi yapması için gözetlendiğinde yapıp, gözetlenmediğinde yapmaması veya özenmemesi de taffif kabul edilmelidir.²⁴⁷

Tüketicinin korunması ve kaliteli mal üretimi gibi hususlara yönelik olarak çeşitli mallar için getirilen standartlara uymak dahi bu ayetin muhtevasına girmektedir.²⁴⁸ Ölçü, tartı ve standardizasyonda adaletin sağlanması, kamu düzeni, üretimde kalitenin artması ve tüketicinin korunmasına hizmet edecektir.²⁴⁹

İbn Kesir (ölçü ve tartıda) noksanlaştırmak iki türlüdür der. Birincisi: “İnsanlardan aldığında fazlasıyla almak” İkincisi: “İnsanlara verirken noksan vermek”. Bu açıklamasının dayanağını ise Cenabı Hakk’ın mutaffif grubunun fiillerini açıkladığı

²⁴⁵ Başkurt, Kur’an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 304.

²⁴⁶ Yıldırım, XIII: 6657.

²⁴⁷ Öziş, s. 57.

²⁴⁸ Adem Esen, “Medyenliler ve İktisadi Hayatımız”, İktisat ve Din, der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayınları, 1994, s. 214.

²⁴⁹ Esen, s. 216.

2. ve 3. ayeti olarak gösterir.²⁵⁰ Gazali'ye göre insan ölçü ve tartıda yanlışlığa düşmekten ancak verdiği zaman biraz fazla vermek, aldığı zaman da biraz noksan almakla kurtulabilir. Tam dürüstlük çok az tasavvur olunabilir. Çünkü hakkını tastamam alan bir kimsenin sınırı geçmesi muhtemeldir.²⁵¹

Hakkından fazlasını alan bir insan aynı zamanda bir başkasının hakkını eksiltmektedir. Bazen kendimiz için yaptıklarımız bir başkasının haklarını gasp etmeye dönüşebilir. Bu ise çok hassas bir noktadır.

Alış-veriş gibi toplumun gündelik hayatının olmazsa olmaz türünden ayrılmaz bir parçası olan olgu, hile, adaletsizlik vb. olumsuzluklara bulaştırılırsa, gündelik toplumsal hayatı alt üst edecek, fitne ve karışıklık doğuracak ve nihayet toplumu çökerterek çok tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalınacaktır.²⁵² Ölçü ve tartı ticari işlemlerin sağlıklı yapılmasını sağladığı gibi, aynı zamanda piyasanın düzenini de sağlamaktadır.²⁵³

Meseleyi geniş bir perspektifle ele aldığımızda ölçü ve tartının ne denli önemli olduğu daha iyi kavranacaktır. Milyarların yetmediği büyük ihalelerde, demir ve çimento dâhil, diğer sahalarda yapılan hile ve aldatmaları göz önüne alırsak trilyonların döndüğü hırsızlık olaylarının boyutu, insanı ürpertmektedir. Küçük bir sarsıntı veya durup dururken apartmanların altında ölen insanları gördüğümüzde, ekonomik ahlakın insanlık için önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca vergilerini ödemeyenler de, ayrı bir ölçüsüzlük örneği sergilemektedirler. Bu açıdan, Kur'an'ın ölçü ve tartıda adaletin mutlaka uygulanması gerektiğine dair, çok sayıda ayet içermesinin nedeni kolayca anlaşılmaktadır.²⁵⁴

Günümüzde ticari hayat, genelde ikili ilişkiler şeklinde ve kapalı devrede seyretmekte, hukuki müeyyidelerin nüfuz alanı ise oldukça sınırlı tutulmaktadır. Bu durum karnı tok ama gözü aç olan kimseleri, haksız yollardan kazanç temin etmeye sevk etmektedir.²⁵⁵

²⁵⁰ İbn Kesir, III: 613.

²⁵¹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, **İhya-u Ulumi'd-din**, ter. Ali Arslan, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1974, II:77.

²⁵² Okumuş, s. 193.

²⁵³ Esen, s. 214.

²⁵⁴ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 266.

²⁵⁵ Fahrettin Yıldız, s. 280.

Özellikle dış ticarete yapılan sahtekârlıkların zararının devlete, dolayısıyla millete yüklenmiş olduğu da unutulmamalıdır. Bir tüccarın veya firmanın ihraç ettiği bozuk bir mal veya yaptığı kötü bir muamele dış politikada devletin kötü tanınmasına neden olmaktadır. Bu itibarla ihracatçılar çok dikkatli olmalıdırlar. Dışa dönük ticaret yapanlar, bir ülkenin dışarıdaki fahri temsilcileri demektir. Hatta mensup oldukları dinin de temsilcileridir. İslam tarihinde Çin, Endonezya, Orta Afrika gibi birçok ülkelerde İslam dininin, dinlerine bağlı, dürüst Müslüman tüccarların İslam ticaret ahlakına uygun davranış ve çalışmalarıyla yayıldığı tarihi bir vakıdır.²⁵⁶

Ölçü ve tartı hususunda adaleti yerine getirme prensibi, ekonomik alanı da içine almakla birlikte insanlar arasındaki bütün muameleleri de kapsamaktadır. Ölçü ve tartı ibaresi, her şeyde insanın en basitinden en büyüğüne bütün davranışlarında gözetilmesi gereken incelik ve hassasiyet ile ölçülü olmayı anlatan bir kavramdır.²⁵⁷

Mutaffif ifadesi, ölçü ve tartıda ayıbın açıklanması veya gizlenmesinde olduğu gibi, hakkı isteme ve hakkı vermede hileyi de ihtiva eder. Kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemeyen insaflı değildir.²⁵⁸ İnsanların ayıbını görüp de kendi ayıbını görmeyen de bu gruba dâhildir. Kendi hakkını insanlardan isteyen, ama onlara haklarını kendisi için arzuladığı gibi vermeyen kişi de buna dâhildir.²⁵⁹

Bu kavramın kapsamına delil getirme ve söz söyleme de girmektedir. Bir kimse, karşılıklı tartıştığı kimseyle tartışma esnasında karşısındakinin lehine olacak ve onun bilmediği delilleri de açıklamalı ve gerçeği saklamamalıdır. (Bu özellikle duruşmalarda çok mühimdir.)²⁶⁰

Kişilerarası ilişkiler ve yakın dostluklar da tam alıp eksik verme kapsamına dâhil edilebilir. İnsanların kusurlarını görüp, kendi kusurunu görmemek ve kendi hakkını insanlardan isterken, bu hakkı kendisi için istemek ancak insanların hakkını vermemek de bu kapsamda ele alınabilir.²⁶¹

²⁵⁶ Ali Özek, **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979, s. 101.

²⁵⁷ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 268.

²⁵⁸ Buhari, İman, 7.

²⁵⁹ en-Nazzam, Garaibu'l Kuran, XXX: 49'dan naklen Zuhayli, XV: 407.

²⁶⁰ es- Sadi, X: 475.

²⁶¹ Râzi, XXXI: 83.

Ayet yalnız ölçü ve tartı konusunda değil, aynı zamanda yargı ve eleştirilerdeki tutumlar için de geçerlidir. Bir hatayı yargımlarken kendimize başka türlü; başkasına başka türlü davranırsak bu ayetin kınama ölçüsüne gireriz.²⁶²

“Bu ayeti haddi aşarak dengesiz, terazisiz, ölçüsüz iş ve davranışlar yapmayınız. Maddi ve manevi hiçbir tartıda ve ölçüde taşkınlık göstermeyiniz.” şeklinde de anlayabiliriz.²⁶³ İnsanlar için istikrar ve dengeyi muhafazayı arzulayan Cenab-ı Hak’ın yasak koyan her ayeti aynı zamanda bir ölçüdür.²⁶⁴

Ayetlerin iniş sebebi özel bir olay olsa da detaylı olarak ele alındığında bencillik ve başkalarını aldatma gibi ahlaka aykırı duygu ve davranış içinde olanların kınandığı²⁶⁵ ve ahlaki bir anlayışın yerleştirilmeye çalışıldığı görülecektir. Buradaki ölçü ve tartı örnek bir işlem olup daha genel olarak insanların, kendi haklarını gözettikleri kadar sorumluluklarını da özenle yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmakta, hakka konu olan her işlemde adaleti titizlikle korumaları istenmektedir.²⁶⁶

İslam eğitiminin en başta gelen ilkesi, varlık âlemine bütüncül bir yaklaşım ve rahmet esasına dayalı bir bakış açısıdır. Bunu temel almayan bir eğitim sistemi yeryüzünde barışın sağlanmasında katkıda bulunamayacağı gibi ilahi teslimiyeti de gerçekleştirmiş olamaz.²⁶⁷ Başka varlıklara karşı rahmet hissi olmayan ve bu ilahi vasfı taşımayan bireylerin, onlara kötülük etmekten çekinmemesi olağan karşılanmalıdır. Surede geçen ayetlerde hedef; içinde mevcut olan ihtiraslara ve duygulara karşın, hemcinslerinin ve hatta tüm varlıkların haklarına riayet eden ve hassas bir ruh yapısına sahip olan bir birey yetiştirmektir.

3. ayette geçen ve mutaffifin ifadesinin tanımını yapan (Yuhsirûn) fiili “eksik verirler” demektir. Alırken tam alıp noksanlaştırarak verdiklerimizin detayını ortaya koyduğumuz zaman ise bizi düşündürecek boyutlar ortaya çıkmaktadır. Bayraktar Bayraklı bu konuda detaylı açıklamalarda bulunmuştur.

²⁶² Nurbaki, s. 127.

²⁶³ Gürbüz, s. 39.

²⁶⁴ Gürbüz, s. 97.

²⁶⁵ Kuran Yolu, V: 502.

²⁶⁶ Razi, XXII, 567’den iktibasla Kuran Yolu, V: 502.

²⁶⁷ Başkurt, Din Eğitime Dair, s. 93.

➤ İnsanın varlığını ve varlığını devam ettirecek olan tüm gerekli nimetleri Allah'tan tam alması ancak görevlerini tam yerine getiremeyip onlarda hile yapması da bu kavramın sınırlarına girmektedir.

➤ Kendinden önceki neslin yöneticilerinden bütçeyi tam alıp, kendinden sonrakilere eksik olarak bırakmak ve ülkenin dünya arenasındaki prestijini azaltarak değerini kaybettirmek de bu kavramın kapsamına alınmalıdır.

➤ Kendinden önceki neslin yöneticilerinden tam bir kültür mirası alıp, o mirası azaltarak bir sonraki neslin yöneticilerine teslim etmek de bu kavrama girmektedir.

➤ Kendinden önceki nesilden tam bir ahlaki değerler alan, ama o ahlaki yapıyı bozarak noksanlaştırarak bir sonraki nesle teslim edenler de kınanarak onlarında “vay haline” denmelidir.

➤ Bir önceki nesilden tam bir dini anlayış, bilinç, eğitim alıp da bir sonraki nesle manevi dejenerasyon ile teslim etmek de bu kavramın kapsamında ele alınmalıdır. Bir milletin dini hayatına saldırarak, onu güçsüz düşürmenin gayreti içinde olanlar, alışverişte hile yapanlardan daha hilebaz kabul edilmelidirler.

➤ Vatan topraklarını bir önceki nesilden tam alıp, onu eksilterek, başkalarına peşkeş çektirerek bir sonraki nesle teslim edenler de hırsız kabul edilmelidirler. Onlara da “yazıklar olsun” denmelidir.

➤ Yüce Allah'ın bize çocuklarımızı yaratılıştan tam olarak vererek onları eksiksiz almamız; ancak eğitimlerini eksik veya yanlış yaparak Allah'a noksan olarak teslim etmemiz bir bakıma eğitim açısından tatif olmaktadır.²⁶⁸

Burada hayatın hem maddi hem de manevi alanında ölçüyü kaybetmenin vebaline dikkat çekilmektedir. Ülkesinin siyasetine, ahlakına, ekonomisine, dini hayatına ve eğitimine irtifa kaybettirenler bu kavramın kapsamına girmektedir. Ülkenin bu alanlarında eksiklik yapanlar, ülkenin mutluluğundan çalmışlar demektir.²⁶⁹

Bu surede haram lokma yemenin sadece bir boyutuna işaret edilmiştir. Haram lokma yemenin başka yolları da vardır. Rüşvet vererek, haksız kazanç elde etmek

²⁶⁸ Bayraklı, Tefsir, XX: 417.

²⁶⁹ Bayraklı, Tefsir, XX: 418.

(**Bakara, 188**); rıza olmadan kandırmak suretiyle yapılan ticaret (**Nisa, 29**); faizin bulunduğu alışveriş (**Bakara, 275-276, 279**) de haramdır.²⁷⁰ Bu konuya daha önce değindiğimiz için burada detaya inmiyoruz.

3. YANLIŞ DAVRANIŞLARDAN SAKINDIRMADA YÖNTEMLER

Surenin ilk ayetlerinde yasaklanan davranışlar verilmiş, müslümanlar bu konuda bilgilendirilmiştir. Daha sonraki ayetlerde ise bu davranışlardan nasıl uzak kalınacağına eğitimi verilmiştir. Bu bölümde, bu yöntemler incelenecektir.

3.1. İman Duygusu ile Sakındırma

Allah Teâlâ insanları yanlıştan sakındırma konusunda çok farklı eğitim metotları uygulamıştır. Şüphesiz bu müeyyidelerin en tesirlisi, ikinci hayat, hesap, ceza, mükâfat, cennet ve cehennem kavramları ve bunların inancıdır. Dünyada işlediklerinden dolayı hesap vereceğine inanan bir kimse, kendi iç âleminde en kuvvetli denetleyici ve en dikkatli bekçiyi görevlendirmiştir.²⁷¹ Ahiret ve hesap kavramları, sınırsız hürriyet peşinde koşanları meşru sınırlar içine almakta ve hürriyetlerini belli bir çizgide tutmaktadır. Nefsanî arzularını frenleyerek meşru şekilde kanalize etmektedir.²⁷²

İnanç- ibadet ve muamelat bütünlüğünü sağlayan en önemli amillerden birisi, şüphesiz “ahiret”tir, yani öldükten sonra dirilme ve hesap verme inancıdır.²⁷³ Ahiret inancı statik değil, işlevseldir. İnsanın davranışlarını sınırlayan veya değersiz gören değil, aksine ölçülü ve daha da değerli kılan bir anlama sahiptir.²⁷⁴

İncelediğimiz surede: hukukun düzenlenmesi ve iyilik ve hayrın yerleştirilmesi için önce ölçü ve tartının düzeltilmesi gerektiği gösterilmek üzere her şeyden önce ölçü ve tartıda bu tür hile yapma alışkanlığının veyl’i hak ettirdiği haber verilmiş ve bunun asıl sebebinin hak ve ahiret düşüncesini ihmal ettiren inanç bozukluğu olduğu, düzeltilmesi için de öncelikle ahirete iman ile sorumluluk duygu ve uyanıklığı duyurulmak üzere buyrulmuştur ki: *“Onlar büyük gün için tekrar dirileceklerine inanmıyorlar mı?” (4-5. Ayetler)*

²⁷⁰ Bayraklı, Tefsir, , XX: 416.

²⁷¹ Yıldırım, XIII: 6658.

²⁷² Yıldırım, XIII: 6661.

²⁷³ Esen, s. 213.

²⁷⁴ Başkurt, Din Eğitime Dair, s. 105.

Böylece cezanın hak ediliş sebebi bizzat Yüce Allah tarafından ortaya koyulmuştur. Yüce Allah, ölçü ve tartıda hile yapanların, böyle davranmalarını onların öldükten sonra dirilmeye iman etmemelerine bağlamaktadır.²⁷⁵ Cenabı Allah alışverişlerde ölçü ve tartı eksikliği yapmanın azabı gerektirdiğini açıkladıktan sonra, devamında da bu bozukluğun nasıl ıslah edileceğini göstermektedir. Tatfif alışkanlıklarının sebeplerinin, hak ve ahiret sorumluluğunu ihmal ettiren itikat bozukluğu olduğunu, bu bozukluğun ıslahı için de ahirete iman ile kullarda mesuliyet duygusunu uyandırmayı hedef edinmiştir. Böylece de ahiret inancının toplum ıslahındaki önemi vurgulanmış olmaktadır.²⁷⁶

Ölçü ve tartıda eksiklik yapmanın nedenini açıklayan bu ayet, iman ile ticaret arasında bir bağlantı kurmaktadır. İnsanların imanlarındaki eksikliğin, ticaretlerindeki eksikliği meydana getirdiğine dikkat çekmektedir. Çünkü bir alandaki eksiklik, bir başka alanda farklı bir eksikliğe neden olmaktadır.²⁷⁷

Böylece Yüce Allah, öldükten sonra dirilmeye, yargılanmaya, Allah'ın huzuruna varmaya imanını, ticari, siyasi ve sosyal ahlakın içine akıtmak istemekte ve böylece oradaki dengelerin beyin ve gönül dengelerinin üzerine kurulmasını öğütlemektedir. Bunları öğütlerken, toplumsal dengelerin bozulmasında iyi ve isabetli teşhisler koymamıza da yardım edip bizlere rehberlik yapmaktadır. İmansızlığın ve sosyal hayatın bütün ahlaki boyutları nasıl çökerttiğine dikkat çekmektedir.²⁷⁸

Dünyada bütün dengeleri koruyacak olan insandır. Bu görevle yaratılmış ve yeryüzüne gönderilmiştir. Toplumda dengelerin bozulmasının sonuçlarına katlanacak olan ve bu durumdan dolayı hesaba çekilecek olan da yine insandır. Bu sebeple her şey insanın iç dünyasına dayanmakta ve orada nihayete ermektedir. Dünyada kurallar ne kadar sağlam kanunlara dayandırılrsa da “hukuki olayların sağlıklı yürümesi, insanın kalbine bağlıdır. Sosyal hayatın temelini insan psikolojisi teşkil etmektedir.”²⁷⁹ Bu sebeple, yeni yetişen nesillere kanunları öğrettiğimiz kadar vicdan muhasebesini ve sağlam bir inanca nasıl sahip olunacağını öğretmek de görevimizdir. En önemli vazifemiz ise sağlam psikolojili bireyler yetiştirmektir. Bu ise anne baba ile çocukları arasında kurulacak sağlam bir ilişki ile gerçekleştirilebilecektir.

²⁷⁵ Bayraklı, Tefsir, XX: 419.

²⁷⁶ Öziş, s. 59.

²⁷⁷ Bayraklı, Tefsir, XX: 415.

²⁷⁸ Bayraklı, Tefsir, XX: 419.

²⁷⁹ Bayraklı, Kuran'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları, s. 104.

Konunun ilahi mesaj içerisinde ve iman esaslarının sıralandığı çerçevede ele alınmasının nedeni duyguların eğitime yöneliktir. Ekonomik ilişkilerin inanç temelleri üzerine oturtulması, doğacak yanlış ve hatalardan ayrıca Allah'a karşı kalplerde sorumluluk duygusu oluşturacaktır. Çünkü insan bir yolunu bularak insanları aldatabilir, ama Allah'ı asla!²⁸⁰

İnsanları, daha önce ifade edilen hilelerden alıkoyan en büyük faktör kuşkusuz ahiret inancıdır. Ahireti düşünen insan Cenabı Hakk'ın istemediği şeyleri yapmaktan kaçınır. Ancak ahirete inanmayan kişiler bu gibi işleri gözlerini kırpmadan yaparlar, hatta fırsat kollamada birbirleriyle yarışır.²⁸¹ Bu sebeple 4. 5. ve 6. ayetlerde toplum içinde hak ve adaletin ahiret inancıyla desteklenmesi ve insanlara bu yönde eğitim sunulması gerektiğine işaret edilmektedir. Eğitimciler bu işareti gözden uzak tutmamalı; derslerinde ve kitaplarında bu konuya yer vermelidir.²⁸²

Eğitim insanlara istedikleri zaman başvurabilecekleri ölçütler, iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi alanlarda ölçüler vermelidir. Bu konuda Kuran'ın getirdiği en temel ölçüt bütün davranışların Allah'a iman ile irtibatlı olduğu vurgusudur.²⁸³

Ebedi ahiret yurdu mutluluğunu kazanılmasının ancak dünyada gösterilecek olan güzel davranışlara bağlı olduğu gerçeği, insanları davranışlarında ölçülü olmaya sevk etmekte ve onlara disiplin kazandırmaktadır. Bu sebeple, Allah ve ahiret kavramları devre dışı bırakılarak, insanın kendi başına buyruk, hak ve kural tanımaz bir konuma getirilip ahlaki sınırları çiğnemesine izin verilmemelidir. Bütün mesele, insana en yüksek ahlaki yaratıcılık düzeyini kazandırmaktır. Ahiret inancının ortadan kalkması insanı boşluğa ve kötümserliğe sürükleyip hem bu dünyada hem de ahirette kendini yalnız hissetmesine sebep olacaktır.²⁸⁴

Maide Suresi 62 ve 63. Ayet'te şöyle buyrulmuştur:

“Onların birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarışıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür. Din adamları ve âlimleri, onları yalan söylemekten ve haram yemekten men etselerdi ya! İşledikleri ne kötüdür.”

²⁸⁰ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 266.

²⁸¹ Ateş, X: 368.

²⁸² Öziş, s. 61.

²⁸³ Başkurt, Din Eğitimine Dair, s. 103-104.

²⁸⁴ Başkurt, Din Eğitimine Dair, s. 105.

Bayraktar Bayraklı bu ayetleri şu şekilde yorumlamaktadır: “Bu ayetlerde ‘günah’ ahlaksızlığı; ‘düşmanlık’ bölünmüşlüğü ve sevgisizliği; ‘haram yemek’ de ekonominin ve hukukun çürümüşlüğüne ifade etmektedir. Devamında ise, din ve ilim adamlarının bu yanlış davranışlara karşı tutumlarının onları önlemek ve toplumu korumak olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Eğitim bir taraftan insanlara faziletleri kazandırırken, diğer taraftan reziletleri de önlemelidir. Bu konuda toplumun önderleri olan ilim adamlarına çok büyük görevler düşmektedir. Haram lokma ve yalan, toplumsal kalitenin en büyük iki düşmanıdır. Kaliteyi yükseltme ve bu davranışlardan sakındırma görevi ise Yüce Allah tarafından din ve ilim adamlarına verilmektedir. Bu görev ise Kuran’la nasihat ederek ve insanları bilgilendirerek gerçekleştirilecektir.”²⁸⁵ “Yaptıkları eylemler nedeniyle hiçbir kimsenin felakete düşmemesi için Kur’an ile nasihat et.”²⁸⁶

3.2. Geçmişten Örnekler Vererek Sakındırma

Yüce Allah, ölçü ve tartıda hile yapmanın ekonomik dengeleri bozup sosyal fesada, bozuşmaya sebep olduğunu geçmişten örneklerle anlatmaktadır. Cenabı Hakk’ın ölçü ve tartı ile ilgili emir ve nehiyleri ilk olarak bu surede geçmemektedir. İsrâ²⁸⁷, Enâm²⁸⁸ ve Rahman²⁸⁹ surelerinde de ölçü ve tartının doğru yapılması emredilmektedir. Bu emir ve yasakları dinlemeyen Şuayb (as)’ın kavminin helake sürüklenişi de Hud Suresi’nde anlatılmıştır.²⁹⁰ Kuran’da ölçü ve tartıda hile yapan Medyen halkının İlahi azapla helak edildikleri tarihi bir örnek olarak tam on bir yerde anılmaktadır.²⁹¹ (Araf 85-92; Hud 87,94; Şuara 177, Ankebut 36)

A’râf suresinin 85-93.ayetleri Medyen toplumunu ve çöküşünü anlatır: “*Medyen (oğullarına) da kardeşleri Şuayb’ı (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir: Artık ölçüyü tartıyı tam yapın. İnsanların eşyalarını eksik vermeyin. Islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlardan iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.* (85)

²⁸⁵ Bayraklı, Kuran’da Değişim Gelişim Kalite Kavramları, s. 250.

²⁸⁶ Enâm Suresi 70. Ayet.

²⁸⁷ İsrâ Suresi 35. Ayet “Ölçtüğünüz zaman ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın.”

²⁸⁸ Enâm Suresi 152. Ayet “Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın.”

²⁸⁹ Rahman Suresi 8 ve 9. Ayetler “Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.”

²⁹⁰ Razi, XXII: 563; Zuhayli, XXX: 115.

²⁹¹ Yıldırım, XIII: 6658.

İman edenleri tehdit ederek Allah yolundan alıkoymak için ve o yolda çarpıklık arayarak her yolun (başını) kesip oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki, bozguncuların sonu nasıl olmuştur! (86)

Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene iman eder, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin. O hâkimlerin en iyisidir.’ (87)

Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: ‘Ey Şuayb! Kesinlikle seni ve seninle beraber iman edenleri memleketimizden çıkaracağız yahut dinimize döneceksiniz.’ (Şuayb) dedi ki: ‘İstemsek de mi bizi yurdumuzdan çıkaracak veya dinimizden döndüreceksiniz? (88)

(Andolsun ki,) Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah’a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah’ın dilemesi hali müstesna, geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah’a tevekkül eder ve ona dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet (kimin haklı, kimin haksız olduğunu adaletle açığa çıkar). Çünkü Sen hükmedenlerin en hayırlısısın.’ (89)

Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: ‘Eğer Şuayb’e uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız.’ (90)

Derken o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar (diz üstü çökerek helâk oldular). (91)

Şuayb’i yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb’i yalanlayanların kendileridir. (92)

Medyenliler azgın bir topluluktu. İnsanları gelip geçtikleri yerlere oturlar ve mallarında hile yaparlardı. Yanlarına bir yabancı geldiği zaman, sağlam parasını alırlar ve “paran kıymetsiz” derlerdi. Sonra parasının kenarını keserler ve ucuza satın alırlardı.²⁹² Bu ayette aynı zamanda kalpazanlığın büyük bir suç olduğuna işaret edilmektedir.²⁹³ Bu ayette aynı zamanda tedavüldeki paranın değerinin düşürülmesinin de büyük bir suç olduğuna işaret edildiği kanaatindeyim. “Hiçbir meşru ihtiyaç yokken paranın satın alma gücünün düşürülmesi kamu haklarına “gizli” bir tecavüzdür. Ve bu

²⁹² Alusi, III: 78.

²⁹³ Esen, s. 217.

bir zulümdür.”²⁹⁴ Çünkü bu metotla büyük bir haksızlıkla pek çok kimsenin aynı anda hakkı yenmekte, varlıklıyken bir anda “yokluğa” yani fakir duruma düşürülmektedirler. Bu durumdan menfaat sağlayanlar ise kazançlarına kazanç eklemektedirler. Günümüzde borsa gibi yerlerde de bu tip dolandırıcılıklarda yaygın olarak yaşanmaktadır.

Medyenlilerle ilgili kıssaya, “tevhid akidesi”nin dünya ile bağlantısı kurularak başlanmış, emanet, adalet ve helal kazanç teşvik edilmiş ve ister fertlerin, isterse devletlerin yaptığı “gizli hırsızlık” yerilmiştir.²⁹⁵

Şuayb Aleyhisselam, Medyen ve Eyke halkını öncelikle “tevhid inancı” ve Allah’a karşı sorumlulukları konusunda uyarmıştır: Allah’tan başkasına kulluk ve itaatte bulunmamalarını, ondan başka ilah (güç, otorite ve yasa koyucu) tanımamalarını ve yalnızca ‘ondan korkup sakınmalarını’ söyleyerek bireysel ve toplumsal değişimin ilk adımının” Allah’a karşı sorumluluklarını bilincine ermek” olduğunu hatırlatmıştır. O kesin olarak biliyordu ki, bu birinci adımı atanlar yani Allah’la ilişkilerinde dürüst ve tutarlı olanlar, ikinci aşama olan insan ve toplum ilişkilerinde dürüst, adil, emin ve güvenilir olmayı başarabilirlerdi. Şuayb’ın sosyoekonomik hayata ilişkin çağrısı şu üç kavram etrafında odaklanıyordu: Mikyal, mizan ve kıst (ölçü, denge ve adalet). Doğrusu, toplum hayatının tanziminde anahtar terimler olan ölçü, denge ve adalet kavramları Medyen ve Eyke’de tamamen aşınmış ve kaybolmuş bulunuyordu.²⁹⁶ Ekonomide Keyl (ölçü/tartı),sosyal hayatta mizan (denge) siyasal planda ve her alanda kıst (adalet) gözetilmiyorsa o toplumun ve düzenin ayakta kalması beklenilemez.²⁹⁷

İnsanları maddi ve manevi yönden yoksulluğa iten en önemli neden, ekonomik güç merkezlerini elinde tutan kesimlerin, hukuk düzeni de kendi lehlerine olacak şekilde düzenlemeleri, sömürüyü alabildiğince yaygınlaştırmaları, kat kat faiz (riba) uygulayarak insanları sefaletle mahkûm eden bir zulüm düzeni oluşturmuşlardır. Nitekim sömürgeci önderlerin, işi zaman zaman tanrılık iddiasına kadar götürmeleri iktisadi hayatı alt üst etmiş, karada ve denizde fesadın çıkmasına yol açmış, sonunda toplumsal sefalet ve çöküş kaçınılmaz olmuştur. Bu gerçek, asgari ahlak kodu ile

²⁹⁴ Esen, s. 218.

²⁹⁵ Esen, s. 210.

²⁹⁶ Abdullah Yıldız, “Şuayb Aleyhisselam’ın Çağrısının Özü: Ölçü-Denge-Adalet”, Kur’an’ın Hayata Müdahalesi, der. Abdullah Yıldız, İstanbul: Umran Yayınları, 2004, s. 320.

²⁹⁷ Abdullah Yıldız, s. 322.

çevrenmemiş bir ekonominin, hem insanı hem de kendini tahrip edeceği gerçeğini gözler önüne sermektedir.²⁹⁸

İktisadi hayatta adil olmak kadar, bunun devamlılığı da önemlidir. Bunun için “ıslahından sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” (Araf 85) buyrulmuştur. Yeryüzünde düzenin sağlanmasından sonra bunun devam ettirilmesi ekonomik ve siyasi istikrarı gerektirir. Bu sebeple ayet, ekonomik dengelerin sürekli olarak korunması çabasına işaret etmektedir. Her ne kadar sürekli olarak istikrarı sağlamak güç olsa bile, bu yönde çaba sarf edilmesi gerekmektedir.²⁹⁹

Medyenlilere göre doğru hareket, ibadetle çarşıdaki muameleyi ayırmak ve kendilerinden öncekilerin yolunu takip etmektir. Medyenliler, ahlakla iktisadi davranışların aynı kaynaktan doğduğunu kabul edememişlerdi.³⁰⁰ Oysa bu iki kavram birbiriyle iç içedir.

Gerek ticaret, gerekse sanayi alanında nankörlük, zenginliği kötüye kullanma, israf/tebzir, ticari ilişkilerde adaletsizlik gibi ekonomik olumsuzlukların tavrı, yalnız o alanla sınırlı kalmayacak; eninde sonunda toplumun bütün birim ve alanlarına yayılacaktır. Çünkü toplum her şeyiyle bir bütündür; dolayısıyla ekonomiyi diğer toplumsal alanlardan ayrı tutmak mümkün değildir. Kur'an'ın ifadelerine göre ekonomik hayat özellikle ahlaktan soyutlanamaz. Ekonomi hayatta bir takım ahlaki norm ve ilkelere uyum zorunluluğu vardır. Bu bağlamda Kur'an sözünü ettiği sosyoekonomik olumsuzluklar, bir etken olmazlar; fakat besledikleri zihniyetin ve ruhi tavırların yayılan etkileri nedeniyle bunlar toplumun parçalanması, çözülmesi ve çökmesinde etkin rol alırlar.³⁰¹

Dini bildirimler, edinilen tecrübeler ve yaşanan gerçekler, hak ve adalet sınırını ihlal edip haram lokma ile beslenenlerin ibadet ve faaliyetlerinin faydasız, gayr-i meşru yollarla sağlanan kazanç ve karının da bereketsiz olduğunu açıkça ortaya koymuştur.³⁰²

Araf 94-95. Ayetleri iktisadi durgunluğun ve canlanmanın birbirini takip ettiğini açıkladıktan sonra, bu dalgalanmaların gerçek sebebini de göstermektedir. Kur'an'ı Kerim'de Bakara Suresi 155. ayetine göre, iktisadi hayatta görülen bu

²⁹⁸ Fahrettin Yıldız, s. 254-255.

²⁹⁹ Esen, s. 220.

³⁰⁰ Esen, s. 212.

³⁰¹ Okumuş, s. 194.

³⁰² Fahrettin Yıldız, s. 280.

dalgalanmaların gayesi “ilahi imtihan”dır. Yine Kur’an’ı Kerim’de Yüce Allah, iktisadi durgunluk ve canlanma dönemleri üzerinde ilahi tefekkürün gereğini işaret ettikten sonra, “eğer o memleketler halkı iman edip de (küfür ve isyandan) sakınmış olsalardı elbette üzerlerine gökten ve yerden nice hazineler açardık”³⁰³ buyurarak “iktisadi bereket”le, iman etme ve Allah’ın koyduğu yasaklara uymanın doğru orantılı olduğunu beyan eder.³⁰⁴

Beşerî münasebetlerde toplumu kargaşaya sürükleyecek davranışların yasaklanmasından önce Allah’a kulluğa ve tevhide çağırıcı emirlerin gelmesi düşündürücüdür. İnsanlar arası muamelelerde ilk yapılacak iş Allah’a yönelmektir. İkinci olarak ise adalete ve emanete riayettir.³⁰⁵ Kuran’ın amaçlarından biri de, insana Allah’ın kendinden razı olacağı davranış şekilleri kazandırmaktadır. Bu amacını gerçekleştirmek için Kuran, insana ilahi ölçüler sunar. Hayata bizatihi bu ölçülerle bakılmasını ve vahyin kaynaklık etmesini ister. İnsanların kendi hevalarını ölçü edip bunları sistemleştirmeleri halinde, başlayan bozulmanın, kısa sürede toplumsal tehlikeye dönüşebileceği uyarısında bulunur.³⁰⁶

Ölçünün tam yapılmaması, insani münasebetleri yaralamaktadır. Ticari münasebetlerdeki haklar çiğnenirse, iktisadi ve buna bağlı olarak da içtimai dengeler bozulmuş olur. Onun için Şuayb (a.s) nasihatinde ıslaha, düzene yani denge ve sükûnet haline sokulduktan sonra yeryüzünde fesat çıkarıp beşeri sistemleri ayakta tutan dengeleri bozmayın diye ihtarda bulunmuştur. Çünkü eğer mizan yani terazi bozulursa karşılıklı haklar arasındaki denge ve insaf bozulur. Bu bozulmada cemiyeti huzursuzluğa, zulme ve anarşiye sürükler.³⁰⁷

Ayette geçen “fevahiş” kelimesi, “haddi aşan”, “ölçüyü kaçıran” her türlü söz ve eylemleri anlatmaktadır. Bu ahlaki kural, her iş ve düşüncede ölçülü olmayı ilkeleştirmektedir. “Fahşa” kelimesinden türeyen fuhuş kelimesinin, “fevahiş” kipinde çoğul olarak kullanılması, adı geçen terimin, hayatın tüm alanlarını kapsadığını göstermektedir. Buna göre, toplumun düzenini koruyan değerlerin muhafazasını garanti altına alan bu ilkedir.³⁰⁸

³⁰³ Araf 96.

³⁰⁴ Esen, s. 221-222.

³⁰⁵ Gürbüz, s. 96.

³⁰⁶ Fahrettin Yıldız, s. 57.

³⁰⁷ Gürbüz, s. 57-58.

³⁰⁸ Başkurt, Kur’an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 229.

Medyen ve Eykeliler başta şirk olmak üzere birçok kötülük içinde bulunmuşlardı. Onların en belirgin özellikleri ölçü ve tartıda hile yapmaları, ticaret kabilelerinin geçit noktasında bulduklarından yağmacılıkla meşgul olmalarıydı.³⁰⁹ Medyenlilerin ölçü ve tartıdaki yanlış hareketlerinin sebebi fakirlikleri değildi. Bilakis Medyen halkı büyük bir nimet ve servete sahipti.³¹⁰ Nitekim Şuayb Peygamber'in "...Ben sizi hakiki bir nimet ve ferah içinde görüyorum."(Hud 84) ifadesi bunu göstermektedir. Kur'an'ı Kerim'de de belirttiği gibi onları adaletsizliğe sürükleyen "öldükten sonra dirilmeye inanmamalarıdır." (Mutaffin 4)

Yani toplumların çöküşünün temel nedeni bolluğun ve zenginliğin bizzat kendisi değil, bunlardan kaynağını alan, ruhi dengesizliktir. Eğer toplum, ahlaki ve toplumsal düzensizlik, haksızlık ve olumsuzlukları denetleyen ruhi ve ahlaki değerleri yitirmeden bolluk içinde yaşayabilse, refahın kötü sonuçlarından kurtulabilir. Bu da göstermektedir ki iman ve amelde bir gevşeme olmadıkça ruhi açıdan dengeli bir hayata sahip ve ahlaki açıdan sağlıklı bir toplumda refah ve bolluk bir arada bulunabilir. Esasen mütreflerin en önemli özelliği, mal ve servet biriktirerek aşırı oranda nimete boğulmaları, istikbar ve cimrilikleri nedeniyle de mallarının bir kısmını toplumun fakirlerine dağıtmamaları, doğal olan arz ve talep dengesini bozmaları, aşırı üretim ve aşırı tüketim yapmaları, müsrif olmaları ve istedikleri gibi zevk ve sefa sürmeleridir.³¹¹

Kur'an'ın prototip olarak bir bölümüne yer verdiği insanlık tarihine ilişkin olaylarda vurgulanan hakikat şu ki; bir toplumun refahtan şımaran, kendini beğenmiş, kurumlu, önde gelen (mütref, mele, müstekbir)leri, kendi süfli çıkarlarını korumak için tuttıkları yolun o toplumu topyekün bir felakete sürükleyeceğini görseler de aynı tutum ve davranışlarını ısrarlar ve inatla sürdürürler. Kendilerine yönelik eleştiri, uyarı ve öğütleri dinlemedikleri gibi samimi uyarıcıları tehdit ve korkutma yoluyla sindirmeye çalışırlar.³¹²

Doğrusu günümüz Türkiye'si ile tarihin derinliklerinde kalmış Medyen/Eyke'de egemen sosyoekonomik düzen arasındaki benzerlikler bir hayli şaşırtıcıdır: Kur'an'ın beyanında öğreniyoruz ki, Medyen ve Eyke'nin yönetici elitleri, çeşitli ticari hile ve sahtekârlık yöntemleriyle aşırı kar sağlamayı, insanların mallarını gasp ederek haksız kazanç elde etmeyi bir alışkanlık haline getirmişlerdi. İnsan

³⁰⁹ Esen, s. 208.

³¹⁰ Esen, s. 213.

³¹¹ Okumuş, s. 187.

³¹² Abdullah Yıldız, s. 321.

haklarını açıkça çiğnemeleri, soygun ve yağmacılığı meşru kabul etmeleri nedeniyle ticaret hayatının güvenliği kalmamış, sosyoekonomik düzen tamamen bozulmuştu. Refah ve bolluktan şımaran mutlu azınlık, ekonomik ve siyasal güçlerine güvenerek kendilerinden daha zayıf gördükleri mümin insanlara işkence ve baskı yapmakta, onları zorla kendi batıl sistemlerine entegre etmeye çalışmaktaydılar.³¹³

Kur'an'ın, bu kadar geniş bir şekilde mülkiyet hususu ve onun işlem alanı olan ticari sahada “ölçü ve tartıya uyulması” konusundaki hassasiyetin nedeni, insanlarda ticaret ahlakı şuurunu geliştirmek içindir. Bu sebeple, bu şuurun oluşturulmasında eğitime önemli görevler düşmektedir. Sadece daha çok nasıl kazanılmanın yolları değil, elde edilen maddi değerın helal ve meşru yollardan kazandırılmasının gençlere öğretilmesidir. Bununla birlikte, zayıf ve düşkün insanlarla paylaşmanın fazileti de bir şuur olarak insanlara kazandırılmalıdır. Çünkü paylaşmasını bilen ve kazandığı malda fakirlerin de hakkının olduğu inancıyla yardım eden insanlar, ancak egoizmden kurtulabilirler. Bu anlayış, toplumun geneline yayılarak ferdi ve toplumsal mülkiyetin kutsallığı yönünde külli şuur oluşturulmalıdır. Zamanımızda sahtekarlık ve dönen yolsuzlukların boyutunun büyüklüğünün bu konuda önemli bir ahlaki dejerasyonunun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik ve ticari ahlakın insanlara kazandırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir şuur, toplumda sosyal dengenin bozulmasını önleyecek etkin bir rol oynayacaktır. Bu konuda, dini bir terim olan haram, helal ve kul hakkı ifadeleri, insanların zihninde önemli izler bırakacağı için, eğitim alanında bir metot olarak kullanılmalıdır. İnancı ne olursa olsun, ekonomik ve ticari ahlak açısından sapma gösterenler, doğru yoldan çıkmış olacaktır.³¹⁴

Her ne surette olursa olsun “kulluk gayesi”ne aykırı hareketler bozgunculuktur. İslam'a göre insan, Allah'tan başkasına boyun eğerse inancı ve yaşantısı bozulur. Bunun sonucunda hayatının her safhasında adalet ve dengeden uzaklaşır.³¹⁵

Hız. Şuayb onlara ekonomide ölçüyü, bu ölçünün getireceği adaleti ve bu iki değerın oluşturduğu ekonomik ahlakı önermekte ve onlara öğütte bulunmaktaydı. Bu öğüdü tutmadılar ve çöktüler.³¹⁶

³¹³ Abdullah Yıldız, s.322.

³¹⁴ Başkurt, Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge, s. 270.

³¹⁵ Esen, s. 210.

Ölçü ve tartıda adaleti emreden diğer ayetler ise şöyledir.

“Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın.” (Enam 6/152)

“Medyen (halkına da) kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: ‘Ey kavmim, Allah’a ibadet edin, O’ndan başka ilahınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın; gerçekten sizi bir bolluk ve refah içinde görüyorum. Doğrusu sizi çepeçevre kuşatacak olan bir günün azabından korkuyorum. (Hud 11/84)

Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. (Hud 11/85)

Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun ve dosdoğru bir tartıyla tartın; bu, daha hayırlıdır ve sonuç bakımından daha güzeldir. (İsra 17/35)

Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. (Şuara 26/181)

Dosdoğru terazi ile tartın. (Şuara 26/182)

İnsanların hakkı olan şeyleri eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. (Şuara 26/183)

Sakın dengeyi bozmayın. (Rahman 55/8)

Tartıyı adaletle tutup doğrultun ve tartıyı noksan tutmayın. (Rahman 55/9)

Yukarıda geçen ayetlerden açıkça anlaşıldığı üzere tartıda adalet ve haklara riayet konusunda titizlik göstermek Yüce Allah’ın bizlere hem emri hem de tavsiyesidir. Bu konudaki uyarılara kulak asmayan ve acı bir sonla helak olan toplumların geçmiş çağlardan bugünlere seslenen mesajı ise ayetlerde detaylı olarak yer almıştır.

3.3. Vicdan Eğitimi İle Sakındırma

Rabbimizin yanlıştan sakındırmada kullandığı bir diğer yöntem ise vicdanları harekete geçirerek eğitime metodudur. Rahmân³¹⁷ ve Hadid³¹⁸ sûrelerinde de geçtiği üzere göklerin ve yerin ayakta duruşu, bir ölçü ve denge iledir. Bütün hakların ölçüğü de

³¹⁶ Bayraklı, Tefsir, XX: 418.

³¹⁷ Rahman Suresi 7. Ayet “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.”

³¹⁸ Hadid Suresi 25. Ayet” Andolsun biz elçilerimizi apaçık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler.”

terazidir. Onun için bir yerde hak ve adaletin yerleşmesi için ilk gerekli olan şey ölçünün herkes için eşit bir şekilde doğru ve dürüst olmasıdır. Bunun doğru olması için iki temel direk gereklidir. Birisi, ölçünün bizzat kendisinin tam olması, eksik veya fazla, yanlış alet kullanılmaması, birisi de ölçmenin tam ve doğru olmasıdır. Ölçmenin doğru olması ise her şeyden evvel hak ve adalet fikriyle ruh doğruluğunun neticesidir. Ölçüyü, ölçeceği ve tartıyı doğrultacak olan da odur. Kalp ve vicdanlarında insaf ve doğrulukla hak fikir ve imanı beslemeyenler doğru âletle dahi ölçerken hile yapmaktan kaçınmazlar. İnsanlar başkalarının haklarını da kendi hakları gibi tutarak düzgün bir ölçüyle ölçme duygusunu taşımadıkça hile yapmaktan kurtulmazlar. Düşünme ölçüsü bozuk olan kimseler aynı bir olayı kendileri için düşünürken başka, diğerleri için düşünürken de başka türlü değerlendirirler. Mesela, kendinin azıcık bir şeyi kaybolmasını bir üzüntü sebebi saydıkları halde başkasının az bir şeyi kaybolmasına önem vermez veya bundan bir lezzet duyarlar ki bu hal ruhi açıdan, fikir ölçüsünde bir hiledir. Asıl bu ruh halidir ki insanı ölçü ve tartıda hileye sevk eder. Bu ruh halini taşıyanlara ne kadar doğru ölçü ve terazi verilse onlar yine fırsat bulup güçleri yettikçe onu kötüye kullanmaktan çekinmezler.³¹⁹

Bu sebeple bireylere her an Âlemlerin Rabbi huzurunda oldukları ve ahirette de onun huzuruna çıkacakları mesajı verilmiştir. Bu maksatla “*O gün insanlar, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracaklardır.*” (6. Ayet) buyrulmuştur. Mahşer hesaplaşması gerçeği, dünyada insan eğitiminin en sağlam teminatıdır. İnsanların vicdansızlıklarından kurtulmada mahşerde hesap verme korkusunun rolü büyüktür.³²⁰

Elmalılı Hamdi Yazır’ın belirttiği şu husus dikkate şayan bir noktadır. Kullanılan aletler ne kadar hassas, ne kadar doğru ve teknolojik olsa da o aletlere yön veren insanların doğruluğu her şeyden daha mühimdir. En hassas dengeler kurulsa dahi o dengeleri titizlikle koruyacak vicdan tartısı sağlam olan kimseler olmadığı müddetçe bu konuda adalet sağlanamayacaktır. Nitekim toplumların çöküşünün ana sebeplerinden biri olan bu husus tüm dengelerin insana bağlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Vicdanı ve ruhu sapsağlam bireyler yetiştirmenin yolu ise, onlara verilecek sapsağlam bir eğitim olarak görülmektedir. Bu konuda verilecek olan eğitimin metodu ise Yüce Allah tarafından bizlere çağlar öncesinden gösterilmiştir. Bütün eğitimlerin temeli ise Allah korkusuna ve ahirette hesap verileceği bilincine dayanmaktadır. Bu duygulardan

³¹⁹ Yazır, VIII: 5651.

³²⁰ Nurbaki, s. 129.

yoksun bilgi temelli eğitim amacına ulaşmaktan uzak kalacaktır. Çağımızdaki yaygın haksızlıklar bize bu konuda verimli olunamadığını göstermektedir.

Saydığımız bu yöntemlerle Yüce Allah bizlere mutaffif olmamanın yollarını göstermiştir. Bizlere düşen görev de bu konuda verdiğimiz eğitimde daha hassas olmaktır. Bu eğitim esnasında yapılan davranışların sonuçlarının gösterilmesi de etkili bir yöntemdir. Yapılan her davranışın sonucu insanlara hem bu dünyada hem de ahirette karşılık olarak dönecektir. Nitekim Kuran'a baktığımızda Kur'an'ı Kerim'in bütününe bu yöntemle bezendiğini göreceğiz. Şimdi bu yönteme değinelim. Bu yöntem eğer Allah'ın emirlerine uygun değilse yapılan davranışların sonucunun ateş olduğu bilincinin verilmesidir.

4. ÖLÇÜ VE TARTIDA EKSİK YAPMANIN SONUÇLARI

Ölçü ve tartıda eksiklik yapmanın, pek çok sonucu bulunmaktadır. Ölçü ve tartıda yapılacak en küçük bir eksiklik, hem dünyada hem de ahirette kötü akıbetlere dönüşecektir. Dünyada sosyal ve ekonomik dengelerin bozulmasına, adaletsizliğin yayılmasına, haksızlıkların artmasına sebep olan bu davranış, ahirette de elim bir azaba, kul hakkından doğacak acımasız hesaplaşmalara sebebiyet verecektir.

Ölçü, tartı ve benzeri aletlerde başkasının hakkını azaltmak, dinen haram ve büyük bir günahı, ahirette acı bir azabı gerektirmektedir. Bu aynı zamanda sosyal bir saplantı, ahlakı zedeleyen bir ayıp ve düşüklük olup, yapanın insanlarla arasının açılmasına neden olur.³²¹ Bu yanlış davranışı sergileyen kimseler insanlar arasında olumsuz yönleriyle ön plana çıkarak kötü bir üne sahip olacaktır. İnsanlar arasında hoş olmayan sözlerle anılacak, her ortamda yaptığı haksızlıklardan bahsedilerek yadırganacaktır.

Ölçü ve tartıda hile yapan toplumlara gelen bir musibet de “fiyat artışı” yani enflasyondur. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette “Ölçü ve tartıda hile yapan her toplumu Allah Teâlâ fiyat artışı ve kıtlıkla cezalandırmıştır.”³²² buyrulmuştur. Çünkü böyle toplumlarda karşılıklı güven yok olmakta, üretim motivasyonu azalmakta, “havadan para kazanma” arzusu galip gelmekte ve “ilahi bereket” ortadan kalkmaktadır.³²³

³²¹ Zuhayli, XV: 406.

³²² Kurtubi, X: 85.

³²³ Esen, s. 215.

Ölçü ve tartıda eksiklik yapmak, kul hakkı ve haram lokma yemek demektir. Kul hakkı ve yetim hakkının çiğnendiği bir toplum da, toplumsal kalitesini kaybedecektir. Toplumda haksızlıkların yaygınlaşması huzur ve düzenin bozulmasına yol açacaktır. Haram lokma yemenin toplumda oluşturduğu etkiler kadar bu işi yapan kişiye de hem maddi hem de manevi anlamda pek çok etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerin en önemlisi ise insan davranışlarını etkileyerek iyi olmayana doğru yöneltmesidir.³²⁴

Ticaret ahlakına uymayan davranışlar sergileyenlerin bu halleri aynı zamanda kalplerinde birikerek, anlama ve kavrama merkezi olan kalplerinin pas bağlamasına sebep olmaktadır. Kalbin pas bağlaması aşağıdaki ayette şöyle ifade edilmiştir.

*“Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”*³²⁵

Yüce Allah bu ayetinde çok önemli bir davranış psikolojisinin analizini yapmaktadır. Davranışlar bir taraftan melekler tarafından kaydedilmekte, bir taraftan da insanın gönlünün üzerine pas ve kir olarak birikmektedir. Biriken bu pas, insanın kendi kendini görmesini engellemektedir.³²⁶ Bu ayette rane, işlenen günahların, bir pas tabakası gibi kalbi kaplayıp karartmasını, böylece insanın düşünce ve duygularını olumsuz etkilemesini ve onun hakikatleri kavramasına engel olmasını ifade eder.³²⁷

İnsanın yaptıkları kötü ise, onlar kalp denen psikolojik çevreyi kirletmektedir. Ameller, yani davranışlar yok olmamakta, insanın kalbine intikal ederek orada iyiden veya kötüden yana oluşumlar meydana getirmektedir. Davranışların kaybolmayıp kalpte biriktiğini beyan eden Mutaffifin Suresinin 14. Ayetidir. “ *Hayır, doğrusu onların yaptıkları kötülükler, kalplerini kirletmiştir.*”³²⁸

Amellerin kalpte pas olması; bir şeyin tekrar tekrar yapılması ile insanda o yeteneğin meydana gelmesine sebep olması ile izah edilebilir. İnsan, bazı günahları yapmaya devam ettiğinde, onun kalbinde ve özünde bu günahları yapmaya karşı manevi bir ilgi oluşur. Bu ilgilerin dereceleri, kuvvetli ve zayıf olma bakımından farklı olunca, hiç şüphesiz, bu lekelerin ve karanlıkların derece ve miktarları da farklı olur. Böylece de

³²⁴ Bayraklı, Kur'an'da Değişim Gelişim Kalite, s. 239.

³²⁵ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 14. Ayet.

³²⁶ Bayraklı, Tefsir, XX: 422-423.

³²⁷ Taberi, XXX: 62; İbn Aşur, XXX: 199.

³²⁸ Bayraklı, Değişim Gelişim Kalite, s. 104.

bunların bir kısmı kalbe rayn (pas, leke) olur, bir kısmı kalbin üstünü mühürler, bir kısmı da, kalbin üstüne kilit olur.³²⁹

Kadi şöyle der: "Ayetteki, "rayn" ile onların kalplerinin değiştiği ve o kalpte bir engelin meydana geldiği manası kastedilmemiştir. Tam aksine, kastedilen şey, bu kimselerin zaman zaman günaha girme cesaretini göstermeleri ve kalplerindeki duyguların tövbeyi terk etme ve o günahları söküp atmama yönünde kuvvet kazanması, böylece bu işi sürdürmeleri, derken bir gün bu işten dönmelerinin kendilerine zor gelmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu manevi pasın sebebinin, onların kendi kazanımları olduğunu beyan etmiştir. Hâlbuki onların çokça günah işlemelerinin, onların bu günahların kirini ve pasını kalplerinden atmalarına ve tövbe etmelerine mani olmadığı ise açıkça bilinmektedir."³³⁰

Ayete dikkat edilirse (yeksibûn) fiilinin öznesi insanlardır. Yüce Allah kulunun kalbini pas bağlatacak, örtecek amelleri ona yaptırtmaz. Kul bunları kendisi yapar. Paslanan gönül Allah'ın boyasını (Bakara 138) tutmaz. Yüce Allah'ın öğütleri, uyarıları ve eğitimi O'nun insana çaldığı boyasıdır. Bu boyadan daha güzeli yoktur. Gönüllerinin üzeri paslı olan kimselerin gönüllerinde ilâhî boya tutmamaktadır.³³¹ Haram lokma yiyen insanların iyi davranışta bulunması, yararlı iş üretmesi çok zordur. Haram lokma insanı yanlış davranışlara sürüklerken, helal lokma da iyi davranışlara yönlendirir. Bu ise, topluma ve ferde asaleti, kaliteyi getirmektedir.³³²

Kalbi karanlıklardan kurtarıp temizlemek, ancak doğru davranış ve eğitim ile mümkün olmaktadır. Kalp temizliği, eylem temizliğiyle doğru orantılıdır.

Bütün bunlar kalbin değişim, gelişme ve yenilenme merkezi olduğunu göstermektedir. Bütün bu değişim ve gelişmelerin hedefi, değişmeyecek bir kalite noktasını ve seviyesini yakalamaktır. Kalbin değişme ve gelişmeye açık olması, insanın doğasının bu yönünü göstermesi bakımından önemlidir.³³³

Gönül değişime açık olmasaydı eğitimin yapılma sebebi olmayacaktı. Kalbin olumsuz yönlerini, eylemlerini ve oluşumlarını olumlu yöne çevirmek bir eğitim işi

³²⁹ Razi, XXXI: 574.

³³⁰ Kadî Ebu'l Hayr Nasıruddin Abdul b. Ömer b. Ali Beyzavi, **Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil**, İstanbul: Şems Matbaası, 1990, IV: 539.

³³¹ Bayraklı, Tefsir, XX: 423.

³³² Bayraklı, Kur'an'da Değişim Gelişim Kalite, 239.

³³³ Bayraklı, Değişim Gelişim Kalite, 128.

olduğuna göre, eğitimsiz değişim ve gelişimi yakalamak mümkün değildir. z manası ile değişim demek olan kalp, sosyal değişimlerin de temelini teşkil etmektedir. Kalpteki oluşumlar sosyal hayata yansımakta, devamlılığını orada da sürdürmektedir. İnsan aklının, kalbinin ve nefsinin geçirdiği değişim, gelişim ve olgunlaşma doğal olarak topluma yansımaktadır. Toplumsal oluşumların temelinde, insan psikolojisinin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Kalitesiz fertlerin kaliteli bir toplum meydana getirmeleri mümkün değildir. Toplumsal kalite, ferdi kalitenin işareti olmaktadır.³³⁴

Çok küçük yaşlarda başlanarak çocuklarımızın kalp eğitimine ihtimam gösterilmeli, onlara yaptıkları davranışların kalplerinde birikerek nasıl etkilediği çarpıcı bir dille aktarılmalıdır. Erken yaşlarda kazanılmayan bu alışkanlık daha sonra bütün hayatını etkileyen bir boyuta ulaşacak ve elde edilmesi zorlaşacaktır. Bu eğitim yapılmadığı takdirde başkalarının haklarını kolaylıkla ellerinden alıveren insanların sayısı artacaktır. Bugün ise toplumda en çok rastlanılan bu tip insanlardır. Bu durum eğitim konusundaki önceliklerimizin değişmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Beyinlerden önce kalpler eğitilmeli, davranışların etkileri kavratılmalıdır. Her daim bu eğitim sürdürülmelidir. Çünkü insan ve kalbi çok çabuk halden hale giren bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple de eğitimciler sürekli bu bilinci açık tutmalı ve bunu bütün hayat boyunca uygulanabilir bir tarzda işlemelidir. Bu metodun en güzel örneklere ise Yüce Rabbimiz tarafından bizlere anlatılmıştır. Bizlere düşen görev ise bu metodları detaylı olarak inceleyerek hayatımızda uygulanabilir çıkarımlara dönüştürmektir.

³³⁴ Bayraklı, Değişim Gelişim Kalite, 129-130, 169.

III. BÖLÜM

MUTAFFİFİN SURESİNDE İYİ VE KÖTÜ OLARAK NİTELENDİRİLEN KİMSELER

Cenab-ı Allah Mutaffifin Suresinde yasakladığı davranışları açıkladıktan sonra, yasak davranışları yapanların ahirette ve dünyada karşılaştıkları sonuçlardan bahsederek bu kimselerin özelliklerine değinmiştir. Daha önce mutaffifin olarak isimlendirdiği bu kimseleri sonraki ayetlerde ise mükezzibin olarak isimlendirmiştir. Sonrada onları özelliklerine detaylı olarak değinmiştir. Yalanlayan anlamına gelen mükezzibin'in özellikleri şunlardır.

1. YALANLAYANLARIN ÖZELLİKLERİ

12 ve 13. Ayetlerde din gününü yalanlayanlar belirtilmektedir.

“O günü, aşırı gidenler ve günahkârlardan başkası yalanlamaz. Onlara ayetlerimiz okununca, "Eskilerin masalları" derler”³³⁵

Aşırı giden manasındaki muted ve günahkâr manasındaki esim kavramları, I. Bölümde açıklanmıştır. Ayetlerde bu kimselerin bir diğer özelliği olarak vahyi yalanladıkları ve vahiyle “eskilerin masalları” diyerek alay ettiklerinden bahsedilmektedir.

Esatiru'l evvelin: Nahl 24 ve Furkan 5. Ayetlerde geçtiği üzere gerçekte bağdaşmayan ve geçmişten nakledile gelen yalanlar olmakla beraber, daha önceki nesillerin haberleri manasında da kullanılmaktadır.³³⁶

Kehf suresinde müşriklerin Kur'an'ı ve tehdit edildikleri azabı hafife aldıkları, hatta Ebu Cehil'in cehennem azabıyla alay etmek için, eline aldığı hurma ve tereyağını göstererek “işte zakkum budur” dediği nakledilmiştir. İlgili ayetin bir başka

³³⁵ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 12-13. Ayet.

³³⁶ Abduh, s. 43.

yorumunda, müşriklerin Kur'an'la istihza ettikleri ve "Kur'an'ın evvelkilerin masallarından bahseden bir kitap olduğunu" söyledikleri nakledilmiştir.³³⁷

Şehvetlerine düşkün, keyiflerince hareket ederek sonunu düşünmeyip Allah'ın ve kullarının haklarına tecavüz etmeye alışmış olduklarından dolayı cezaya ve ceza gününe inanmak hoşlarına gitmediği, ona inanmak keyiflerini kaçıracağı için ancak onlar "o ceza gününün aslı yoktur" demektedirler.³³⁸ Din gününü inkâr psikolojisi aslında hesap vermekten korkmaktır. Bu gibi saldırgan ve saygısız insanlar kendilerini tatmin etmek için din gününü yalanlamaktadırlar.³³⁹ Bütün dinler arasında yalnız İslamiyet din günü kavramı üzerinde kesin olarak durmaktadır. Zira ahlakın temeli, Rabbül Âlemin sırrında din gününe inanmak ve ona hazır olmaktan geçer.³⁴⁰

Bu ayetlerdeki ifadeler el-mutaffifin kelimesine göre manalandırıldığında ise bunların, "Allah'ın kendisine verdiği tam nimetlere karşılık tam görevini yerine getirmeyen"³⁴¹ kimseler olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu ayetlerde mutaffif grubuna aşırı, saldırgan, hak yoluna tecavüz eden, günahkâr denilmesi de mümkündür.

Ayeti kerimede geçen yalanlayan bu kimselerin birtakım özellikleri vardır. Onları sırayla inceleyelim:

1.1. Sözlü Olarak Alay Ederler:

"Şüphesiz günahkârlar, iman edenlere gülerlerdi" şeklindeki 29. ayetin ifade ettiği bu husustur. "Kâfirler, hem müminlerle hem de onların diniyle alay ediyorlar" demektir.

Bayraktar Bayraklı bu konuda şunları söylemiştir: "Hz. Peygamber döneminde ve ondan sonraki çağlarda kâfirler, her zaman müminlere gülerek onlarla alay etmişler ve hala da etmektedirler. İnananlara gülmek, onların imanını alaya almak, hafif görmek psikolojisi daima var olagelmiştir. Geçmiş devirlerde yüzlerine karşı alay şeklinde gerçekleşen bu tavırlar günümüzde yazılan makaleler, medya konuşmaları ve hakaretlerle dolu kitaplar, karikatürler, filmler vb. halini almıştır. Sadece inananlara değil, inananların inandıkları Allah'ın ayetlerine, kutsal kitaplarına, peygamberlerine

³³⁷ Ahmet Koç, "Eleştirel Açıdan Kur'an'ı Kerim'de Müşriklerin Ahlakî Vasıfları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2006, s. 97.

³³⁸ Yazır, VIII: 5657.

³³⁹ Nurbaki, s. 131.

³⁴⁰ Nurbaki, s. 131.

³⁴¹ Bayraklı, Tefsir, XX: 421.

hakarete varan alaylar bilinçli olarak yürütülmektedir.” Alay edenlerinin davranışlarının bir örneği ise Maide suresi 58. Ayette şu şekilde geçmektedir: “*Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların aklını kullanamayan bir toplum olmalarındandır.*”³⁴²

Hiz. Peygamber (sav) Mekke’de risalet vazifesini tebliğ etmeye başladığında, kendisine karşı çıkan müşriklerin, Hiz. Peygamber (sav)’e karşı gösterdikleri en etkili muhalefet yöntemlerinden biri, istihza ve alaya alma yöntemi idi. Müşriklerin, sadece Hiz. Peygamber (sav)’in şahsıyla veya indirilen vahiyle değil, aynı zamanda üstlerinde psikolojik baskı kurmak ve girdikleri yeni dinden irtidat etmelerini sağlamak için, Hiz. Peygamber(sav)’in davetine gönül veren ve Müslüman olan herkesle alay edip, dalga geçtikleri ifade edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette müşriklerin istihza ve alaylarına değinilmiştir.³⁴³

Müşriklerin, Hiz. Peygamber(sav)’den nübüvvetini ispat etmek için, Mekke’nin etrafındaki dağları yürütmesini, beldelerini genişletmesini, Şam ve Irak’ın nehirleri gibi nehirler akıtmasını, ölmüş atalarını diriltmesini, kendisini tasdik edecek bir melek gönderilmesini, göğü parçalar halinde azap olarak üzerlerine düşürmesini ve Allah ile melekleri kendilerine göstermesini alaycı bir tavırla talep ettikleri nakledilmiştir.³⁴⁴ Yine müşriklerin, Hiz. Peygamber (sav)’in öğrettiği usulde, temizlik yapan müminlerle alay ettikleri nakledilmiştir.³⁴⁵

Bakara suresinde, özellikle zengin müşriklerin, dünya nimetlerine dalıp ahiretten yüz çevirdikleri ve maddi anlamdaki bu zenginliklerden dolayı, özellikle fakir müminlerle alay edip, onları tahkir ettikleri, Maide suresinde müşriklerin ve Yahudilerin namaz kılan müminlerle istihza ettikleri ve müminler secdeye vardıklarında arkalarından gülüşükleri nakledilmiştir.³⁴⁶

Enbiya suresinde, Hiz. Peygamber (sav)’in, kimseye fayda ve zararı olmayan putların ilahlığını kabul etmediği için müşrikler tarafından alaya alındığı, Saffat suresinde de müşriklerin; vahiyle, yeniden dirilişle, nübüvvetle ve mucizelerle istihza ettikleri belirtilmiştir. Furkan suresinde müşriklerin Hiz. Peygamber (sav)’in şahsıyla alay ettikleri ifade edilmiş ve “Allah’ın peygamber (sav) olarak gönderdiği bu mu?”

³⁴² Bayraklı, Tefsir, XX: 431.

³⁴³ Koç, s. 96.

³⁴⁴ Koç, s. 98.

³⁴⁵ İbn Mace, Taharet, 16.

³⁴⁶ Koç, s. 97.

dedikleri nakledilmiştir. Hz. Peygamber(sav)'in vahyin ilk dönemlerinde, bir gün rahatsızlandığı ve birkaç gün hasta olarak yattığı ve bu süreçte de kendisine vahiy gelmediği, bunun üzerine müşrik bir kadının kendisine gelerek "Galiba şeytanın seni terk etti. Baksana! İki üç gecedir yaklaşmıyor",³⁴⁷ diyerek Hz. Peygamber(sav)'le istihza ettiği kaydedilmiştir.³⁴⁸

Gazali, istihzayı; başkalarını hiçe saymak, horlamak, gülünç vaziyete düşürecek şekilde ayıplarına ve kusurlarına dikkat çekmek şeklinde tanımlamıştır.³⁴⁹ Bu da gülmenin bir başka boyutu olmaktadır.

1.2. Beden Diliyle Alay Ederler

"Müminler yanlarından geçerlerken birbirlerine kaş-göz işaretleri ile alay ediyorlardı" şeklindeki 30. ayetin ifade ettiği husustur. Buna göre ayet, "Onlar, müminlerle alay etmek ve onları ayıplamak için, kaş-göz işaretlerinde bulunuyor ve "Hele şunlara da bakın, nasıl kendilerini boş yere yoruyor, kendilerine bazı şeyleri yasaklıyor ve kesin olarak bilmedikleri bir mükâfat uğruna bütün lezzetlerden mahrum kalıyor ve canlarını tehlikeye atıyorlar!" dercesine kaş göz hareketi yapıyorlardı.

Yeteğamezun "kaş göz işaretiyle ayıplarlar" demektir. El-ğamz "kusur" demektir.

İman ile küfür, gerçek din ile sapıklık ve yüksek ahlak ile düşük ahlak bir arada olamazlar. Müminlere karşı alaylar; alay ve eğlenme, ayıplama, şahsiyetlerini zedeleme, İslam'a inandıkları için kınama, Müslümanları eğlence konusu yapma şeklinde yapılmaktaydı.³⁵⁰ Müminler onların yanından geçecek olsa, gamzeleriyle (kaş-göz hareketleriyle) alay ederlerdi. Şimdi ise kaş-göz yerine kalemler, karikatürler, yazılar, işten atmalar şeklinde hakaret etmektedirler. Bütün bedenlerini kullanarak aşağılamaktan çekinmemektedirler.³⁵¹ Yüce Allah sosyal ahlakı ayakta tutmak için, insanların yüzüne karşı ve arkalarından ayıplayarak, küçümseyerek onurları ile oynanmasını yasaklamaktadır. Hele de bu ayıplamanın ekonomik farklılıklar sebebiyle yapılması daha da ağır bir davranış olarak kabul edilmektedir.³⁵² "Ey inananlar, bir

³⁴⁷ Buhari, Kitabu't Tefsir, 93; Müslim, Kitab'ul Cihad ve's-siyer, 39.

³⁴⁸ Koç, s. 97.

³⁴⁹ Gazali, III: 293.

³⁵⁰ Zuhayli, XV: 421.

³⁵¹ Bayraklı, Tefsir, XX: 431.

³⁵² Bayraklı, Tefsir, XXI: 349.

topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar, kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnanıldıktan sonra fışk adı, ne kötü bir şeydir! Kim tövbe etmezse, işte onlar, zalimlerdir.” (Hucurât: 105/11)

Kur'an-ı Kerim'de müminler arasında iyilik ve takva emredilerek, kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek cahilliklerden sakındırmak ve müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek bir içtenlikle uygulamak için Hucurat suresinde, erkek ve kadın müminlerin birbirleriyle alay etmeleri, birbirlerine kusur isnat etmeleri ve birbirlerine kötü lakap takmaları kesin bir dille yasaklanmıştır.³⁵³

Genelde tüm insanların özelde ise müminlerin ilişkileri arasında en ufak bir kötülüğün bulunmasını istemeyen Yüce Allah bu davranışları yasaklamaktadır. Ayetler, ahlaki eğitimin temellerini atmakta, Kuran okulunun ahlaki eğitime verdiği öneme dikkat çekmektedir.³⁵⁴

Kuran okulu insanları küçümsemeyi, onlarla alay etmeyi, onların onurunu zedelemeyi, gönüllerini kırmayı ve aşağılamayı ahlak dışı davranışlar olarak görmekte ve bunun önlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun için de bir nefis ve duygu eğitiminin yapılmasını öngörmektedir. Bu eğitim yapılmadığı takdirde insanların cezalandırılacağına dikkat çekmektedir.³⁵⁵ Bunun sorumluluğu ise başta eğitimciler olmak üzere tüm insanlığa aittir.

Hümeze Suresinde ahlaki açıdan yanlış davranışlarda bulunan kimselerin mal tutkunluğunu Mutaffifîn Suresinde de görmekteyiz.

1.3. Şımarık Davranışlar Sergilerler:

Yüce Allah bu suçluların yani kâfirlerin iman edenlere karşı gülmeleri ve beden dilleriyle hakaret etmelerini açıkladıktan sonra ailelerine döndüklerinde nasıl bir tavır takındıklarını da açıklamaktadır. Ayetin bu kısmı şöyledir: “*Ailelerine döndükleri vakit alaylarından zevk duyarlardı*”.³⁵⁶ Bu, "içinde buldukları şirklerini, günahlarını ve zengin ve kudretli oluşlarını beğenerek dönerlerdi" demektir yahut da "Müslümanları

³⁵³ Yazır, VII: 204.

³⁵⁴ Bayraklı, Tefsir, XXI: 349.

³⁵⁵ Bayraklı, Tefsir, XXI: 350.

³⁵⁶ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 31. Ayet.

böyle kötü şekilde anmaktan zevk duyarlardı" manasındadır. Müslümanları gördüklerinde alay ettikleri yetmiyormuş gibi bunu ailelerine döndüklerinde de sürdürmekteydiler.

Fekihîn “zevk duyarak, şımarık, azgın, nimet ve rahat içinde olan kimseler” demektir ve mizahlı söz, latife anlamına gelen fükâhe kökünden türemiş fekih kelimesinin çoğuludur. Duhan 25-27. Ayetlerde ekonomik imkânların getirdiği zevk ve sefayı ifade etmektedir. Bu aynı zamanda, herhangi bir davranışın sonucunda elde edilen sevinci, zevki ve sefayı ifade etmektedir.³⁵⁷

Ayetlerde kullanılışı itibariyle halk, ahali, yakın akraba, aşiret, aile ve ehl-erbab anlamlarına gelen ehl kelimesi, Kur'an'da hem kitab kelimesinin başına gelerek kitaplı toplumları, yani kitab ehlini hem tebaayı, halkı, peygamberlerin gönderildiği sosyal çevreyi hem bir işin ehli ve erbabı olmayı, hem de akraba ve aileyi ifade etmektedir.³⁵⁸ Buradaki ehl, üyesi olunan ve Müslümanlığa karşı olan ulusal ve uluslar arası teşkilatlar anlamında alınmalıdır. Çünkü her fikrî, siyasî ve kültürel teşkilat bir aile konumundadır. Bazı teşkilatlar aileden daha güçlü ve işlevseldir. Üyeleri, müminlere karşı başardıkları bu alaylı saldırıdan dolayı bu teşkilatlar yoluyla ödüllendirilirler. Maide Suresi 2.ayetinde belirtildiği üzere bu teşkilatlar günah ve düşmanlık üzerine kurulmuşlar ve bu konuda yardımlaşmaktadırlar.³⁵⁹

1.4. Müslümanları Sapıklıkla İtham Ederler:

Yüce Allah Mutaffifin suresinde kâfirlerin Müslümanlarla alay etmelerinin 4. basamağını dille sataşmaya ayırmıştır. Bu durum ayette şöyle açıklanmaktadır: “Onları gördükleri zaman, *"Bunlar muhakkak ki sapıklar derlerdi"*³⁶⁰ "Bu müminler, gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği tam bilinmeyen bir mükâfat uğruna şu hazır dünya nimetlerinden istifade etmedikleri için, bir sapıklık ve yanlışlık içindedirler" şeklindeki düşünceleri ve çirkin davranışları ile haddi aşmaktaydılar.

“Bu müminler hayalî, aslı olmayan bir âlemdeki hayat için dünya nimetlerinden, zevklerinden uzak duruyorlar, ibadet ediyorlar, aç kalıyorlar, abdest alıp namaz kılıyorlar, zinayı ahlaksızlık sayıyorlar. Bunlar sapık insanlardır. Hayat bu

³⁵⁷ Bayraklı, Tefsir, XX: 432.

³⁵⁸ Okumuş, s. 68.

³⁵⁹ Bayraklı, Tefsir, XX: 432.

³⁶⁰ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 32. Ayet.

hayattır. Alabildiğine hayatın zevklerini tatmak gerekir. Doğru olan şey bize zevk verendir. Bir rüya âlemi için, dünyanın zevklerinden mahrum olmak sapıklıktır.” İşte kâfirler müminleri bu şekilde değerlendirir ve sapıklıkla itham ederlerdi.³⁶¹

Bugünde benzer düşüncede olan pek çok insanla karşılaşmaktayız. Bazıları kendi yapmadıkları ibadetleri başkalarının yapmalarından adeta rahatsızlık duyarak bir başkasının ibadet hayatına karışmaktadır. Özellikle akraba ve iş çevresi gibi yakın çevrelerde bir başkasının hayatına karışma ve yorumda bulunma durumları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bazen sokakta ya da alışverişte karşılaştığınız herhangi bir kimse dahi sizin yaşantınıza çok kolay müdahalede bulunabilmektedir. Bu kimselerle tartışmaya çalışmak ve kendinizi ifade etmek dahi yadırganabilmektedir. İnsanlar kendi yaşantılarına adeta bir set çekerek gözlerini ve eleştirilerini bir başkasına yöneltmekte, daima kusur aramaktalar. Oysa Yüce Allah’ın bizlerden istediği kendi içimize yönelmemiz ve daima kendi kusurlarımızı gözlemlememizdir. Kıyamet Suresi 14. Ayeti’nin ifade ettiği husus da budur: “*Artık insan kendi kendinin şahididir.*”

Din konusunda insanların sırf kendi kişisel görüşlerine göre başkalarını yargılama yetkileri yoktur; bu konudaki ölçü ve dayanaklar Allah tarafından konulmuş olup dini konulardaki eleştiri ve uyarılarda bu ölçü ve dayanaklara göre olmalıdır.³⁶²

Sabah akşam “ailelerine döndükleri vakitte zevk duyarak” sevinç ve neşe ile “dönerlerdi.” ayetinde belirtilen husus ise, aldanişın en ileri şeklidir. Çünkü onlar en büyük kötülükleri işlemekle birlikte, dünyada da kendilerini emin görüyorlardı. Sanki bahtiyar ve mutlu kimselerden olduklarına dair kendilerine Allah’tan yazılı bir belge ve eman gelmiş gibi davranıyorlardı. Onlar kendileri lehine hidayet üzere olduklarına, müminlerin de sapık olduklarına hükmetmişlerdi. Bu hükmü verirken Allah’a iftira ederek, herhangi bir bilgiye dayalı olmaksızın O’nun hakkında olmadık iddialarda bulunma cesaretini göstererek veriyorlardı. Aslında onların müminleri sapıklıkla itham etmeleri inatlarının yansımasıydı.³⁶³

Kâfirlerin müminleri sapık olarak nitelemeleri aslında müminlerin vücut aynasında kendilerini görmelerinden ibarettir. Bir bakıma bu sözleri kendilerini anlatıyordu. Tarih içinde kâfirlerin davranışlarına bir göz attığımız takdirde, onların daima kendinden emin bir tavır içinde olduklarına, adeta cennetin anahtarlarına

³⁶¹ Bayraklı, Tefsir, XX: 432.

³⁶² Kuran Yolu, V: 508.

³⁶³ Sadi, V: 481.

sahiplermiş gibi güven içinde yaşadıklarına şahit olmaktadır. Onlar bu gücü nereden bulmaktadırlar diye düşündüğümüz de batıl dahi olsa inançlarına olan sıkı bağlılıklarını ve toplum içindeki nüfuzlarını dikkate almalıyız. Elbette müminler daima korku ile ümit arasında, davranışlarını daima doğru yolda muhafaza etme gayretinde olmalı ve kendilerini ahiretteki şiddetli azaptan sakındırmalıdır. Ancak bu hiçbir zaman müminin inanmayanlar karşısındaki duruşunu etkilememeli, kaynağını Hak'tan alan manevi bir güvenle daima dimdik olmalıdır. Kâfirlerin batıl inançlarına olan bağlılıklarını ve duruşlarını, müminlerin inançlarında ve tavırlarında gördüğümüz takdirde dünyadaki dengeler çok daha farklı olacak ve Müslümanlar kâfirler karşısında ezilmeyeceklerdir.

Abduh bu durumu şöyle ifade eder: Yüce Allah bu âleme Hz. Muhammed (s.a.v)'i Peygamber olarak göndermek suretiyle rahmet buyurduğu zaman kavmin ileri gelenleri ve tanınmış şahsiyetleri sapıklık içinde ve kaba kuvvet görüşünde idi. Hak daveti gizli idi. Ona ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in sesi yükseliyordu. Sonra da nefsanî arzuları kalplerinde olan, hak yolunu silmemiş bulunan ve ona "Lebbeyk" deyip davetini kabul eden zayıflardan bazıları da onu fısıldıyor, ümit ettiklerine gizlice söylüyor ve korktuklarına bağırıyordu. Bilindiği gibi kendisini güçlü ve kalabalık olmakla kuvvetli ve yüce sayanlar, kendi huy ve mizaçlarına uymayan ve kuvvet ve sayıca kendisinden zayıf olduğu halde onu tanımadığı bir şeye davet eden kimselere gülerler. İşte Ebu Cehil, Velid b. Muğire, As b. Vail ve benzeri Kureyşlilerin hali de böyle idi. Bidatin yaygınlaştığı, fırkaların çoğaldığı ve batıl yollar içinde hakkın gizli kaldığı ve dinin manasının bilinmez olduğu ve insanlarda yiyip içmek, süs ve lüks, makam ve etiketlerle ilgili şeylerin dışında amele teşvik edecek rağbet kalmadığı, gayret ve çabalar yalancı şereflere takıldığı ve herkesin yapmadığı şeylerle övülmekten hoşlandığı ve kendilerinde eksiklik olan kimseler bu eksikliklerini olgun kişilerin değerini düşürmek suretiyle tamamlamak istedikleri zamanlarda da hep böyle olur. Hak sesi dinlemez, Hakk'a çağıranlarla alay eder ve küçümserler.³⁶⁴

Onlar sadece küçümseme ve alay etmekle kalmamış, müminlere yaptıkları işkenceleri zevkle seyretmişlerdir. Buruc Suresinin 6-7. Ayetleri geçmiş dönemde müminlere karşı yapılan işkenceleri anlatmaktadır. *“Onlar o ateş çukurunun etrafında oturmuş, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı.”*

³⁶⁴ Abduh, s. 47.

Bayraktar Bayraklı bu konuda görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir. “Geçmiştekiler müminlere yaptıkları ve yaptıkları çukurun etrafında toplanarak seyrediyorlardı, ama şimdi müminlerin önünde kazdıkları siyasi, sosyal, ekonomik ve dini çukurların etrafında medyadan seyrederek kendi kuruluşlarında toplanarak müminlere yaptıkları işkenceleri kahkahalarla kutlayıp anlatmakta ve seyretmektedirler.

Kâfirlerin davranışlarının farklı usulleri bulunmaktadır. Bir taraftan bombalar yağdırarak alevler saçan çukurlar açmakta, diğer taraftan açılığa terk ederek ekonomik; bölerek parçalayarak, yalnızlığa iterek siyasi; batıl mezhepleri öne çıkararak ve müminler arasında tefrika yaratarak dinî; müminleri kendi manevi değerlerinden ve kültürlerinden kopararak da kültürel çukurlar açmaktadırlar. İşte çeşitli şekillerde açtıkları bu çukurların etrafında oturarak müminlerin halini seyrediyorlar. Yüce Allah, asırlarca önce bunu haber vererek, geçmişte olanları günümüze ve geleceğe taşıyarak müminleri uyarmaktadır. Bizlere iman düşmanı olanların, hakka ters düşenlerin her nesilde olacağı ve onların bu çukurları müminlerin önünde açacaklarının uyarısını yapmaktadır. Bu çukurlara düşmemenin yolu aklını kullanmak, düşünmek, bilgiyi elde etme sevdasına tutulmak, bilgiyi teknolojiye çevirmek, bilgi üstünlüğünü elde etmek ve ekonomik üstünlüğe sahip olmaktan geçmektedir.”³⁶⁵

“Bütün bunları gerçekleştirebilmek için çalışmak, çalışmak ve yine çalışmanın gereğini anlayıp hayata geçirmek gerekiyor. Çalışmadan, kâfirlerin oluşturduğu ateş çukurlarına düşmeden geçmek mümkün değildir. Müminlerin düşmanları, müminlerin eline sabaha kadar çekecekleri tesbihleri ile kazdıkları çukurun içine attılar. Filmlerini çekip oynattılar, kendileri de koltuklarına kurulup kahkahalarla seyrettiler ve hala da seyretmektedirler. Sebe suresinin 13. Ayetinde olduğu gibi çalışmanın bir şükür ibadeti olduğunu din âlimleri halka öğretselerdi, namazda tahiyeye oturunca ayağın alacağı şekil üzerinde durdukları kadar çalışmanın ibadet olduğu ilkesi üzerinde dursalardı, mezarların başında ölümlere telkin verdikleri kadar insanlara Kuran’ın anlamını ve onun hedeflerini öğretselerdi, Kuran’ı okuma şekline verdikleri önem kadar, Kuran’ın akla, düşünceye, bilgiye ve çalışmaya verdiği önemi beyinlere kazısalardı, haccın ana farzlarının dışında kalan ve haccın ruhu ile ilgili olmayan meseleler üzerinde durup yazdıkları kitaplar kadar Kuran’ın orta millet olup dünya problemlerini çözmenin önemi ve yolları üzerinde dursalardı ve bu uğurda kitaplar yazsalardı, beşeri görüşlere ve içtihatlarına verdikleri önem kadar Kuran’a önem verselerdi ve Kuran’a sırtlarını

³⁶⁵ Bayraklı, Tefsir, XXI: 23.

dönmeselerdi müminlerin önünde bu ateş çukurları kazılmayacaktı ve onlar da kazamayacaklardı. Mülk suresinin 22. Ayetinde geçtiği gibi yüzüstü sürünen insanla, dimdik ayakta ve doğru yolda yürüyen insanın farkı anlatılsaydı ve Mülk 10'da geçtiği gibi bunun farkının "aklını kullanmak" olduğu anlatılsaydı, müminler ateş çukuruna düşmeyecek, kâfirler de onların etrafında oturup kahkahalarla seyretmeyeceklerdi.³⁶⁶

Onlar bu tavırlarını öylesine benimsemişlerdi ki kendilerini müminlerin amirleri olarak görmekteydiler. Müminleri sürekli gözlemlemekte ve sürekli onların açıklarını aramaktaydılar. Buldukları boşlukları ustalıklı değerlendirerek Müslümanları ezmek ve zayıf düşürmek için ellerine geçen en küçük bir fırsatı dahi kaçırmamaktaydılar. Yüce Allah onların bu tavırlarını şu şekilde ifade etmiştir: *"Hâlbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi."*³⁶⁷

Razi'ye göre "Allah, bu kâfirleri, müminlerin hallerini araştıran, hak-batıl, yaptıkları bütün işleri inceleyen, böylece de onların inancını sapıklık diye addedip, onları ayıplayan vazifeliler olarak göndermemiştir. Aksine kâfirler de, kendilerini düzeltmekle emrolunmuş kimselerdir."³⁶⁸

Yüce Allah, bu kâfirleri müminleri yanlış yola düşmemeleri için koruyucu görevi ile görevlendirmedini söylemektedir. Sanki onlara "gidin, insanlar mümin oluyor, mümin olmakla yoldan çıkıyorlar, sapıtıyorlar, dalalet düşüyorlar, onları kollayın, onlara mani olun, yoldan çıkmalarını engelleyin, onları bu sapıklığa karşı eğitin, bilgilendirin, rehberlik edin" denmiştir. Aslında kâfirlerin müminleri sapık, yoldan çıkmış olarak görmeleri, müminlerin vücut aynasında kendilerini görüp değerlendirmelerinden başka bir şey değildir. Kâfirlerin müminlerle alay ederek onları sapıklıkla suçlamaları aslında kendi kendileriyle alay etmeleri ve kendilerini sapık olarak değerlendirmeleridir.³⁶⁹

Hayat dizginini nefsin ve şeytanın eline teslim edenler, şehevî hazlarının önüne çıkan her engelden tiksiniyorlar ve kendileri için rahmet ve şifa olan bu engellerden uzak dururlar aynı zamanda bu engelleri koyanlara da düşman olurlar. Ve düşmanlıklarını söz ve davranışlarıyla izhar ederler. Oysa engel denilen uyarılarda, sınırları belirleyen öğütlerde düzen, denge, huzur ve saadet vardır. Kıyamet gününde ise durum tersine

³⁶⁶ Bayraklı, Tefsir, XXI: 23-24.

³⁶⁷ Mutaffifin Suresi. Kur'an. 33. Ayet.

³⁶⁸ Razi, XXII: 585.

³⁶⁹ Bayraklı, XX: 433.

dönecek, bu kez iman edenler kâfirlerin, nefislerine esir olup dünya hayatlarını bir hiç uğruna tüketenlerin sefil ve perişan haline bakıp güleceklerdir.³⁷⁰

Kâfirler müminlere bu dünyada yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceklerdir. Her davranışın bir sonucu vardır. İnsanlar yaptıkları davranışların sonuçlarıyla bir gün mutlaka karşılaşacaklardır. Bu, çocuklarımıza mutlaka öğretilmesi gereken önemli bir ilkedir.

2. KÂFİRLERİN AHİRETTEKİ DURUMLARI

Kâfirlerin durumu ise ahirette şu şekilde olacaktır: *“O günü yalanlayanların; hesap ve ceza gününü yalanlayanların vay haline!”*³⁷¹ *“Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır. Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir. Sonra da onlara, “Yalanlamakta olduğunuz işte budur” denecektir.”*³⁷²

Bayraktar Bayraklı bu konuda şunları söylemektedir: “Bu insanların dünyada yaptıkları davranışlar, gönüllerine pas bağlamıştır³⁷³, daha sonra bu pas Allah’ın öğüdü ile gönülleri arasında bir perde oluşturmuştur. Mahşerde de bunlar ile Rableri arasında bir perde olacaktır. Bu perdeleme olayı, kalbin anlayışını perdeleyen bir engel olmaktadır. Bu ayeti, Al-i İmran Suresi 77. ayeti ile açabiliriz: “Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara rahmet nazarı ile bakmaz, onları arındırmaz.” Bu muameleyi belirleyen ise insanın davranışları olmaktadır.”³⁷⁴

Cehennemliklerin durumunu anlatan, Ebu'd-Derda'dan nakledilen bir hadiste "Resûlullah (a.s.) buyurdular ki:

"Cehennem ehline açlık musallat edilir. Bu, içinde buldukları azaba eşit dereceye ulaşır. Açlığa karşı yardım talep ederler. Onlara besleyici olmayan ve açlığı gidermeyen darî' (denen dikenli bir ot) verilir. Tekrar yiyecek isterler, bu sefer de boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek ile imdat edilir. (Bu da boğazlarında takılır kalır, ne ileri geçer, ne de geri gelir.) Derken, dünyada iken, bu durumda, bir içecek ile takılan lokmaları kaydırıldıklarını hatırlarlar ve bir içecek talep ederler. Kendilerine demir

³⁷⁰ Yıldırım, XIII: 6669.

³⁷¹ Mutaffin Suresi. Kur'an. 11-12. Ayet.

³⁷² Mutaffin Suresi. Kur'an. 15-17. Ayet.

³⁷³ Mutaffin Suresi. Kur'an. 14. Ayet.

³⁷⁴ Bayraklı, Tefsir, XX: 423.

kancalar bulunan kaplarda kaynar sular verilir. Bu kaplar, yüzlerine yaklaştırılınca, yüzlerini dağlayıp atar. Su karınlarına girince, içerilerini param parça eder. Bu sefer de:

"Cehennem'in bekçilerini çağırın, ola ki azabımızı biraz hafifletir!" derler. Onları çağırırlar. Onlar gelince:

"Size peygamberleriniz bu halleri açıklayan haberleri getirmemiş miydi?" derler. Onlar:

"Evet, getirmişti (ama dinlemedik)" derler. Bunun üzerine, bekçiler:

"Siz isteyin durun! Kâfirlerin istekleri (burada) boşadır!" derler" (Gâfir 50). Cehennemlikler bekçilerden ümidi kesince:

"(Cehenneme görevli melek) Malik'i çağırın!" derler. (Malik gelince):

"Ey Malik, (söyle de) Rabbin bizim hakkımızda ölüme hükümsin!" derler. Malik de onlara:

"Hayır! (Siz burada canlı olarak ebedi) kalıcılırsınız!" diye cevap verecektir." (Zuhruf 77).

(Hadisin ravilerinden) Ameş der ki: "Bana bildirildi ki, cehennemliklerin Malik'e yalvarmaları ile Malik'in onlara verdiği cevap arasında bin yıllık zaman geçecektir. Cehennemlikler, bu sefer aralarında:

"Rabbimize dua edin, sizin için O'ndan daha hayırlı kimse yok!" diyecekler ve hep birlikte şöyle yakaracaklar:

"Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galebe çalmıştı, biz gerçekten sapıtmış kimselerdik. Ey Rabbimiz bizi bundan çıkar. Eğer (yine) küfre dönersek artık hiç şüphesiz ki zâlimlerden oluruz" (Mü'minûn 106-107). Rab Teala, onlara: "Cehennem'in içine yıkılıp gidin! Bana bir şey söylemeyin!" diyecektir." (Mü'minûn 108).

Resûlullah devamla dedi ki: "Bu cevap üzerine, cehennem ehli her çeşit hayırdan ümitlerini keserler; hıçkırmaya, pişmanlık duymaya, dövünüp yırtınmaya başlarlar."³⁷⁵

³⁷⁵ Tirmizi, Cehennem 5.

Cehennemi vasseden hadislerden biri de şudur:

"Rasulullah (s.a.v) bize şöyle buyurmuşlardı: "Cehennemin kıyısından büyük bir taş bırakılmış, bu taş yetmiş yıl aşağı doğru düştüğü halde dibine ulaşamamıştır."

Hız. Ömer de: "Ateşi çok zikredip hatırlayın. Zira onun harareti pek şiddetlidir; derinliği çok fazladır, çengelleri demirdendir" buyurmuştur.³⁷⁶

Bu yalancılar âlemlerin Rabbi huzurunda divan duracakları günde Rablerini göremeyeceklerdir. Çünkü kötü amelleri sebebiyle kalp aynaları kararmıştır. Kalpleri, İlahi tecellinin nurunu gösteremeyecektir. Güzel amel sahiplerinin kalp aynalarının parlaklığı ise İlahi nurun tecellisini kalp ve gözlerinde aksettirecektir.³⁷⁷

Onların bu yalanlamaları ve dolayısıyla Allah'ın ayetlerine hakaret etmeleri, onları alevli ateşe götürecektir. Aslında "inkâr" inkârcı insanın gönlünde cehennem ateşini tutuşturmuştur. Bu insanlar cehennemlerini dünyadan ahirete taşımaktadırlar. Ateşe girdiklerinde "yalanladığınız budur" denmesi, yalanlamanın ateş olduğu bilincinin verilmesidir. "Yargı gününü, Allah'ın ayetlerini yalanlamak, inkâr etmek ateştir" uyarısını vermek, Kur'an okulunun temel derslerinden biridir. Amellerin kaybolmadığı, bir kitapta yazılıp kodlandığı ve mühürlendiği uyarısı çok önemli bir açılamadır.³⁷⁸

Yüce Allah Mutaffin suresinin son ayetlerinde mahşerde müminlerin kâfirlere karşı tutumunu ele almaktadır. Ayetler şöyledir: *"İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler. Koltuklar üzerinde (etrafı) seyrederek. Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?"* derler.³⁷⁹

Cenabı Hak, müminlerle alay eden müşriklerin davranışlarını açıkladıktan sonra gururları ayaklar altına alınan müminleri teselli ediyor. Her şeyin açığa çıktığı ahiret gününde gülen tarafın müminler olacağını ilan ediyor.

³⁷⁶ Tirmizi, Cehennem 2.

³⁷⁷ Bursevi, IV: 538.

³⁷⁸ Bayraklı, Tefsir, XX: 424.

³⁷⁹ Mutaffin Suresi. Kur'an. 34-36. Ayet.

Ancak buradaki gülme mağrur ve cahilane bir gülme değil, dünyada iken Cenabı Hakkın nimetlerine ulaşacakları ve düşmanlarının hüsrana uğrayacaklarına kesin inanma sonucu ortaya çıkan bir sevinç gülüşüdür.³⁸⁰

36. ayet, istihza yoluyla söylenen bir sözdür. Buna göre mana, tıpkı, Firavun'a söylenen "Haydi tad (azabı). Hani sen (dünyada iken), aziz idin, kerim idin"(Duhân. 49) ayeti gibidir. Bu söz müminlerin sevincini daha da arttırmaktadır. Bu söz müminlerin büyüklüğünü, düşmanlarının ise hakir oluşunu göstermektedir.³⁸¹

Bir başka ayette ise “*Yıkılıp gidin içerisine. Benimle konuşmayın. Çünkü kullarımdan bir zümre vardı ki; onlar Rabbimiz, inandık, artık bağışla bizi, merhamet et bize. Sen, merhamet edenlerin en hayırlısıdır, diyordu. Siz ise onları alaya alıyordunuz. Öyle ki size Benim zikrimi unutturdular. Siz, onlara hep gülüyordunuz. Sabrettiklerinden dolayı bugün onları mükâfatlandırdım. Doğrusu onlar, kurtuluşa erenlerin kendileridir.*”³⁸² buyrulmaktadır. Bu, onların bu dünyada yaptıklarının karşılığıdır. Ve bu durumdan kurtuluşları da olamayacaktır. Bu sebeple Kur’an’ı Kerim, insanları daha bu dünyada iken sürekli olarak uyarmaktadır.

Kuran-ı Kerim’in genel teması iyilik yapmaya meyilli insan zihniyeti oluşturmaya yöneliktir. Bu sebeple Kuran-ı Kerim iyilik mefhumunu ayakta tutup hayata geçirebilmek için her şeyden önce iyiliğin kötülüklerin önüne geçilmesini istemektedir.³⁸³ İyiliklere sonsuz mükâfat vermek bir ihsandır. Yapılan iyiliğe daha fazlasıyla karşılık vermek iyilikleri çoğaltırken, kötülüklere verilen karşılıklar zulmün önlenmesi için misli misline olmalıdır.³⁸⁴

Kötü amellere verilen ağır ve korkutucu cezalar, azgın duyguların sevk edeceği aşırılıkları itidale çekerken, iyi amellere verilen güzel cezalarda insanlığı tembellikten kurtararak hayırlı işlere sevk eder.³⁸⁵

Ayetin asıl amacı, kâfirlerin müminlerle alay etmelerinin kötülüğünü anlatmak; zayıf insanların haline gülenlerin, bir gün kendilerinin de gülünecek bir hale düşeceklerini belirterek bu çirkin hareketten sakındırmak ve uyarmaktır. Dünyada

³⁸⁰ Abduh, s. 49.

³⁸¹ Razi, XXII: 585.

³⁸² Müminun Suresi. Kur’an. 108-111. Ayet.

³⁸³ Kesler, s. 82.

³⁸⁴ Gürbüz, s. 115.

³⁸⁵ Gürbüz, s. 113.

kâfirler müminlerin üstüne gülüyorlardı. Ahirette de müminler, kâfirlerin üstüne güleceklerdir. Ceza ancak yapılan işin dengi olur. Herkes yaptığına tam uygun cezayı bulur. “*Kâfirler yaptıklarıyla cezalandılar mı?(Mutaffifin Suresi 36.ayet)*”³⁸⁶

Mutaffifin Suresine ölçü ve tartıyı doğru kullanmayıp hile yapanlar uyarılarak başlanmış, dünya hayatında müminleri ve onların Hakk’a ibadet ve teslimiyetini alay konusu edinen inkârcı sapıkların kıyamet günü alay konusu olacağı haber verilerek sure noktalanmıştır.³⁸⁷

3. İYİLERİN AHİRETTEKİ MÜKÂFATLARI

Surede önce Cehennemlikler anlatılmış ve bu konuda uyarılarda bulunularak sakındırma metodu kullanılmış, daha sonra da Cennetlerin mükâfatları anlatılarak teşvik metoduna geçilmiştir. Cenabı Hak Ebrar sınıfının derecesini anlattıktan sonra, sonraki ayetlerde de Na’im cennetinin nimetlerine karşı, inananların iştahını kabartarak ve bu nimetleri kazanmaya teşvik ederek cennetteki konumlarını ve durumlarını tasvir etmektedir. Yüce Allah ‘illiyinde olan iyilerin ödülleri şöyle açıklamaktadır:

*“Şüphesiz iyi kimseler, Na’im cennetindedirler. Koltuklar üzerinde, (etrafi) seyrederek. Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün. Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar. O içeceğin katkısı tesnimdir. Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler.”*³⁸⁸

22.ayette Cenabı Hak nimetlerini sergilemektedir. Bu ayetten sonra gelen her ayet bir önceki ayetin adeta mütereddit ve mücmel yönlerini açıklamaktadır. İyi insanların içinde yüzdüğü nimetler sonraki ayetlerde beyan edilmektedir.³⁸⁹

Onların gidecekleri yer, İnfitar Suresi 13. ayetiyle “Şüphesiz iyiler Naim cennetindedirler.” buyrulmuş ifade edilmektedir.

“Allah’ın nimetlerinin sergilendiği ve peygamberlerin gitmek istediği cennete, “na’im cenneti” denmektedir. Bu insanlar, bu dünyada sahip oldukları nimetlerin şükürünü tam anlamı ile yapmışlardır. Dolayısıyla na’im cennetlerine varis olacaklardır.

³⁸⁶ Ateş, X: 374; Kuran Yolu, V: 508.

³⁸⁷ Yıldırım, XIII: 6669.

³⁸⁸ Mutaffifin Suresi. Kur’an. 22-28. Ayet.

³⁸⁹ Meragi, X: 80.

Na'îm cennetinde koltukların üzerine oturup her tarafı seyredeceklerdir. Cennetin manzaralarını seyredecekleri gibi, kötülerin durumunu da seyredeceklerdir. Çünkü bu insanlar dünyada Allah'ın yarattıklarını O'nun kudretine tanıklık edercesine ibret dolu nazarlarla seyretmişlerdi. Aynı zamanda Kıyamet 14'te olduğu gibi kendi iç âlemlerini seyredip gözlemlemişler ve hatalarını fark etmişlerdi. İşte bu gözlem na'îm cennetinde başka bir gözleme dönüşecektir."³⁹⁰

Cenabı Hakk'ın nimetleri sonsuzdur. Bu sebeple burada zikredilenler sınırlıdır, sonsuz bir sonla kayıtlamak istenmemiştir. Ancak önemli görülen birkaç örnek zikredilmiştir. Cenneti tasvir eden Peygamberimiz (s.a.v)'in rivayetlerinden birkaçı şu şekildedir.

"Hz. Musa aleyhisselâm Rabbine sordu:

"Derece itibarıyla cennet ehlinin en düşüğü nasıldır?" Rab Teâla buyurdu: "O, cennet ehli cennete dâhil edildikten sonra gelecek olan bir adamdır ki kendisine:

"Cennete gir!" denilir. Adam:

"Ey Rabbim nasıl gireyim. Herkes yerlerine yerleşti, mekânlarını tuttu!" der. Ona şöyle denilir:

"Sana dünya meliklerinden birinin mülkü kadar mülk verilmesine razı mısın?"

"Rabbim, razıyım!" der. Rab Teâlâ:

"Sana bu verilmiştir. Onun misli, onun misli, onun misli, onun misli de."

Adam beşincide:

"Ey Rabbim razı oldum (yeter!)" der. Rab Teâlâ:

"Bu sana verildi, on misli daha verildi. Ayrıca gönlün her ne isterse, gözün neden zevk alırsa, sana hep verilmiştir!" buyurur. Adam:

"Rabbim razı oldum(yeter!)" der. (Hz. Musa sormaya devam eder):

"Ya derecesi en üstün olan (nasıldır)?"

³⁹⁰ Bayraklı, XX: 426.

"İşte irade ettiklerim bunlardı. Onların keramet fidanlarını kendi elimle diktim ve üzerlerine mühür vurdum. Onlara hazırladığımı, ne bir göz görmüş ne bir kulak işitmiştir, hiçbir beşerin hayaline de gelmemiştir."³⁹¹

Bir başka rivayette Sad İbn Sad anlatıyor: "Ey Allah'ın Rasûlü dedim, insanlar neden yaratıldı?"

"Sudan!" buyurdular.

"Ya cennet?" dedim, o neden inşa edildi?"

"Gümüş tuğladan ve altın tuğladan! Harcı da kokulu misk. Cennetin çakılları inci ve yakuttan, toprağı da zâferandır. Ona giren nimete mazhar olur, eziyet görmez, ebediyet kazanır, ölümle karşılaşmaz. Elbisesi eskimez, gençliği kaybolmaz."³⁹²

"Cennette, yay kadar bir yer, güneşin üzerine doğduğu veya battığı şeyden (dünyadan) daha hayırlıdır."³⁹³

Bir hadisi kutsi de "Allah Teâlânın "Salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladığı"³⁹⁴ ifade edilmiştir. Ebu Hureyre de ilaveten şu ayeti örnek vermiştir:

"Dilerseniz şu ayet-i kerimeyi okuyun. "Yaptıklarına karşılık Allah katında onlar için göz aydınlığı olacak ne mükâfatların saklandığını kimse bilemez" (Secde 17).

"Şüphesiz iyi kimseler, Naîm cennetindedirler. Koltuklar üzerinde, (etraftı) seyredelerler." ayetinde odalardan, divanlardan, yeme içmeden ve bineklerden bahsedilmektedir. Koltuk, sedir ve divanın zikredilmesi, mekân nimetinin diğer nimetlerden önce geldiği şeklinde yorumlanabilir.³⁹⁵ İnsanların önceliği barınacak bir yer bulmak ve kendini güvende hissetmektir. Psikolojik araştırmalar bunun önemini ortaya koymaktadır.

Bu ayetlerde ortaya koyulan nimetler, Allah Teâlâ'nın kudretinin tezahürü olacaktır. Bunu dünya nimetleri ile kıyaslayarak tam manasıyla idrak etmemiz mümkün

³⁹¹ Müslim, İman 312; Tirmizi, Tefsir, Secde.

³⁹² Tirmizi, Cennet 2.

³⁹³ Buhari, Bed'ü'l Halk 8, Tefsir Vakıa 1; Müslim, Cennet 6; Tirmizi, Cennet 1.

³⁹⁴ Buhari, Bed'ü'l Halk 8, Tefsir Secde 1, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2; Tirmizi, Tefsir.

³⁹⁵ Meragi, X: 80.

değildir. Ancak bu nimetlerin dünya nimetlerine kıyaslanmasıyla zihnimizde bir portre çizilmekte ve tahayyülümüz gelişmektedir.

3.1. Nimetlerin Yüzde Tezahürü

Bu hali ifade eden 24. Ayet şöyledir: “*Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün.*” Cennet ehlinin nimetlerin parıltısı yüzlerine vuracaktır. Zaten dünya nimetleriyle ahiret nimetlerinin arasındaki fark da buradadır. Dünya nimetleri bedende fizyolojik ve maddi tesirler bırakırken Ahiret nimetleri yüzü nurlandırır, bedende manevi, psikolojik rahatlık ve sevinç pırıltıları bırakır.³⁹⁶

Bu ayeti Fetih Suresi’nin 29. Ayeti ile değerlendirdiğimizde ifadelerin manası daha net anlaşılacaktır: “*Muhammed, Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah’tan lütuf ve rıza isterler. Onların alametleri yüzlerindeki secde izidir.*” Allah’a karşı ibadetlerini yerine getirmeleri, onların yüzlerine bir nur olarak yansımaktaydı. Bu dünyada yansıyan bu nur, öteki âlemde na’îm cennetinde de yansiyacaktır.³⁹⁷

Bakara 273. Ayette belirtildiği gibi, bu insanlar bu dünyada sahip oldukları nimetlerden ihtiyaç sahiplerini istifade ettiriyor, onları memnun edip yüzlerindeki kasveti gideriyorlardı. İşte bu nimetler na’îm cennetinde, onların yüzündeki mutluluğu oluşturacaktır. Yardımları ile fakirleri, yetimleri mutlu edenler, ahirete na’îm cennetinde mutlu olacaklardır.³⁹⁸

“*Her toplumun kendine özgü bir hayat anlayışı vardır. Ancak, siz hayırda yarışınız.*”³⁹⁹ Ayet, şer ve şer üretenlerin ortadan kalkması için hiç zaman kaybetmeden iyilik üretilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İyilik, güzellik ve adalete işlerlik kazandırmak ihmale gelmez. Aksi takdirde yeryüzünde kötülükler çoğalır ve her yanı kuşatır. Kuran’ın eşsiz ifadesiyle kötülükler ancak iyiliklerle ortadan kaldırılabilir.⁴⁰⁰ Dünyada iyiliği yayanlar ahirette de iyilik ve güzellikle karşılaşacaktır.

³⁹⁶ Öziş, s. 80.

³⁹⁷ Bayraklı, XX: 426-427.

³⁹⁸ Bayraklı, XX: 427.

³⁹⁹ Bakara Suresi. Kur’an. 148. Ayet.

⁴⁰⁰ Başkurt, Din Eğitime Dair, s. 101.

Görüldüğü gibi Yüce Allah iyilerle kötülerini mukayese etmekte, kötülerini anlatırken cezanın caydırıcı özelliğine, iyileri anlatırken de ödülün teşvik edici niteliğine dikkat çekmektedir. Kötülerden sonra iyileri ele alması ve bunu Kuran'ın her yerinde bir metot olarak kullanması insanın psikolojisinde var olan ritim psikolojisini⁴⁰¹ takip etmiştir. Yani Yüce Allah kötüyü anlatırken hemen ardından iyiyi gündeme getirerek insanın karamsarlığını önlemekte ve ona bir çıkış kapısı sunmaktadır.

Hak Teâlâ iyi kimselere ahirette yapacağı ikramları dile getirince, bundan sonra o kâfirlerin, iyilere dünyada iken yaptıkları muamelelerin kötülüklerinden, onlarla alay edip, onlara gülüşlerinden bahsetmiş, daha sonra da bu işin kâfirler için tersine döneceğini beyan etmiştir. Bundan maksat müminleri teselli etmek ve onların kalplerini güçlendirmektir.⁴⁰²

Allah Teâlâ 29-36.ayetlerde bir taraftan surenin sonunu bağlarken, diğer taraftan da son bir kere daha teşvik ve sakındırmasını yapmıştır. Müminlere cennetin ve nimetlerinin olduğunu haber verip kullarını kendisine iman etmeye ve salih ameller işlemeye teşvik etmiştir. Kâfirlere ise küfür ve isyanlarından dolayı cehennemde olacakları haber verilerek küfürden sakındırılmışlardır.⁴⁰³ Böylelikle surenin nihayetinde adeta dünyadan ve ahiretten bir sahne gözlerimizin önüne serilmiştir.

4. CEZA VE MÜKÂFAT KONUSUNDA KURANÎ PRENSİPLER

Yüce Allah daima cezaya götüren davranışları önceden bildirerek uyarma ve doğru davranışları göstererek teşvik etme metodunu uygulamaktadır. İnsanlara yanlış davranışlarının nedenlerini açıklamakta, bu davranışların ahiretteki sonuçlarını belîğ ve açık bir şekilde ifade etmekte ve nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mutaffifin suresinde de bunun örnekleri görülmektedir. Yanlış davranışlar olan ölçü ve tartıda hile yapmak ve din gününü yalanlamanın, açıkça cehennem azabına götüreceği vurgulanmış ve bu durumlardan sakındırılmaya çalışılmıştır. İster evde ister okulda, eğitimde de izlenmesi gereken metot budur.

⁴⁰¹ Ritim psikolojisi, ayetlerin inişinde insan psikolojisinin esas alınmasıdır.

⁴⁰² Razi, XXII: 585.

⁴⁰³ Ebubekir Cabir El-Cezairi, **Eyseru't Tefasir (En Kolay Tefsir)**, çev. Ziya Eryılmaz, İstanbul: Mektup yay, ts., X: 288.

İnsan hayatının her safhasında mükâfat motivinin etkisi altında kalır.⁴⁰⁴ Ödüllendirmenin, cezalandırmaya oranla daha etkili bir motiv olduğu tespit edilmiştir. Ceza ise istenmeyen davranışlara mani olabiliyor, en azından azaltabiliyorsa etki gücüne sahip demektir.⁴⁰⁵ Bu sebeplerle Kur'an'da cezalandırma metoduna yanlış davranışlardan sakındırma amacıyla başvurulmuş, hemen ardından da teşvik amacıyla ödül motivi devreye sokulmuştur.

Yüce Allah daima insanlar için saygı dolu ifadeler kullanmış, asla onları küçük düşürücü ve rencide edici ifadelerle hitapta bulunmamıştır. Kuran'ın genel çerçevesi bu mahiyette olup, inanmayanlara dahi onlara yardımcı olmak isteyen ve onlara el uzatan bir tarzla hitap edilmiş, kalpleri kazanılmaya çalışılmıştır. Peygamberimiz ve en büyük rehberimiz olan Hz. Muhammed de daima muhatabına hoş sözlerle ifade etmiş, kişiliklerine olan saygısını daima muhafaza etmiştir. Kimseyi kırdığı, her hangi birine değil hakaret, sert bir sözle dahi karşılık verdiği görülmemiştir. Bu durum, rehberlerimiz olan Kur'an ve sünnetin muhataba saygı konusunda bizlere gösterdiği güzel örneklerdir.

Eğer kişi örnekle yola gelmiyorsa öğüt verilip, hayra çağrılarak kabul edebileceği düşüncesiyle uzun bir süre sabretme yoluna gidilmelidir.⁴⁰⁶ Yeri geldiğinde ikna metodu uygulamak, kişiyi dinlemek ve ona konu üzerinde düşünme fırsatı vermek de doğru bir davranış şeklidir.⁴⁰⁷ Bu ilkeler bize ceza konusundaki yaklaşımımızda yol göstermektedir.

Kur'an'da ceza konusunda getirilen prensiplerden biri de yapılan bir hatayı cezalandırma hareketinin eğitim değeri taşıyabilmesi için, ceza, hatanın misli veya benzeri olması ilkesidir. Ceza kesinlikle hatayı aşmamalıdır. Daha iyi sonuç verecek olan hareket ise, sabredip, o hatayı affedebilmektedir. Cezaya bu şekilde esnek bir ölçü konması onun karakteristiğinden gelmektedir. Cezanın yapısı bizi esnek bir tutuma mecbur etmektedir. Bundan dolayı Kur'an'da mutlak ceza veya mutlak af diye bir ölçü konmamıştır. Eğer bireyin eğitimine yararı olacaksa bir ceza verilmeli, aksi takdirde af yoluna gidilmelidir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Abdurrahman Dodurgalı, **İbn Sina Felsefesinde Eğitim**, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995, s. 176.

⁴⁰⁵ Fersahoğlu, s. 77.

⁴⁰⁶ Musa Kazım Gülçür, **Kur'an da Karakter Eğitimi**, İstanbul: Işık Yayınları, 1994, s. 89.

⁴⁰⁷ Bayraktar, Mehmet Faruk. "Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, 1994, s. 98.

⁴⁰⁸ Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, İstanbul: İFAV Yayınları, 1996, s. 107.

Ancak mutlaka ceza verilecekse bu cezanın etkili olanı, ceza verilen kişinin ruhunda iz bırakan, onu bir daha aynı hareketi yapmaktan alıkoyanıdır.⁴⁰⁹ Aynı zamanda ceza suçla orantılı, suça uygun ve suç miktarında olmalıdır. Cezanın başka kişiler için ibret alınacak bir nitelik taşıması da önemlidir. Böylece, bir kişiye verilen ceza, herkes için caydırıcı bir mahiyet kazanmış olur.⁴¹⁰ İşlenecek suçlara verilecek cezalar önceden bildirilmelidir. Böylece ceza, caydırıcılık unsurunu, uygulamadan önce kazanmış olacağı gibi, özellikle disiplinin sağlanmasında daha etkili olmuş olur.⁴¹¹ Suç bulunmaksızın, sadece disiplin amacıyla ceza uygulanmamalı; bu doğrultuda, ceza suça denk olmalı ve işleyen herkese uygulanmalıdır.

Birey bir davranışından dolayı cezalandırılmadan önce muhakkak onun eğitici tarafından o konuda bilgilendirilmiş ve özendirilmiş olması şarttır.⁴¹² Kur'an'ın üslubuna baktığımızda bu metodun uygulamalarına rastlamaktayız. Kur'an'da önce doğru davranışlar öğretilmiş, o konudaki yanlış davranışlar konusunda da uyarılarda bulunulmuştur. Cezaya sebep olacak davranışlar tek tek zikredilerek gerekli bilgilendirilme yapılmıştır.

Ceza, ancak hata olduğu bilinerek şuurlu olarak yapılan hareketlere verilmektedir. Cezalandırılan kişi, olumsuz davranışının sonuçlarını yaşayacak şekilde cezalandırılmalıdır.⁴¹³ Daha dünyada iken bireyler bu konuda bilgilendirilerek ahiretteki akıbetleri konusunda açıklamalarda bulunulmuştur. Cezalandırılmalarda şuur ve bilinçle hareket etme esas alınmış, kasıtsız ve unutarak işlenen suçlardan mesul olunmayacağı bildirilmiştir.

Mükâfat, iyi davranışların tekrarlanarak alışkanlık haline gelmesinin saikidir. Bireyde gördüğümüz olumlu davranışları tekrarlatılarak alışkanlık haline getirmede mükâfat vaat etmek ve gerektiğe vermek etkili bir yoldur. Zaten mükâfatın özü, iyi davranış ile sevinç duygusu arasında bir bağ kurmak ve bu bağı devam ettirmektir. Bu bağ kurulacaksa mükâfata başvurulur.⁴¹⁴ Bazen daha işin başında iken elde edilecek sonucun mükâfatı bildirilmeli, insanın buna göre davranışı temin edilmelidir.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 191.

⁴¹⁰ Dodurgalı, İbn Sina Felsefesinde Eğitim, s. 177.

⁴¹¹ Banu Güner, "İnsan Davranışlarını Yönlendirmede Kur'an'da Ödüllendirme Motivleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2001, s. 22.

⁴¹² Dodurgalı, İbn Sina Felsefesinde Eğitim, s. 176.

⁴¹³ Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s. 103.

⁴¹⁴ Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, s. 97.

⁴¹⁵ Dodurgalı, İbn Sina Felsefesinde Eğitim, s. 176.

Nitekim Yüce Allah bu uygulamayı sıklıkla kullanmakta, Yüce Kitab'ın pek çok yerinde cennetteki mükâfatlar önceden zikredilerek, bunların kazanılması yönünde teşvikte bulunmaktadır.

SONUÇ

İncelediğimiz Surede yer alan ilk ayetlerin iniş sebebi Medine halkının ölçü ve tartıda hile yapmaları konusunda uyarma maksatlı özel bir olay olsa da genel anlamda ölçü ve tartıyı eksik yapmanın çirkinliğine dikkat çekilmiştir. Daha uzun vadede ise bencillik ve başkalarını aldatma gibi ahlaka aykırı duygu ve davranışların eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Buradaki ölçü ve tartı örnek bir işlem olup daha genel olarak insanların, kendi haklarını gözettikleri kadar sorumluluklarını da özenle yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmakta, hakka konu olan her işlemde adaleti titizlikle korumaları istenmektedir. Ayetler birey ve toplumun adalet ilişkisine ışık tutmakta ve toplum düzenini korumaya yönelik olarak ekonomik esaslar ortaya koymaktadır.

Toplum düzenini sağlamak için de ahiret inancı ve orada hesap verme olgusu vurgulanmış ve bireylere vicdan eğitimi verilerek yanlıştan sakındırılmaya çalışılmıştır. Dünyada işlediklerinden dolayı hesap vereceğine inanan bir kimse, kendini ahiretin elim azabından kurtarmaya çalışacak ve Yüce Allah'ın kendisinden istediği davranışlara yönelecektir. İnsanlar bu dünyada davranışlarından dolayı sınanmakta ve kendini iyiye ve doğruya yöneltme yolunda eğitime tabi tutulmaktadır.

Bu eğitimden geçemeyenlerin ise azaba uğrayacakları belirtilerek uyarılmaktadırlar. Müteakip ayetlerde ise azabın sebebi olan davranış bozukluklarının ıslah yolu gösterilmektedir. Bu yol ise ahirete iman ile kullarda mesuliyet duygusunu uyandırmayı hedef edinerek gösterilmiştir.

Bunu gerçekleştiremeyenlerin hem dünyada hem de ahirette karşılaşacakları durumlar da sonraki ayetlerde izah edilmiştir. Dünyada karşılaşacakları durum, yaptıklarının kalplerinde pas olarak birikmesi ve bunun neticesinde insanın kendi kendini görmesini engellemesi olarak beyan edilmiştir. Bu ise insanın anlama ve kavrama yetilerinin işlevini gerçekleştirememesine sebep olmaktadır. Bu sebeple kalbin eğitimine önem verilmeli, davranışları ıslah etme yolunun kalbin (şahsiyetin) ıslahından geçtiği unutulmamalıdır. Fertlerdeki bu değişim ise topluma yansiyacak ve böylece arzulanan toplumsal kalite ve gelişmeye ulaşılacaktır.

Sonraki ayetlerde kötü davranış sergileyenlerin de iyi davranış sergileyenlerin de amellerinin Siccin ve Illiyyun denilen kitaplarda yazıldığı belirtilerek bireyler uyarılmakta ve caydırılmaları hedeflenmektedir. Bu gerçekleri yalanlayanların özellikleri belirtilerek bir şahsiyet eğitimi de yapılmaktadır.

Daha sonra yalanlayanların cehenneme atılacakları belirtilerek, onlara yalanlamanın ateş olduğu bilinci verilmek istenmektedir. Tabii ki Yüce Allah'ın bütün bu uyarıları, daima caydırma nitelikli ve hedeflidir.

Sonraki ayetlerde ise Kuran'ın ritim psikolojisi gereği iyilere ve onların mükâfatlarına geçilerek detaylı bir anlatım sunulmaktadır. Dünyada iyi işler yapanların, diğer insanlara faydalı olanların, kendilerini gözlemleyerek davranışlarını düzeltenlerin ahirette kazanacakları harikulade mükâfatları anlatılarak manevi bir yarışma açılmaktadır. Tüm insanların bu yarışmada iyilik ve güzellikler sergileyerek yarışmaları istenmektedir.

Bu güzelliklerin neticesi olan cennet nimetlerinin ise tüm duyanların iştahını kabartacak, gönüllerini kuşatacak derecedeki nefaseti ise ayetlerin devamında belirtilmektedir. Bu nimetlerden birkaçı; simalara yansıyan gönül huzuru ve dünyadakilerle kıyaslanamayacak derecede enfes içecekler olarak sunulmaktadır. Rahîk denilen bu cennet içkisinin özellikleri de oldukça detaylı olarak izah edilmektedir. Bütün bu detaylı anlatımların hedefi ise inananları bu eşsiz nimetlere erişme hususunda teşvik etmektir. Bu ise Kur'an'ı Kerim de sıkça karşılaştığımız bir eğitim metodudur.

Son bölümde ise inananların dünyada müminlere yaptıkları anlatılarak daha sonra ahirette karşılaşacakları haller belirtilmiştir. Bu ise Kur'an'ı Kerim'in kullandığı bir başka eğitim metodu olarak bizlere örnek olmaktadır. Davranışlarımızın neticesi gösterilerek onları yapmama yönünde bir caydırma eğitimi hedeflenmektedir. Kendi gibi inanan kimselere gülmek, onlarla beden dilini kullanarak alay etmek, şırmak ve sapıklıkla itham etmek gibi davranışlar yapılmaması gereken davranışlar olarak sunulmakta ve bu davranışlardan sakınılması istenmektedir.

Yapılan her davranışın iyi ya da kötü mutlaka bir karşılığı olduğu vurgulanarak uyarma ve caydırma hedefli bir eğitim metodu sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

Sözlükler

EL-İSFEHANİ, Ragıb. Müfredat. Beyrut: Daru'ş-Şamiyye, 2002.

FİRUZABADİ, Muhammed b. Yakub. El-Kamusu'l Muhit. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.

İBN MANZUR, Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari. Lisanu'l Arab. Beyrut: ts.

KARAMAN, Fikret ve diğerleri. Dini Kavramlar Sözlüğü. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

El- Mucemu'l Cami li garibi müfredati'l Kur'ani'l Kerim. Thk. Abdülaziz İzzed Seyrevan.
Beyrut: Darü'l İlm li'l Melayin, 1986.

Kitaplar

ABDUH, Muhammed. Tefsiru Cüz'i Amme, Suse: Daru'l-Maarif, ts.

ALGÜL Hüseyin ve diğerleri, İlmihal, İstanbul: İsam Yayınları, 2002.

ARSLAN, Hüseyin. "İslam'da Tüketici", İktisat ve Din. Der. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

ATEŞ, Süleyman. Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri. I-XII, İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları, 1991.

BARDAKOĞLU, Ali ve diğerleri. İlmihal. I-II. İstanbul: İsam Yayınları, 2002.

BAŞKURT, İrfan. Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.

BAYRAKLI, Bayraktar. Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri. I- XXI, İstanbul : Bayraklı Yay, 2007.

-----, İslam'da Eğitim. 7.basım. İstanbul: 2002.

-----, Kuran'da Değişim Gelişim Ve Kalite Kavramları. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay, 1999.

BEKİ, Abdülaziz. İslam'da Ticaret Ahlakı ve Ahkâmı. Kayseri: 1996.

BEŞER, Faruk. İslam'da Sosyal Güvenlik. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 1987.

BEYZAVİ, Kadî Ebu'l Hayr Nasıruddin Abdul b. Ömer b. Ali. Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil. I-II, İstanbul: Şems Matbaası, 1990.

BURSEVİ, İsmail Hakkı. Ruhu'l Beyan, I-IX, İstanbul: Damla yay, 1995.

CEZÂİRİ, Ebubekir Cabir, Eyseru't Tefasir(En Kolay Tefsir). I-X, çev. Ziya Eryılmaz. İstanbul: Mektup yay, ts.

DODURGALI, Abdurrahman. Ailede Çocuğun Din Eğitimi. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.

-----, İbn Sina Felsefesinde Eğitim. İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.

DÖLEK, Adem. Edebî Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

DÖNDÜREN, Hamdi. Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

EL-ALUSİ, Şehabeddin Seyyid Mahmud. Ruhu'l Meani fi tefsiri'l Kur'ani'l Azim. I-III. Beyrut: Daru'l Fikr, 1997.

EL-MISRİ, Refik Yunus. İslam İktisat Metodolojisi. Çev. Hüseyin Arslan. Birleşik Yayınları, 1989.

EN-NECCAR, Ahmed. İslam Ekonomisine Giriş. Çev. Ramazan Nazlı. İstanbul: Hilal Yayınları, ts.

ESEN, Adem. “Medyenliler ve İktisadi Hayatımız”, İktisat ve Din. Der. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

es-SADİ, Abdurrahman, Tefsiru’s-Sadi. çev. Beşir Eryarsoy, I-V. İstanbul: Guraba yay, 2006.

EŞ- ŞEVKANİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Muhammed el-Havlani. Fethü’l Kadir el- cami beyne fenneyi’r rivaye ve’d diraye min ilmi’t Tefsir. Kahire: 1834.

FERSAHOĞLU, Yaşar. Kur’an da Zihin Eğitimi. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. İhya-u Ulumi’d-din. I-X. Ter. Ali Arslan. İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1974.

GÖLCÜK, Şerafettin. Kur’an ve İnsan. Konya: Esra Yayınları, 1996.

GÜLÇÜR, Musa Kazım. Kur’an da Karakter Eğitimi. İstanbul: Işık Yayınları, 1994.

GÜRBÜZ, Faruk. Kur’an’da Denge. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.

HADDURİ, Macid. İslam’da Adalet Kavramı. Çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.

İBN AŞUR, Muhammed b. Tahir b. Muhammed et- Tunusi. Tefsiru’t Tahrir ve’t Tenvir. I-XV. Tunus: ed- Daru’t-Tunusiyye, 1973.

İBN KESİR, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer. Hadislerle Kuran’ı Kerim Tefsiri. I-III, Daru’l Vefa, Dımaşk 1996.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed- Dineveri. Müşkilü’l Kuran. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: 1973.

İBRAHİM, Mustafa. Mucemu’l Vasit. I-II, İstanbul: Çağrı yay, 1986.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ. I-XXXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yay, 2000.

KALLEK, Cengiz. Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi. İstanbul: İz Yayınları, 1997.

KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, Kuran Yolu. I- V. Ankara: DİB yay, 2004.

KESLER, Muhammed Fatih. Kuran'ı Kerim'de İnsan Tipleri. Ankara: Akçağ yay, 1995.

KINALIZADE Ali Efendi. Devlet ve Aile Ahlakı. Haz. Ahmet Kahraman. İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.

KURTUBİ, Abdullah Muhammed b. Ahmed. el-Cami li Ahkami'l Kuran. Riyad: Daru'l Ilmu'l Kütüb, 2003.

KÜTÜBÜ SİTTE. Haz. Ve Çev. İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.

LEV TZION, Nehemia. "Batı Afrika'da Tüccar-Âlim-Din adamı Üçgeni". çev. Selahattin Ayaz, İktisat ve Din. Der. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1994.

MAVERDİ, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. en-Nüketü ve'l Uyün Tefsiru'l Maverdi. Beyrut: Daru'l Kütübü'l 'Ilmiyye, 1992.

MERAĞİ, Ahmed Mustafa. Tefsiru'l Merâğî. I-X. Matbaatü Mustafa el- Babi'l Halebi, Kahire 1961.

MUTAHHARİ, Murtaza. İslamî İktisadın Felsefesi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

NURBAKİ, Haluk. Amme Cüzü Yorumu. I-II, İstanbul: Damla yay, 1986.

OKUMUŞ, Ejder. Kur'an'da Toplumsal Çöküş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

ÖCAL, Mustafa. Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

ÖZEK, Ali. Hadislerle Ahlâkî Davranışlar. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1979.

RAZİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, Mefatihü'l Gayb (Tefsir-i Kebir). I-XXXII, ed.: Suat Yıldırım ve diğerleri. Ankara: Akçağ yay, 1988.

SANCAKLI, Saffet. Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi. İstanbul: Elif Yayınları, 2004.

SARIÇAM, İbrahim. Hız. Peygamberin Çağımıza Mesajları. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

SUYÛTİ, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celalüddin. ed- Dürrü'l-mensur fi't-tefsîri'l me'sur. I-VIII, Beyrut 1983.

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. Camiu'l Beyan an Te'vili ayi'l Kuran. I-XXX, Beyrut: 1988.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b.İsa b. Sevre. Sünen-i Tirmizi Tercemesi, ter. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul: Yunus Emre yay, ts.

ULUTÛRK, Veli. Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1985.

ÛNAL, Ali. Kur'anda Temel Kavramlar. İstanbul: Nil Yayınları, 2003.

YAVUZ, Yunus Vehbi. İslam'da Zekat Müessesesi. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

YAZIR, Muhammed Hamdi. Hak Dini Kuran Dili. I-VIII, İstanbul: Matbaati Ebüzziya, 1935.

YENİÇERİ, Celal. İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi. İstanbul: İFAV, 1996.

YILDIRIM, Celal. İlmin Işığında Asrın Kuran Tefsiri. I-XIII, İstanbul: Anadolu yay, 1989.

YILDIZ, Abdullah. “Şuayb Aleyhisselam'ın Çağrısının Özü: Ölçü-Denge-Adalet”, Kur'an'ın Hayata Müdahalesi. Der. Abdullah Yıldız. İstanbul: Umran Yayınları, 2004.

YILDIZ, Fahrettin. Kuran Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

ZUHAYLİ, Vehbe. Tefsirü'l- Münir. I-XV, İstanbul: Bilimevi, 2003.

Makaleler.

AKAR, Muhlis. “İslam’ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlaki Prensipler”, Diyamet İlmî Dergi. 39. 1(2003): 55-66.

BAŞKURT, İrfan. “İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler”. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 9 (2002): 89-111.

BAYRAKTAR, Mehmet Faruk. “Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 1 (1994): 97-107.

YÜKSEL, A. Turan, “*Bir Tacir Olarak Hz Peygamber*”, Diyamet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) –Özel Sayı- Ankara 2000: 137-148.

Zeytinoğlu, Erol. “İslamiyet’te Üretim ve İnkisam”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. 9 (2002): 79-93.

Tezler

ARSLAN, Z. Şeyma. “Hadid Suresinin Eğitim Açısından Yorumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 1999.

GÜRER, Banu. “İnsan Davranışlarını Yönlendirmede Kur’an’da Ödüllendirme Motivleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2001.

KOÇ, Ahmet. “Eleştirel Açından Kur’an’ı Kerim’de Müşriklerin Ahlakî Vasıfları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2006.

ÖZİŞ, Musa “Mudaffifin Suresi Tefsiri”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 1997.